MSS No. 336 Subject RELIGION

Name of MSS ब्रह्मवैवर्त महापुराण – काशी खण्ड

Author Not Given

Period Folios 116

Script SANSKRIT Source Prithi Pal Singh

Missing Folios N.A.

1A

…णतनोवेधाः स…
…ण्णस्मरो…

336

W-24

BRAHMEVIVART PURAN

MUL
20

Kanshkhand

ब्रह्मवैवर्त

A. no. 336

ॐश्रीगणेशायनमः भवानीतनयोद्योतनयानंददायकं काशीवासिजनाद्यौघहारिन्
ति. 1 ढुंढेनमोस्तुते १ जयतिजयतिकाशीकाशितज्ञानराशिः शिवहरिविधातश्रीगणेशां
बिकानां निवसतिवियमायातांभजध्वंभजध्वंस्मरतनमनशुद्धाशुद्धयेकीर्तयध्वं २ ऋ
षयऊचुः युगानियुगमानेचयुगधर्माःसनातनाः युगेषुलोकचरितंश्रुतमस्माभिरादि
तः १ पुनःकलियुगस्यास्यस्वरूपंवर्णयादितः कलिनाऽधर्ममित्रेणावृविताश्चापिसज्जा
नाः २ सूतउवाच संहृत्यसर्वंस्वस्वांमसहदेयोहरिरव्ययः प्रबुद्धोब्रह्मसंसेव्यः स्तदानाभे
रजायत ३ पद्मयास्मिन्महाकल्पेत्रैलोक्यरचनोद्यतः तन्मध्येसर्ववेदात्मास्वयंभूःसमजा
यत ४ आत्मानंचपरंचापिनवेत्तिस्मयदामहान् ततोभगवतात्रोक्तोमांभजस्वेतिसत्तम ५
ततस्तंशरणंयातोवाक्यानन्नामभुविदंउवाच जयदेवजगन्नाथनताजानामितत्वतः प्रसी
दतातवरदकिंकरोमितवाज्ञया ६ ७ श्रीभगवानुवाच नाहंमानेव्ययाकाचित्सृष्टिक
र्मणिजायतो अतस्त्वमहतोंसृष्टिंदिवज्वलत्वंगुणसंभवां ८ ब्रह्मोवाच अज्ञस्यममकाशक्तिः
सृष्टौसर्वेश्वरेश्वर देहितामर्थ्यमतुलंयथासृष्टिःप्रवर्तते श्रीभगवानुवाच वेदान्गृहाण
इहिरामत्र [illegible] मण्डलंभान् वेददृष्ट्याप्रयत्नेनकरोविश्वरामवः सूतउवाच वेदान् १

1A

माप्यततोवेधाः ससर्जविविधाः प्रजाः स्थावरान्‌जंगमांश्चैवअंडजादिचतुर्विधान्‌ भगवद्बुद्धि
युक्तस्यस्मरणेनजगत्त्रये आविर्भवत्सनायामंसवेदान्‌दृष्ट्वाप्रकुर्वतः सृष्टिक्रमंप्रवक्ष्यामिश्रृ।
एवंतुपरमर्षयः यथाश्रुतंयथाज्ञातं तथाब्रह्मलोकरोदरे कृष्णद्वैपायनान्मातात्र्श्रुतंजैमि ग्र२
निनापिच वैशंपायनपैलाद्यैः श्रुतंचऋषिभिः पृथक्‌ सनकादीन्‌ब्रह्मनिष्ठान्‌मरीच्यादी।
न्कर्मगान्‌ तद्वारादेवदैत्यादीन्‌सृजज्जगदीश्वरः सत्यादीनियुगान्यादौसृष्ट्वाधर्मान्‌वि
भक्तवान्‌ युगादिमध्यांतधर्मान्‌कलिधर्मान्‌पृथक्‌स्थितान्‌ बभजदेवदेवेशोलोकाना।
ग्रहकाम्यया सत्यमाहृपभगवान्‌पृच्छतेनिरूपमः कथमाश्चवदत्स्वेतिसमयस्तवर्तते
सत्ययुगउवाच सत्सध्येनप्रवर्ततेविषयेषुपृथग्जनाः सर्वेनिवृत्तिधर्मज्ञाःसर्वेशांताहरिप्रि
याः सर्वेसुमनसःप्राणदेहेंद्रियपराङ्मुखाः नियतव्याः कथंतेषुतेषुधर्मेषुसततमाः शांतेनि
वृत्तेभगवत्प्रियेजनेनक्रमेकालादिदशगाःप्रधर्षकाः प्रशांतमार्तंभगवत्पराङ्मुखे न्वंदंति
देवाधिकृतोस्मदादयः ब्रह्मोवाच गच्छलोकेविशस्वाशुत्वंधर्मैः संप्रवर्ततां कालस्यवशानै
लोकान्प्रवर्तयतिसर्वदा युगेषपिचसर्वेषुसर्वांतर्भावयद्वदि भवत्यवशंसततंगुणाश्च
प्रजनैःकृतः सतउवाच रूपमाहूतिकर्मादियुगानांश्रूयतांद्विजाः यच्छ्रुत्वायुगरूपंच

ब्रह्मवैवर्त
२

२

रू

नद्वैरस्मिन्भूयते सत्यं वैराग्यबहुलं ज्ञानिनं सर्णाविग्रहं यज्ञोपवीतात्तमालामेकोऽथ ब्राह्मणाप्रियं
इत्यादिलिंगमंगे सत्यं प्राख्यापयत्प्रभो ततस्त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति युगत्रयं उवाच भगवान्
वेधाः सत्याचारः प्रवर्त्तन्तां त्रेतादततनतुः सप्तिज्जि हूस्नुवकरोहूषः धर्मप्रवर्त्तकस्त्वापि प्रियध
र्मः प्रकीर्तितः द्वापरः खड्गखट्वांगपाणिः शरवबुधरः लक्तगौर्लंहितः शांतः पुण्यपापात्म
कः कटुः कलेः स्वरूपं शृणु नाथ विप्राः विवेकिनां यशीत्वपरस्य दं यत्न विचारहीनाः सपनेस्य बो
धाः कलौ यततेस्त्तस्त्व विचारहीनाः पिशाचवदनः क्रूरः कलिः कलहवल्लभः वामेन शिश्नं दक्षिणे
न जिह्वां धृत्वा ननर्त च पाणिना यामरेः स्तस्यः पुण्यापुण्य विपिश्रकः ब्रह्मणाग्रे हसन्निव यत्
हृदन्त्यन्तव स्थितः स्मितपूर्वं सुवाचेनं ब्रह्मा पद्मसुरासनः ब्रह्मोवाच लिंगं जिह्वां दधृत्वा
किं नृत्यसि कले वद गच्छ स्वकार्यं परमो भव भावेन मे उवत्त कलिरुवाच मा मा प्रेषय सर्वश
सर्वोच्छेदकराकर निरंकुशानिरानंदनिद्राकलहवल्लभ परदारपरद्रव्यपरद्रोहपरायणा वे
चक्रंदमात्सर्यमेदप्रियजनप्रियं पक्षांतयोगसंन्यासछलेनोदरपूरकाः स्नात्वा न चपरेचापि
वंचयंति मयि प्रभो ब्रह्मोवाच यापात्मानत्मायिनराः पुण्यात्मानलयोऽत्मिदाः भविष्यंति जना
जीर्णाः सोयमाश्च पुभाशुभे तयियेसावधानाः सुः पुण्यभार हृतावना स्वल्पमापविदिना हि

2A

करिष्यंति स्वकं हितं तेषां नमेव साहाय्यं कुरुष्व मम शासनात् कलिरुवाच बिभेमि शत्रुवर्गेभ्यः
स्थितिर्मम सुदुर्लभा ये हि ताना भारते खेदे कथं यास्यामि तद्वद ब्रह्मोवाच के शत्रवः तव वद
किं शत्रुत्वं हि तेषां च तैः त्वं कालात्मा दुराधर्षो दुर्जेयश्चापि पीडितैः कलिरुवाच देवदेव शृणु
ष्वाद्य शत्रुवर्गं ममानघ उपद्रुतो हं न सुखं प्राप्स्ये येनि दैवैरहं शिवनाम हरेर्नाम गंगावारा
णसीपुरी सत्संगदानतीर्थादिकथा विष्णोः शिवस्य च श्रव्याण्यपि च पुराणानि मम तो भक्तानां
च संति देवेश किं महं वदामि तव सन्निधौ यदा शांतः तृणं कोपि भवति प्राकृतोपि हि तदा मम
मम यम हि जायते क्षोभिका दपि व्ययान् व्याहृत विज्ञा स्वपुत्रदारपरीहतानात् हृष्टोत्कृष्यामि
भगवन् वेदसिद्धांतविद्विषः जितेंद्रियैर्विलपरै रागद्वेषविवर्जितैः सहनस्याहं मिच्छामि
धीरैर्धैर्यविवर्द्धकैः उन्मूलितं मामिच्छंति बिभेमि तदनान्तरं ब्रह्मोवाच तव प्रभावो तेषां
हि प्रचारो विरलस्सदा भविष्यति नसंदेहो गच्छति अयथा सुखं कलिरुवाच मम तेषां स्वभा
वस्तु विरुद्धः केन हेतुना उन्मूलितं मामिच्छंति तेन तानहं मध्यहा ब्रह्मोवाच त्वं कालमल
रूपकोमले शुद्धिर्न विद्यते शत्रवो निर्मलास्तस्मात्मतः कलहएव हि यदा यः प्रबलः शिष्य
सदा स जयते ध्रुवं तेषां प्रचारो विरलस्तव प्रोद्भविष्यति विवेकिनां समीचीनः स्वविचारव

3

ब्रह्मवैवर्ते
२

तोऽसतो धीराः खलु कलौ जन्म वाञ्छन्ति भगवत्पराः कलिरुवाच केनोपायेन समीचीनं त्वं प्रोक्तं भ
गवता मम तदहं श्रोतुमिच्छामि यास्यामि वचनात्तव ब्रह्मोवाच धैर्यमालम्ब्य येषु हि शुद्धिः
संपादिता नरैः न तेषां कलिजो दोषो लोभादिजनितः क्वचित् ये भजन्ति महात्मानं शिवं चापि
जनार्दनं न तेषां जायते(?) दोषः कारणानि वसतामपि गुरुसेवापराणां च पितृमातृद्विजन्मनां गो
वैष्णवमहाशैवतुलसीसेविनामपि उपसर्गस्त्वत्कृतो हि बाधयेन्न कदाचन गुरुसेवापराणां स्यादव
णो चेत्स्वर्गो भवेत् सर्वाणि साधनान्येव भवन्ति हि शनैः शनैः सकृते शास्त्रपरता गुरुसेवा च जायते सा
रासारविवेकस्तु ततो भवति निश्चितः आत्मसारं विदित्वा तु काशीसंसेवने कृती काशीसंसेविना
यान्न लभ्यते शाश्वतं पदं अतः संकटदीनानां नश्यन्ति(?) कलेर्भय भयाक्रान्तो न भवेत्कलौ संकटे ततोऽप्य
रः कलिरुवाच गुरुमाहात्म्यसत्ता यथावद्ब्रह्मलोके श्वर श्वर को गुरुः किंचवा तस्य स्वरूपकस्य वा गुरुः ब्र
ह्मोवाच गकारः सिद्धिदः प्रोक्तो रेफः पापस्य दाहकः उकारो विष्णुरव्यक्तः त्रितयात्मा गुरुः परः गणे
शो ब्रह्मा शिवो नाथो विष्णुना च समन्वितः वर्णाह्वयात्मको मंत्रश्चतुर्वर्गफलप्रदः गुरुः पिता गुरुर्माता ২
गुरुरेव परः शिवः शिवे रुष्टे गुरुस्त्राता गुरौ रुष्टे न कश्चन गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः गु
रुरेव परं तत्वं तस्मात्संपूजयेद्गुरुं दुष्प्रापः किल सद्गुरुः स च कविर्लसत्सा यशाकिः सतो साचमो

3A

च्छेलदंछगुरुच्छरसितावर्णौदत्वालंकृतिः तस्याः साधकपाक्षिरमतिलता तस्याः स्वरो ज्ञासका।
त्तस्माद्गुरुत्वपूतः यत्नमिलितः सेव्यो गुरुः शक्तितः गुरौ प्रसन्नेऽपि हि वै सर्वाः जनाः संप्रार्थयंते
गुरुभक्तिमव्ययां गुरौ प्रसन्ने जगतामधीश्वरो जनार्दनस्तुष्यति सर्वसिद्धिदः गुरुं भजन् शास्त्र
मार्गान् प्रवेत्ति तीर्थव्रतं योगतपांसि धर्मान् आचारवर्णादिविवेकयज्ञान् ज्ञानं परं भक्तिविरा
गयुक्तं कलिरुवाच देवदेव महाश्चित्रं सर्वधर्ममयो गुरुः धर्मादिसकलाध्यक्षः शिवरूपवद्गु
रुः कथं ब्रह्मोवाच गुरुं विना न श्रवणं भवेत्कस्यापि कुत्रचित् शास्त्रस्य यस्य श्रवणान्मुच्यते।
तत्क्षणाद्भयात् गुरुचरणसरोजसन्निधानादपि वयमस्य गुणैकलेशभक्ताः अपि महति जला
र्णवे निमग्नाः सलिलमिहो लभन्ते मितं सुमीनाः अत्रार्थे संप्रवक्ष्यामि कथां सर्वार्थदायिनीं।
यां श्रुत्वा गुरुभक्त्या च धर्मेण च युतो भवेत् अस्ति गोदावरीतीरे सुनेत्रगिरिसंस्थितः आश्रमः स
र्वविख्यातः पुण्ड्रमस्तगाकुलः ब्रह्मत्वर्षयस्तत्र तपस्तेते तपउत्तमं तन्मध्ये वेदधर्मा च वेदर्
षिः पैलात्मजः कृती तस्य शिष्यास्तु बहवो वेदवेदाङ्गपारगाः तेषु संदीपको नाम शिष्यो गु
रुपरायणः श्रुत्वा शास्त्रपुराणानि निगमान् प्राप्य सद्गुरोः नैष्ठिको न्यवसद्गेहे गुरोः सेवार्थी।
मादृतः एकदा तत्र महता स्वकार्यार्थं महात्मना आगच्छ संदीपकेति गुरुणा हूत एव च आ

५

ब्रह्मवैवर्त.

५

गतोजपजीवेतिवदन्शीघ्रतरंमहान् वेदधर्मोवाच ममशिष्येषुनेवत्समयिप्रीतिसमवि
तः विचार्यवरमस्त्वंहिमद्विकर्त्तमोस्यसि सर्वस्मिन्गुरुरीश्वरोमहमहाराजेंद्रतावामणीरा
मासेममवर्णाग्रुमविदितोसायोग्यस्तेमेलनात् वेदानांक्रूपयास्त्वयाध्यमनतंशिष्यान्स्वशा
लाध्ययान्यास्त्वाध्यायनमानतनोतिनियमात्स्वमेवमोयंगुरुः पूर्वजन्मसहस्रेषुयान्यज्ञानिकृ
तानिवै तानिसर्वाणिहिशनैःस्वालितानिमयाबलात् वाक्कायमानसानीतिमोहाद्विज्ञक
तानिच कानिचित्तेषुशिष्टानिभोक्तव्यानिमतिर्मम भुक्तानिविनश्यंतिनकदाचिदपिध्रुवं
पापानिसर्वशास्त्रेषुविहितैर्यैःस्थितिःपरा वाराणस्यांस्वल्पमपिप्रायश्चित्तंमहाघहृत्तन् पाप
देयस्यगुरुपद्मेगाग्राश्वतेनमया शुश्रूषात्वेनयाकार्यावत्सवत्समहामते यथवान्नृहणोशिष्यसे
वार्थसोहमादरात् दीपकउवाच आत्मान्तानिसमायांतिप्रेरितानिव्रजंतिच पापानिपापदहन
किमर्थंदुःखंसहस्व वेदधर्मोवाच जीवनामंनजेनेहप्रायश्चित्तंकृतंनचेत् तस्मादहमंजेते
नपापानिविविधानिच देवानृषीन्मनुष्यांश्चनत्यजेतिकृतानियत् तस्मान्मापत्तयायाशु
यतिनत्वंविजानता दीपकउवाच कवियामितुरोःसेवांयथाशक्तिविधानतः आज्ञापयंनुरु ४
रवोत्यसंकोचेनचेतसा वेदधर्मोवाच यदंतकुष्टीमविष्यामिवत्सदीनश्चसर्वन यष्टशरीरपाल

4A

यत्त्वर्षाणामयुतं शतं दीपक उवाच विद्यमाने मयि विप्रो कथमेवं प्रभाषसे कुशीकुरुष्व मामेवं धनव
पापार्थमेव च प्रारोप्य तां मन्त्रिरसि यायन्नकुशली भव वेदधर्मोवाच न पूजयन शिष्याय यायय वत्से
निकेवनं पापभोगस्तु कर्तारं बाधते स्वयं न कुर्वचिन् प्रतो मयैव भोक्तव्यं त्वं शुश्रूषापरो भव भोगादपि
महत्कष्टं शुश्रूषायाम विद्यते नयमो काशिकां गत्वा गौरीदेवस्य पूजं जरेः समाप्य सर्वं प्रारब्धं मोक्ष
=कलिप्रतिद्ध मास्याप्यिषा स्वनं दीपक उवाच अवश्यमेवं गन्तव्यं ते वं देवस्य पूजं जरेः मया तच्चरणांभोज से
वकेन शिवार्थिना ब्रह्मोवाच ततस्तौ सहितौ विप्रो काशीं गतवाभ्यितौ तस्तु वे मणिकर्णिका तटे कु
लेकं बलेश्वर सन्निधौ स्नात्वा देवं समभ्यर्च्य विशेश्वर विश्वयामतः प्रारब्धभोगमशुभं गुरु भोक्तु
प्रचक्रमे कुष्टरोगं समासाद्य नेत्राभ्यां अमयि प्रभुः स्थितः परम दुःखार्तः आर्तानां दुःख मोचकः
स दीपको करोतनस्य सेवां श्रद्धा समन्वितः एवं विष्टच निष्ठाव मय सारयति द्विजः भिक्षितान्नं वान्ना
मादाय भोजयेत्तस्य गुरुं गुरुं जितेन्द्रियोऽपि संकर्षि वेद धर्मो जितेन्द्रियः जातो रोगवशात्साधुर सा
धु त्वमुपागतः कदाचित्सर्वमानी तमन्नं भुंक्ते कदाचन स्वल्पमस्ति निमित्तं कुद्धो मिष्टं नेति वद
न् मम कुः कदाचिद्दसतानेति कदाचित्पाप [illegible] वदत्यनुचितं सर्वं महारोगग्रहान्वितः पापेन
वरणं वाणी भवेत्कटुकभाषिणी दैन्यमात्सर्यपरया शुभाशुभ विवर्जिता दैन्यस्य दुःखदस्या

5

ब्रह्मवैवर्त

५

त्वमहायानकरूपिणः ग्रन्थातिदुःखयाप्यानिकल्लोलान्हि निषेोऽउर्वी निरंतरं वेदधर्माशिष्यधर्मपरा
यणाः दैन्यग्रस्ता वदन्त्येव देहि देहि तणोत्तमः सर्वे सोहाद्दधानः सेवते गुरुमीश्वरं यथा यथाम ग्र
नस्तस्य मिष्टान्नादिषु सस्पृहं तथा तथास्य भिक्षितं प्रयच्छति सदीपकः न तीर्थयात्रा न च देव
यात्रा स्वदेहयात्रापि न लोकयात्रा अहर्निशं व्रतमहहरीशभुक्त्या गुरुं प्रयत्नान्न हि सेवमन्यत् यथा
समं सर्वगतं जनार्दनं गुरुं गिरिशं सदा दीपकः कृती श्रुतिस्मृतीशः खलु पार्वतीशः सएव साक्षा
दिति दीपकः कृती भिक्षितं बहुतरं न चेद्भवेत्स्वल्पमेव किल भक्तयस्यैसा नस्वापि स्वापि कदापि दी
पकः सावधानहृदयः सदार्थद्रुत यद्यद्गुरुः प्रार्थयते शुभाशुभं तत्तत्समानीय समर्पयत्यसौ प
कायवृत्त्यापरमादरेण हे देन वालसावविवर्जितेन न निर्दृणो नातिवदत्यनन्वितं नासूयकः खेद
युक्तोपि तो गुरो नाहं तवाशीन विरामबुद्धिर्दासो महतोनपरं विचिंतयेत् कदाचिदेकाग्रमनाः स
दीपकः सेवापरो व्यजनामकरहस्तः इत्यर्थविशेषस्मरमग्रतः स्थितं वरेश्च हाणो निगदयन्नुवाच पुनः श्री
भगवानुवाच गुरुभक्तमहाभाग वरं वृहि मनानने गुरुभक्त्या न यावस्सन्तोषितोस्मि जगत्प्रभुः दी
पक उवाच स्वर्गजयमहादेव प्रसन्नोसि यदीश्वर गुरुं हष्टापुनर्वदसेनाहं जानामि किंचन इत्युक्त्वा
गिरिशं दीपः श्रीगुरुं पर्यपृच्छत आविमुक्तेश्वरो देवो ददाति वरमुत्तमं श्रीगुरो राज्ञयादेवं ५

5A

प्रार्थये रोगनाशनं यद्दास्यस्यस्मै कार्यं भगवंस्तद्वदस्व मे वेदधर्मोवाच न प्रार्थ्यो रोगनाशाय देव
देवस्त्वया न च मत्कृते यातनं स्वीयं भुक्त्वा शुद्धो भवाम्यथा देहरोगनिवृत्त्यर्थं को देवं प्रार्थये द्विवं।
संसाररोगदहनं मनोमलविशोधनं इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं गता देवस्य संनिधौ प्रणम्य न वरं देव गृह्णा
मीत्युक्तवान् वह्व पुनः पुनः शिवेनोक्तो न गृह्णाति वरं वरं शंकरोपि निजस्थानं जगाम सगणस्त।
दा शंकरोप्युमया सार्द्धं स्थितानिर्वाणमंडपे उवाच सर्वदेवानां शृण्वतां मधुसूदनं नारायणं
रविंदाक्षममाप्यानंददायक गुरुभक्तिविधिं ब्राह्मे दृष्टा संतोषकारणं विष्णुरुवाच को गुरुः कस्य
वा शिष्यः कुत्र दृष्टो वृषध्वज कीदृशा वा गुरोर्भक्तिः श्रोतव्या मे विशेषतः विश्वनाथ उवाच शृणु
व महाश्चर्यमेकाग्रेण जनार्दन बालेन दीपकेनाहमाकृष्टो गुरुभक्तितः गोदावरीतीरवासी
वेदधर्मा महातपाः काशीमाहात्म्यविद्वांतो विरक्तः सर्ववस्तुषु तस्य दीपकनामास्ति शिष्यः पा
सितविग्रहः एतादृग्गुरुभक्तस्तु न दृष्टो न मया श्रुतः गतो वरान्न हं दातुं गृह्णाति स गुरुप्रियः प्र
लोभितोपि बहुधा गुरुसाध्यं वरैरपि निश्चयस्तस्य हृदयो नान्यमन्वेष्टुं गुरुं विना गुरवे देहमारो।
प्यतदधीनः करोत्यलं सेवां सकलपापेषु समतां पुरुषोत्तम तांच मां च सुरान् सर्वान् पितृ
तीर्थदेवादिजान् सर्वं पश्यति सर्वात्मा गुरोर्गुरुतरो भक्तः किं बहूक्तेन मे विष्णो दृष्ट्वा योगपाः प्री

6

ब्रह्मवैवर्त ६

पकः दीपप्रभवस्तोनंनाशाकोगुरुवल्लभः धर्मज्ञानादिसकलंतत्रेसर्वंविभाव्यसः भक्तिं
करोतिविविधांगुरुपादाब्जयोः कृती इतिश्रुत्वाशिवस्तत्रहृष्टःसकलधर्मवित् गुरुशि
ष्यसमीपंप्राप्तोनैष्ठिकाग्रवल्लभः दृष्टवान्दीपकंविप्रः सेवंतंगुरुमात्मनः यथोक्तंशंकरे
णाशुद्धदर्शाश्चर्यततोधिकं आहूयचोक्तवान्देवोवरंब्रूहिनिजेच्छया दीपकउवाच वासुदेवन
मस्तेस्तुशंखचक्रगदाधर कृपाभक्त्याप्रसन्नोसिमह्यंबालायनर्द्दद नामात्मनेचजगन्नामधी
त्वांभजंतियेसाधनकोटिभिर्नराः नत्वंमयपर्यंप्राप्योसिसर्वगंहरेतेपिस्वमात्मानमथोत्तजेपरं प्र
हेततनाथः क्लिन्नबालबालेयावज्जातिस्मरांतोनाप्तितेमे नयाचितांतुप्रवरान्वरमद्यः समागतो
सीतिमहत्त्विचित्रं श्रीभगवानुवाच गुरुभक्त्याप्रसन्नोस्मिअद्ययावदमेनच गुरुभक्त्यामयाप्र
ज्ञाः पालनीयाः प्रयत्नतः दीपकउवाच वेदवेदांगतर्काश्चपठितास्तविचारिते प्रयमेवपरो
देवोप्ययमेवपरंतपः प्रयमेवपरंतीर्थंयत्प्रसादात्प्रमयेक्षिते ज्ञानंसर्वात्मकंशुद्धंपरमानंददा
यकं प्रतोगुरुंविहायान्यं प्रार्थयेनकथंचन यदिदेयोवरोमह्यंगुरुभक्तिंप्रयच्छमे गुरुस्वरू
पंज्ञानामियथानंतुयदिशयतां श्रीभगवानुवाच ज्ञानेनयानिजगुरोः किलसत्स्वरूपंयद्ब्रह्मदे
वतामितिप्रवदंतिलोकाः यदैस्वरान्मसद्गुरुनमीशमात्मभक्त्यानिहारणममीप्सवरमदेव ज्ञातेन ६

6A

यानिजगुरोः स्वरूपंगुरुत्वंदृपदं तथावस्थैववामल्यानवनानमस्वपदं मद्गुहिलौकिकोस्तुप्रत्यक्षोसि
ममानभाक् यस्तुधर्मोपदेष्टास्यात्सद्गुरुस्तुततोधिकः वेदान्नयः पाठयत्यंगानततोपिसविशि
ष्यते वेदार्थरूपकस्तस्मात्ततोपिममचिंतकः मन्त्ररूपपदतः शुद्धप्राप्यतेश्रवणाद्यतः स्वयंतस्मा
च्छ्रावयतिमद्गुरुस्तत्त्वहमेववृहि यद्वचोभिःसुधाप्रभिःग्लानिवितंहृद्यमस्तो नविमेचतिमांप्रीत्यामद्गु
रुत्वयमेवहि कामादिदोषवहुलेमनस्ताशीविषोपमे नविमेचतिदोर्जन्यतिरयेपात्तयत्वपि।
तत्क्षोधयतियःशास्त्रैः गुरोर्निर्मलदायकैः ततःपरतरोदेवःकोन्योस्तिजगतीतले शुभाशुभंदर्शि
यतिकृत्यंवाकृत्यमेवच मार्गामार्गौविरागादिस्तस्मैसंप्रकाशयेत् अयमेवानुग्राह्योवेअयमेव
परोवरः अयमेवपरःसाधोयद्गुरुःसेव्यतेनिशं यदाममशिवस्यापिवल्लभोब्राह्मणस्यहि अ
नुग्राह्योभवेत्स्तुणांसेवनेसद्गुरुंनवा दीपकउ० महावरस्त्वयादत्तोगच्छदेवयथासुखं कृतार्थो।
स्मिगुरुंज्ञात्वात्वत्प्रसादाज्जनार्दन सूतउवाच उक्त्वांतर्हितोविष्णुः सगुरुंपर्यतोषयत् आ
हूतस्वैवगुरुणाआत्मासंवादमद्भुतं गुरुःपृष्टोदीपकेनकिमस्कंस्वामिभिश्रुतं गुरुरुवाच व
त्सदीपकवेनस्तेसंवादहत्तवानसि किंवामामृतयानानविवेदस्त्वममायतः इतिपृष्टःसगुरु।
णाशिष्यःप्राहकृतांजलिः दीपकउवाच वेत्स्यनानुग्राह्योनास्मिशिवेनचसुरेरपि वरार्थ

7

कैवर्तोवाचः किंवरेणात्र वरेणाद्य प्रथमेवकृतोस्माकं तवपादांबुजार्चने सर्वदाममसिद्धेवेच्छेदयात्व

त्प्रसादतः सूत उवाच एवमत्यादरं तेषां शिष्याणामेवानन्यरोभवत् गुरुः प्रारब्धकरनानीर्नासर्वांग

ब्रह्मवैवर्त. ८ सुंदरः प्रभवद्धर्मधुरमः कृतार्थः काशिसंश्रयः दीपकं प्राह संहृष्टः क्रोधादिमलवर्जितः वेद

धर्मोवाच तीर्थोत्तमं कर्मयायामाधिक्रम्य प्राप्य व्यसीदनात् संसारादपि नीतोहं काशिवासफला

श्रयः न काशिकायां पतितो यदि धर्मकृदुःखं समाप्नोति मम प्रसादात् इति प्रतिज्ञा जगदीश्वरस्य।

महानुभावस्य शिवस्य नित्या काश्यां प्रदीपप्रभया प्रकाशितः पापांधकारः खलु नाशमेति विश्वे

शदेहोद्भव यात्स्वविद्यया महात्मना तुष्टुपेकृतेन केनात्मना इति श्रीब्रह्मवैवर्ते काशीमाहात्म्ये

तत्तीयुविभागे प्रथमोध्यायः १ सूत उवाच कदाचित्सुमनसनामा हेदस्थमीमहामनिः शि

ष्यायस्वविनीताय वरदानमचिंतयत् वेदधर्मोवाच दीपकागच्छ भद्रं ते वरं वरय सुव्रत त्वया

हंतोषितः सौम्य सेवया दर्पयानया एवमेकाग्रचित्तानां श्रद्धया हृषमेविता सदः सर्वा महाभा

गास्तद्दयो हृष्टो भवंति हि नदेवः पर्वतानाग्रेण न देवो विस्मृसद्मनि देवश्चिदानंदमयो हृदि भावेन

दृश्यते यत्र कुत्र हृदा भक्तिर्देवायस्य महात्मनः तत्र तत्र महादेवः प्रकाशं समुपगच्छति श्रेहा ८

तवमता मार्गं प्रसन्नोहं नवानद्य येनस्त्वचित्त कुहेरा त्रिहृदयः साधिनाः शुभाः दीपक उवाच

-विरेषपात-

7A

संतोषेणानवार्यं हि कृतार्थः सद्गुरोर्यतः जातोस्मि भगवन्नद्य त्वत्तोवक इति श्रुतः किंचिदि
र्तुंसुकामोहमाज्ञापयसि चेद्गुरुः पृच्छामि संदिग्धपदे परमाश्चर्यकारणं गुरुरुवाच पृच्छ शिष्य
कमहं ते नैव कर्तव्यं न यत्किंचित् यस्ते गुरुर्भक्त्या च यत्र हि देवाः प्रसादिताः शिष्य उवाच त्वत्प्रसा
द्यानतपसो महातीर्थमवेतायथामतः पैलपुत्रो भाष्यकर्ता वेदाद्याचारचतुरः सर्वज्ञः सर्वदर्शी
च सर्वज्ञपरिशजितः ब्रह्मविद्दैवे स्मार्ते समतारहितः स्वदृक् तत्पदाक्षेत्रजोभिमोक्षनेवि
षयवासनाः नश्यंति हि दुर्द्धर्षाः स एव संमिहिका कथा यत्र ते तत्र तीर्थानि तत्र देवा महर्षि
यः निवसंति सदा ब्रह्मन् काशीं किं त्वमथागतः गुरुरुवाच आदौ त्वमेव चात्मानं पश्य
त्वं विचार्य च बहुकालं बहिः सेवां कृता ते मम सद्व्रत देवानकस्मिते हृष्टः सेवयादोचेया
विदि कारणं स्वल्पेन कालेन हृष्टो देव उमापतिः लक्ष्मीपतिरपि प्रीतः पश्यते न महाशंभो स
न्यत्र यः कृतो धर्मः स्मार्गः श्रद्धादयायुतः अनेककालसंपाद्यः ससिद्धोत्र क्षणाद्भवेत् वृषाग्रु
त सहस्राणि येसंवते हरिं हरं ते त्वत्क्षणात्प्राप्नुवंति वन्मतमिव धार्मिकाः काश्यां कृतेन स्व
ल्पमपि ध्रुवं स्यात् पुण्येन तरं पुण्यमपि स्वभावात् शिवः शिवाक्षौ हरिरत्र हारी विधिर्विधिः
सर्वजनेषु नूनं शिष्य उवाच यदि प्रसन्नोसि गुरो यदि दियो वरो मम महिमानं काश्या

४

त्रलिवेवर्णनं
८

यावदस्वशरणार्थिनं सत्यमेवनयाप्रोक्तंमाश्चर्यंसर्वथाहितत् अस्यबहुकालेनस्वधर्मैःस
त्कृतैरपि विल्वरुद्रेनदृश्यतेदृष्टावानंदकानने अन्यास्तुदेवताःसर्वेदृश्यंतेधर्मवर्त्मगैः अ
यमेवत्वदृष्टोनांप्रकाशोत्रप्रजायते काश्यांपापैश्च्छादयंतिसदृष्टियेनराधमाः काश्यांस्थि
तोपिविश्वात्मादृश्यतेतैर्नकर्हिचित् इतिश्रुत्वामयाप्रज्ञोवेदविज्ञोमहत्फला कांकाशीके
नरचिनाकथमाश्चर्यकारणी महाप्रभावामहतीमहादेवस्यतिप्रिया कथंजातामहानेष्टरू
पिणीरूपवर्जिता गुरुरुवाच धन्योसित्वंमहद्वैतेयस्यातेमतिरीदृशी यथावशीकृताःसर्वे
देवाविप्राःमहात्मना सर्वधर्मफलंसम्यकुकाश्यांयच्छतेनमः काशीब्रह्मेतिविख्यातेन
द्विवर्तीजगद्गुरुः अविवर्तितदेवाद्भुःकाशीतिब्रह्मवादिनः यथाविष्णोःशंकरस्यापिनाम्ना
लोकःशोकंनाशयेमोक्षंप्रयाति वाराणस्यानामशत्रुनविघ्नानीनाम्नस्तमसुजेनाश्वयंस्था
न तीर्थानिमंतिविविधानिफलप्रदानिकामप्रदानिधनधान्यसुखप्रदानि जीवन्मुविबुक्तो
नखमाप्यमरेवनतीर्थानिकाश्यांमवाप्येवमहोपरिपश्यतिस्व येचद्विजाग्र्याःश्वपचाश्चनिंद्या
येचरुवंतिश्चापिधर्मभ्रष्टाः येवादविद्वाःपरमार्तिभाजःसमानरूपांगतिमाप्नुवंति स्नात्वा
पीत्वाकाशिकायांस्थितायेविद्वान्सर्वानपापनाशंवदंति तेदेहांतेनैरपुंप्राप्यशुद्धंसात्त्व ८

पुनरन्यस्थाने १

8A

ब्रह्मप्राप्नुवंत्येवसत्यं भ स्नायोवैवेदधर्मात्र दिष्टो यस्मान्मोवैदीपकोन्यः प्रदिष्टः ह्यावयेत्तैोष्मी
प्रसन्नेः २८= मणोः कोपि इति कुर्यात्ताचेत्पुमान्कैसौमित्रवैया वासः काश्यांमज्जनानांप्रसंगोगंगास्नानं
दायाच्च कृष्णासूतविश्व प्रोक्तप्रीतिः स्वेच्छु मालाभसोख्यदानेशकानामतियात्ययमत्र अग्रे शावे
नेत्रस्य संत्येव योगाभ्यासैः स्याद्दैवस्यालिंकाशिकायां यत्रास्थिनाशंकरेवाहविंवानोयासते
विद्धाद्गास्तेनेषां काशीस्यलोकंमनसापियेनप्रधर्षयंतेसहसामहान्तः नेधोगतानां।
स्नानयरान्जनोवानुहन्नेमीशाः यस्दोषस्त्वाः काश्यांस्थिताहीद्रियाणांच्य येनोक्तया
ह्यल्यान्सल्कनेरत्नगोपं अन्तर्यामीप्रेरकः कारणानांसोयंहेष्टानाशिनेरिंद्रियैः स्यात्। =अरह्मप्रेरको बेछाइश्वरः न दोषभिद्गिपाला=
यत्रस्वेच्छाचारदोषप्रणष्टालोकाः कामान्भातिभाजोभवंति तस्मात्सद्भिर्नात्रपथ्याव
न्तः मेवः सेव्योवेदमूलो हिधर्मः दानंयत्नान्त्रजनेकुर्वतायत्प्राप्यकाशीलोलयानन्य
दद्यात् सम्यादायदुर्लभंस्यात्तरूपं नित्यंकाशीसंप्रदद्यादपायें पापंकाश्यांवाक्छ्नः पं४
पुन्यंकु यात ईश्वरतुल्लं कर्मभिर्लोकुर्यात्कुर्याद्दोग्रनः कर्मभिर्मलनं यद्देसातादिह्मनाशंभ्रनाचव्यासायेध्यगो
चोनेसर्वकालं कालांद्रयंनास्तियत्रयत्रपापभयंनहि जन्मांतरसहस्रेषु कृतं नश्यति
दर्शनात् तत्तोत्रमहिमानेकः सम्यग्वर्णापितंत्तमः तीर्थानियानिलोकेस्मिन्जंगना

१

ब्रह्मवैवर्त. ५

मद्यहान्यहो तानि सर्वाणि शुद्ध्यर्थं काशीमायांति निम्नगाः यस्तु काश्यां वसेज्जन्तुः सर्वव्यापार
कृन्नरः तस्यापि यागतिः प्रोक्ता न सा यज्ञैर्न चात्मनः स्मरंति ये नराः काशीं यत्र कुत्रापि संस्थिताः
ते पापैर्विविनिर्मुक्ता भवंति ज्ञानभागिनः परं साहसमालंब्य स्थेयं काश्यां मुमुक्षुभिः साहसा
त्सिद्धिमाप्नोति नरो विकलमानसः दीपक उवाच किं तत्साहसमाख्यातं गुरुणा येन मानवः सि
द्धिमाप्नोत्यविकल्पां महाबंधविघातिनीं गुरुरुवाच समुद्रतरणं वह्नेर्महागरलभक्षणं स्वश
रच्छादनं कूपपतनं चाग्निभक्षणं पाषाणोन्मज्जनं सर्पहस्तिदंतैः तरुखेलनं अगम्यागमनं चैव तत्
याग्रत्नवधादिकं तथा पापांतरे चैव हननं स्वजनस्य च यत्तत्साहसमाभासाः केनानर्थं स्यात्पिक
चित् अजितेन्द्रियवर्गस्य स्वात्मानं स्वयमेव हि अनेकगर्भजालेषु पातयत्यनिशं हठात् अतो महा
साहसिनो जितेन्द्रियास्तानपि विघ्नयंति हि शास्त्रजालं जितेन्द्रियाश्चापि हि साहसेषु नाश्वशक्ता
तथापि यतः सुकुर्वते अन्तरा नैव यः कुर्याद्यस्य कस्यापि दर्शनं यावन्मुष्टिनिनादं तीर्थानि
तव श्रीहरि वाराणस्यां निवसतां यत्पुण्यं समयं जायते न देवसेवा सत्पात्रैः फलं भवति तादृश
पवित्रपुत्रादिभिः या ... हे जितो जनः तस्येन काशी ... ते निरयजालेषु पच्यंते पितृभिः सह ये
केचिद्ब्राह्मणा काशीकायां मन्नाद्यैर्याचयेत्समनन्यं त्रैलोक्यं स्यादिति नैतद्वसंशयः । ५

9A

नामग्रः संस्तेरुद्दतस्य ग्रानंदाख्येकाननेयेवसंतितेत्रन्यासंसंविधायात्रपुत्र तैर्वस्तलब्धरुद्रा
क्षयैर्हियन्ता यतोरुद्रोयमेपाल्लःप्रसिद्धः येतेत्रसंन्यासकरामहात्मनेतेनैवदत्तीयाः क्रतनुहयाम
णः तेयांकरत्नसमस्तवाप्यजीवाभवंतिचेदिंद्रियार्थेषुलोलाः तेदांभिकाववकाम्लषकामाःका
मारिमथ्यात्मनावंचयंति लक्ष्मीपतेः किंवदामितुवंस्याद्धहेशहेदीनमनाःपरिभ्रमन् सत्य
स्तदेहः किलकाशिकायांयः कश्चनेषांसकृतीमहेशः सचेद्भवेहत्यपरोजनेषुनतः परःको
त्यनमःशिवधृक् सहस्रशेशिवलिंगिकामिहस्मृताःप्रामसबकामोमत्तवाः कोउंत्मेवसमरोगोप्रले
भितधियाःप्रायेणावैयात्रिकाः तस्माडुर्जनसंगमाद्विवशतोविद्वान्नशिवधृङ्वैकाषणासंस
दिमान्यनेधूनरतिस्त्रात्तायसंमान्यते शिवद्रोहात्काशिकाद्रोहएवभवमत्वपणेनविचार्यम
त्र वषुप्रविष्ठीयषुनर्ननस्यचिंतांप्रकुर्वंतपिपामरायेसंतःपुनःकिनरदेहसमर्थ्यजने
जनेदीनवत्प्रार्थयंते तेत्रसंन्यासशब्देननेष्ठिंसंपरमंविदुः तेष्ठित्वमेवपरमंविमुक्तंवप
देविदुः ग्राकर्णास्यचयत्रलेखविदितसत्त्वेत्रसंन्यासक हष्टःसाहसएवमानितमतिःश्रा
लेरामस्यसर्वकं शालायांशनिवासरादिषुमुहुः प्रायथ्यतारामणीं दृष्टोतःकरणोबभूवस
हसोमायंचकार्यैषः ग्रन्यत्रयोगाभ्यासेनयावज्जीवंक्षणेनच वाराणस्यांप्राणरोधात्तस्य

10

णं समवाप्यते सर्वतीर्थावगाहाच्च यत्पुण्यं स्यान्नराणामिह तस्मात्पंकोटिशतगुणितं मणिकर्णि

ब्रह्मवैवर्तं कमज्जनात् काश्यपस्पर्शकुलैकतो मत्समहाराजेंद्र तारामणिरामो सोमगिरिवकामितमदः

कामेश्वकामेश्वरः कामेशोथवकाशिनाथमहेशः साम्राज्यशाल्लीन्नयः शालादिष्वथया

१० तिवेंद्रुरुतयाचेंद्रादिविनेश्वरः येयं वेमणिकर्णिकामहसमहाराजेंद्र तारामणिरुद्भूताभू

विकर्णिकेवविलसत्तरंगकल्लोलिनी अस्याः स्नानविधानमारचयतो देवान्महः यशता

=चक्रमि: स्कंपुमि वैद= नैवेद्यं बकभोगभागपमविलिंद्रोगेवहगोचरं अन्यत्रालिग्रमानां तकोटिसंभोज्य यत्फलं

तस्मात्सांम्ये देवेन भोजितेन नतदाप्यते दिनेनैकेनयच्छ्रेयो हेलया लभ्यते त्र यत् वृषाणां त्वश

तेनापि न तदस्यत्र न लभ्यते यः स्नाति स्मरते काशीं यः कीर्तयति मानवः तेन तत्पुंड्रतज्जत्रेदतं

वितमहर्निशं महीयान् तक पश्येत्पि महादिरहितोपि हि काशीप्रवेशादनघः सम्यक् स्थितोस्म

स्वीभवेत् अस्मिन् कलियुगे घोरे लोकाः पापानुवर्तिनः भविष्यंति महाबुद्धे वर्णाश्रमवि

वर्जिताः नास्त्यन्यत् पापमिजंतूनां मुक्त्वा वाराणसीं पुरीं सर्वपापप्रशमनं प्रायश्चित्तं कलौ

युगे कलौ विश्वेश्वरो देवो कलौ वाराणसी पुरी कलौ भागीरथी गंगा दानं कलियुगे महत् १०

निर्दंतिनकालेंधीराविजितेंद्रियमानसाः भगवज्जनेरक्ताः सक्रोधमेंघनेत्रा कलि

10A

मलमपहंतं काशिकाकाशानेसौख्यरहरहहरिस्वर्गब्रह्मविश्राममस्मिः नहिविरमितविनोदुः
लमामोतिकिंविज्ञानेनज्ञानमहस्रैडहेशोब्रह्मलमयात् शिष्यउवाच अन्यत्रयेमृतांजीवाले
षांदैवाद्यदिप्रभो कीकमप्रयनेदत्र मेषांकागतिरुच्यते गुरुरुवाच अन्यत्रयतितानांचजीवा
नांकोकमपदि वाराणस्यांप्रपतंतितिर्यंचेनपतंतिते स्वर्गंदुःकृतिनःपापाअपिगछंतिता
यथा अस्थिकेशानखामांसयदिकाश्यांपतेदिह महापापेनरास्वर्गंयांतिसाहस्रवत्सरान्
पुनःकाशींसमासाद्यमुक्ताःस्युःसर्वजंतवः शिष्यउ० अहोमाहात्म्यमतुलंकाश्याःपापा
शनेःश्रुते महानुभावाश्चर्यपरिताःशुद्धबुद्धयः वसंतिकाश्यांनकथंनराःफलकांक्षि
णो यादृशाभागीरथीतीरेअर्द्धचंद्राकृतिःकृता गुरुरुवाच शृणुवत्समहाप्राज्ञकथयामिपापा
पनोदिनीं यस्याःश्रवणमात्रेणकाशिकाकाशिकाभवेत् वाराहकल्पेयहृत्तंतेनहदाभित
वानव कदाचित्पृथिवीमग्नाप्रलयाब्धौनलंगता महर्जनतपोलोकवासिभिस्तुजनार्दनः
स्तुतःअस्मत्कुलाभिवीतिभिःसर्वेश्वरोहरिः प्रगटोभून्महाविष्णुःकिमर्थंसंस्तुतस्त्वाहव
देवतन्मयापाद्यमर्घ्यःस्वार्थमननम अथयक्षुः देवदेवजगन्नाथदीनानाथाशुपापाश्रय
सर्वतस्यमरातस्यतवाग्रेमधुसूदन विज्ञाप्यमसिविश्वेशमहीमग्नामहांभसि नस्याउद्धर

ब्रह्मवैवर्त.

११

णोयत्वं कुरुष्व जगदीश्वर छत्राकारं त्वकिं ज्योतिर्जलादूर्ध्वं प्रकाशते निमग्ना योधरण्यां न
नैनिमज्जति तत्कथं किमेतच्छाश्वतं ब्रह्म वेदान्तप्रतिपादितं य १०७ न नाम समगोश्च वेदानां
शालाध्यायनमास्तिकं नायत्र पार्ति दृश्यानां जीवानां छत्रमेगगने दर्शनादेव भगवन् कौतुकी:
सं जगद्गुरो वारंवारं नवाप्यत्र दृष्टिर्लग्ना जनार्दन परमाश्चर्यरूपोऽस्मि सांप्रतं प्रपश्यामि
श्रीभगवानुवाच वाराहं रूपमास्थाय पृथिवीमुद्धराम्यहं प्रलीनं तं ये कियत्कालं यावदेहं यम
नागमः देवेत्वं हं नानिमग्नांगाममाप्यपि जलोपरि ततः प्रवर्तनाधर्मा वर्णाश्रमनिबंधनः
छत्राकारं परंज्योति दृश्यते गगने चरं तदिदं परमंज्योतिः काशीति प्रथितं शुभं एतदेव
णोदेवितं यथा मवे त्रथाहं पृथिव्या एव विना हि काशिका न काशि काम समि मया केदाचित्
तो न मज्जेत्प्रसमस्तु तीर्थेन जठेषु सर्वेष्वपि मज्जमानेष्वपि विदानंदमयी न मज्जोत स्व
यं निमग्नः कथमहं हरेस्मरात् लोके पिवेदेपि विचार्यमेतत् ऋषय ऊचुः देवदेव जगन्ना
थ विश्वनाथ जगन्मय वासुदेव महादेव ब्रह्मरूप नमोस्तुते त्वन्मुखात्कथ्य काशी कथं
वाख विनात्वया सोमा भवननाथ शक्तिमर्थ वा पृथक् कृता श्रीविष्णुरुवाच कोसिमस्ये
त्समन्तात्कल्पे लोकाधर्मपरायणाः साधनानि प्रकुर्वन्ति मोक्षार्थं तपआदिभिः नथापो ११

११७

द्रियैर्वै समान्मो हे तेविद्यामभवंतिहि आगमस्सर्वैर्विज्ञः कथंमच्यामहे विभो नानातीर्थैस्न
वोमिस्त्र हूतैर्दानैर्जपैर्व्रतैः क्रतैरपिमनः शुद्धिं दृष्पनैनन्यणामिह मनः शुद्धिं विना
देवनमोक्षायमर्तुर्लभः कथंमुच्यमहिवयंदुस्तरात्भवसागरात् ततेधर्मस्तत्त्वमहूय
स्तगतोमामुक्ताः स्वामीयेनयायाज्जवाच्यैः तेनात्मानंज्ञोवञ्जीवेगतास्मोविद्याबीजेवीज
निर्मलेहेते नानायाशैः पाशितात्मनः हरेशाज्ञाद्विवलोकस्त्रनचात्मयश्च मुक्तिः मुक्तिः से
यवेदशास्त्रानकुलाम लात्कलानयपानिस्वप्रसादात् विलस्कुवाच शृणिमुनावचुत्तेषां
जनानांपुण्यकर्मणां सदाशिवोमहादेवोलिंगरूपधरोप्रभुः मयास्मतोलोकस्तोपा
देशायविमागतः लिंगरूपधरः शंभुर्हेदयाहृदिरागतः मदनीमरयिमासायपंचक्तो
गात्मकोभवत् प्राप्तानालारिवैकुंठव्याप्यवाद्धमवस्थितः ममेष्टदेवोरंयितः परमा
त्मापिनाकधृक् कैलासादत्यताहृयामभवान्यासहितःप्रभुः हत्कुलिंगपरानंदज्यो
तिरूपंसुनिर्मलं तृष्टोमामब्रवीन्नरुद्र त्वयासम्यगिदंकृतं ज्योतिर्लिंगमगादेत
सर्वप्राणिविमक्तिर तद्वस्य वचनंश्रुत्वा मयाततत्त्वाणरूपधृक् शुद्धसत्त्वात्मकं
नानास्वतः श्रुतियोनेश्चपृथक् लिंगाकारेकेचित्नद्वेदंडाकारकेविमुनः केचाकारे

कृचिह्नानिपिंडाकारंत्रिकोणकं दृश्यतेमनिसंदेहस्तद्यथामतिनैवतत् ग्रजडमात्मावा
काशंहेत्राकारनयास्थितं ग्रानंदनिविडमाद्यलिंगाकृतिंतथामहत् जडमात्मथ्यवीमप्यास
प्रणिनगकानना ग्रजडमाद्दिलिंगाङुत्राकारमवस्थितं चैतन्यजडयोरैक्यं कथमेकस्ययोर
पि भवेदितिमहाभागाजानेनिकथयेतिव नमस्काशीब्रह्मरूपाजडराष्ट्रयोरसंगता महेशेन
तपोलोकवासिभिर्मुनिभिर्महो जलंप्रविष्टाहृष्टासाछत्राकारमहाद्युति दृष्टंतत्काशिकाकार
पंनिर्मितंनमयापरं छत्राकारमहोद्युति महमहाराजेंडमारामगोराम: सावकसंघलभितां
मिलनछत्रालिकाभुत्तव: दोलायैर्हरवाहनैर्दूतगतिः स्वाहमल्लयेखितप्राधान्य: शातमा
त्रिकाहतगुरु: समन्तेनशोत्या: पतिः वदंतिलोका: सततंकाशीकेशावनिर्मिता निर्माणंत्वजड
स्यात्रक्रियतेनोपरात्मन: उद्धरिष्यामिचमहींवाराहरूपमास्थित: तथापुन: पृथिव्यांहिका
शीस्थास्यतिनसंशया सूतउवाच इत्युक्त्वाक्षिमुख्येभ्योभगवानादिशंकर: उद्धर्तुरमहादे
वीमत्तींमप्याममहोमसि एकोहंतत्काशिकयापुनर्जीवान्मोचयत् यस्मात्स्थावरजंगमाजड
धिय: सत्ता: स्वधर्माच्चिता: पापाश्चैवसदाशिवेनमिलितासाजीवाभवंतिध्रुवं यागंगादिसमस्त १२
तीर्थशरणंयादेवतादैवतं साकाशीममशंकरस्यवसतिः शाघ्यानकै: सद्गुणै: शास्त्राम्भोधि

12A

विभावितो मम महाराजेंद्रनारायणीरामो यं मम शत्रुतो न विदितस्तु त्वम शास्यां कथं सिंहा
धाम मम शक्तितः पुनरमी निर्यातिहरादितिस्पष्टोक्तो हिरुदीरितं मम पदं भयानले सार्थकं
गुरुरुवाच एवं विस्मये महाभागैः मार्यिते ऋषिभिः पुरा इमां कथां कथयितवान् काश्यपः
संदेहशांतये गुरुभक्तो विस्मभक्तः शिवभक्तस्त्वमेव हि यस्य काशिकथायां तु प्रीतिर्जा
ताविमुक्तेरा अन्यत्किंचिदवश्यं मान्नयाहं तोषितः शिवो महत्पापसेवयाप्राप्तपापिदुर्लभ
यातिनिश्चित् कामं पापे पशुपतिकोऽरतनवः स्मेकाम लोभादिभिर्हीनाः पापहृष्णादिरागहमन
सः कुर्वति नोकर्हिचित् मर्त्याः पापविकारकाममनसः कुर्वन्त्यपि प्रसादतः पापं पापर
ताल्पश्चार्थरहिता यांत्येव नयानंता मनुष्याणां सहस्रेषु पापभीरुः सुदुर्लभः भीरुष्वपि
सहस्रेषु दुर्लभः पापवर्जकः वर्जकेष्वपि धर्मात्मा धर्मात्मसु जितेन्द्रियः जितेन्द्रियेष्वपि
वेषां मुमुक्षुः साधनैर्युतः साधनैः पावनैर्युक्तः समदृक् प्राणमानसः ब्रह्मात्मभावेप्र
यातितत्कारणं हेलया यस्य ते सेवाफलं नवैवा सुधामं गुरुकृतं महत् तुहि पापाद्गुरोर्भुः
किं कुर्वंति ह्यात्मवंचकाः यत्प्रसादाद्दासवंतिशास्त्रं नेपरमव्ययं गुरुभक्त्या शिवो दृष्टो
गुरुभक्त्या जनार्दनः गुरुभक्त्या महासिद्धिः काशिकादर्शनं गता ममापि स्यात्समसन्त्येनगुरु

13

णा काशिकाश्रणाः उपदिश्य बहुमताः सर्वान्नमस्तान्नत्वा संतैः सेव्याः सर्वकालं काशिकायाः
श्रीनव्यासेन सद्गुणाः सिद्धिरूपा यस्यां वासः पापनिर्मूलकारी यस्यां मृत्युर्मोक्षदः प्राणिनां हि
ब्रह्मवैवर्त० इति श्रीब्रह्मवैवर्ते काशीमाहात्म्ये तृतीयविभागे द्वितीयोध्यायः २ शिष्य उवाच काशि-
१३ कायाः स्वरूपं मे श्रुतं वेदादिगोपितं नमस्ताराय देवदेव शरणागतवत्सल ब्रह्मादय स्तुत्या
देवाः दृष्टा मे त्वत्प्रसादतः धर्मस्वरूपमपि च ज्ञानेनेच्छे तया महत् सुविस्तरं समाहात्म्य
श्रवणेन तव श्यामि नो श्रुतं विचित्रमस्मतं तेनैतच्छ्रवणाममतमपरं नहि धर्मादयो लोके मय
द्धे निश्चिताः फलं धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रयो धर्मादयः स्मृताः मोक्षोपायवतीयो मो धर्मादि
षु वमगणने धर्मादिष्वभिरूढमसनिकनयानारस्य नारागणो धर्मसृष्टिविशेषतो यदि मे
वेदमाधिकारी समः नहि स्यान्मयाकाममतं गमस्दृशो ह्यीव मन्त्यो यमो मे रुः सर्वथा सं
मगधिरी निभोग्य च रूपैर्वाच सते स्यात्समः दाशाहादिविमाशानिकक्रियाय देशो धर्मसृष्टिवि
प:रोहूना शेषतस्ततः धर्मसृष्टिविशेषतः श्रुयमेव परो मह्यं भगवन् काशिसत्कथा कथय सत्कृपा
न सिंधो न तृप्याम्यहं पिबन् गुरुरुवाच दृष्टा काशी सांख्यमसिस्तोत्यां संसारार्णवतारा १३
रकं केशवं श्रीमणिं च ब्रह्माणं च ब्रह्मयोग्यैकरूपैनेक स्था काशी संख्यते ब्रह्मोत्तरादौ य

13A

येपराधामभुविनांभवेद्दुर्भवायह्याकाशिकातानतमेत शिवंशिवांश्रीमणिकर्णिकांयःस्म
रन्वेसम्यायभीरुःसचात्र द्विदेर्नशुद्धिर्विहितानयोगमै नैनोर्थमेवाद्गुनिदानयावनैः वारा
णसीप्राप्यजितेंद्रियाणांयथामुक्तेःकरमलिमाजा यन्नाममात्रेणसमस्तदोषान् हृष्यात्म
नाथीकृतेद्विजेंद्रः नाकाशिकाकाशितकाशरम्यांकोविस्मरेन्महतीशांतचित्तः ये
स्थावराःकाशिकायांवसंतितेसर्वयोगिप्रवियोगनिष्ठाः यःकेशवःश्रीमणिकर्णिका
याःकूलेस्हाणिप्रगटानिधूत्वा विप्रेभ्यसाम्राज्यसुखंचकारप्रस्यायितोयेनततःस्मरोहः
तुच्यमनोनैवसुखायपतंसंप्राप्यतेतत्सुखेशांतचित्तैः काशिस्थलोकानयमादिभीति
रदुःखसंचारचगर्भवासात् विभेतिचैकान्महतोभयात्परंयन्मात्वृषजन्मशिवेनही
ने नकुर्वंतित्रिधापापंत्रिधापुण्यंप्रकुर्वते लोकाःकाशितकाशायास्वसंतिशिवसन्नि
केचिद्वदंतिप्राजयेतिचोचुःकामेशगंगेशमहेशकेचित् केचिद्वयंकाशिनिवासिनोना
नेशेपरानंदमयेमहेशे केचिन्महादेवशिवेशशंभोकेचिज्जगत्पालकविश्वभर्ते के
चिन्महापापनिकंतनायकेचिन्महायोगदभोगदेति वयपनातपरमार्थचिंतापुरींयोगिभिः
सकृतिमिर्गुणैरोस्वैरः यानिर्गतस्यपुरुषःपुराकृतैःयत्नकैःशरमितैर्विमुच्यते सर्वजन्मपा

वृ॰लि॰वै॰
१४

नकोटिसंचितं पापराशिमनन्तं विनाशयेत् काशिकेश्वरपदप्रकाशिकादर्शनश्रवणाकी॰
र्तनादिभिः पशुपयत्रनिवसंति साधवो माधवैकशरणाः शिवाज्ञया मानयंति सुकृतेन या
नकं पातकाद्भयमुमापतेर्भवेत् शरीरसंस्कारकृतो महाजनाः बहिर्लयांतः शिवदर्शना
र्थे प्रसेकृते पशुपतिर्नोहरः स्वयं त्वमस्कृता नो भगवंतमीश्वरं पशुपंतुमावल्लभमीश्वरं
मणिपतित्रनावन्नियतेकमानसाः सकिं महात्म्याख्यमिचारिणां नरणां स्मरदर्शनेयाति रति
प्रियः सदा लिंगानि तीर्थानि सुमंगलानि दिशो दिशं प्राप्य सुरावहानि स्थितानि सद्भिः परि
पूजितानि काशपंतकः प्राप्नुयाद्धर्ममीप्सुः काशीमहोत्सवमवाप्य महाजनो यं संप्रार्थयत्य
खिलसाधनसिद्धिरूपं विश्वेश्वरं सकललोकगुरुं सदा मे दृष्टेश्च माशुभविनाशकरं शिवा
द्यं पशुपवत्सरतणेनतरीनरास्तः स्थितागमनवर्जितागति दारुलोहरचिताभवार्णवातिता
ना४ विताखिलजनं प्रकाशिका कारणाय येषां नामशत्रुहे तिलोकाः बीजंते षां जायते मोतमा
र्गे काशीं ये वै संस्मरंत्यन्यदेशे त्वानत्या मामांकरं स्मारयेत् काशंपायवेशीघ्रमायुर्व्यये
नो सिद्धिशामास्ते लनोर्णाभवाब्धेः देशः कालो लोकजात्योन्यधर्मा निषिद्धैर्दुष्टनाशमायांति १४
सर्वे वदंति जानंति शृणांत्यमी नाशाः पशुपति पुराणानि चयानकानि नघापिस्मरसंनिक

14A

लावधर्मजैः सैस्तैश्च वर्णाश्रमस्वधर्मवर्जिताः कलौ सर्वावस्थानभवन्ति पुरा सर्वजगतां यथा
सत्ये सम्यक्प्रतिदिनमप्यारः श्रुभवयः अतः काश्यां सर्वे जितविविधलोकैः श्रीहरनेत्रवल्ल
येनिस्मृद्दरिहरकथास्वादरतपरैः नकापिकायामजितेन्द्रियाणां सुखायकाशी हरवासभूमिः
तपोभिरुग्रैर्नियमैर्यमैश्च दानैर्विविक्तासनभक्तियोगैः श्रीभैरवाज्ञाप्रतिपालनैश्च वैराग्य
साम्राज्यसुखैर्विशोकैः शरीरशोषमलमूत्रादिशोषैर्बहुागमाचारगुरूपसत्तिभिः मान
पमानादिविवर्जनैः सदास्वम्पुमानप्रियदानदायकैः वाक्यैः परित्रैरभिमानवर्जनैः पा
वेउनिंदापरदानवर्जनैः अन्वेषनैकैः श्रुतिसाधनैर्युक्ताः स्वधर्मप्रतिपालकाश्च वसंति
काश्यांशिववासभूमौ युक्ताः परत्रैव वशंलभंते येलिंगविश्वसत्तेभवभयहरणेशोकशो
षविशोकमेवं ते वैतिपशंसन्यथाविमलजलैः पुष्पधूपासमेकैश्च स्तोत्रैः स्तुत्वागिरीशं बहु
विधनरनैर्भावयन्तोदिनेन संपूर्णाधीः कृष्णाः परमसुकृतिनो यांतिजेशं समीशं स्थित्वा
विमुक्तेशिवरचिते नो कुर्वंति कुर्वंतिबहूनिलोकाः कार्याणि पकार्याणि भवंति ते यातनसा
द्विवं मन्यन्नमर्चयेदिह स्थित्वा कामेषु पापविसनाथ्यनष्टे ह्यासमास्तेन मोहसंसत्तचिताः ह
शोदेवः साधयत्येवसर्वं तस्मान्नपश्येद्देवदेवं महेशं पशवनात सुकृतैकसंसयेवसलकानना।

15

मिदं परात्परं तारकं भुवनमभवं गतं मध्यगार्चितं सुरासुरार्चितं आनंदकाननमिदं प्रवदंति दे
वाः धर्मार्थकाममुक्तिनामिति प्रवदंति विप्राः अर्थार्थकाननमिति प्रवदंति लोकाः कामार्थिकाममद
नपि प्रतिकृतकामे विश्रांतिप्राप्यय यत्र व्रजंति परसुखं मलं विश्रांतिरूपं विश्रांताः साधवो ये
ब्रह्मवै॰ श्रमयुक्ता नरहिताः व्यथितां संत्यजंति वैराग्ययुक्ता विनाविषयवनमिवाज्ञाय संमुक्तसंगताः
१५ प्रास्यव्याधिरूपाः अमृतमिव खलाः शोकमोधकार्यायकुर्युः यथा कष्टविस्मरणाय भात्म
नां शमं तत्पापापहनीसृतुः सुखं अतः कलावप्यधर्मेस्मिन्मेध्यानमे धर्मः सदा सेव्य उदार बु पि॰ ६
द्धिः यत्र प्रविष्टा हि यदा च जन्तवः सरीसृपाः स्थावर जंगमाः परे सर्वेंद्रिये सर्वसुखानि भुंज
ते नमं जते तेमुखं दुःखमात्मनः केचिद्देवाः केपि शूद्रा मनुष्या देवर्षीणां केपि भकामवंति
वृत्तानंदकानने संवसंते पतिव्रताः सत्यगाम्यापि चान्ये विधिनिषेधपरामनुजाः सदा
विधिनिषेधकृतः सुखवर्जिताः विधिनिषेधपियामरगयहिणो नखलकर्मधियासुख
भूमियं हरिरपि सुखकाशी काशिकायां सुखार्थं विविधकर्मणा हीनो हीनशब्दस्वरूपः स
वसतिमृपयानेवाक्षितानेशाषत्रुणाः क घ मितरजनेन यत्र व्याप्तनात्मा सुखे सात् कारणाह १५
ताः स्निग्धरूपाः क्षितौ द्वासिष्ठस्सव प्राणमात्रान्कृत्वा लोकानां नित्यसर्वभावैः कृतार्था

नृ.म.वे.
१९

कैलासवैकुंठसत्यालयाधिकं यिगस्तत्रानन्येन चरंति चात्र हि हंसाख्यकोराख्यरकारकाः शक्राः शु
कास्त्र मकारउवराष्ट्रवादे वादैः सदानंदमयैः सनातनं निरूपयंतः स्वस्तैः सदाशिव सोयं नाम
सप्तलोकसाहभवने पूर्वमस्तु द्रुगच्छन्नानारोपाभिधरामचंद्रनतयेनालोकितो मंत्रगः ग्राह्यानोय
गतेषुसाहवचयैरसैः सकोलाहलैस्सभ्यैरनिसदाशिवोपचसगणोरामः सलेख्यान्सवः शिवा
नकंपायदिवाप्तुनासास्यान्दुपणोहपणेजनंमभाजास्तुजस्माजासप्रिहपणेतन्नानाविवादैः क
लहप्रियाणां मंदारसंतानकपारिजातकल्पद्रुमाख्यानहरिचंदनेन च यस्मादिवितानसंबहू
नुसनातनानामोदादिसिद्धिप्रदपत्रपुष्पान् यजंति यत्तैप्रत्यंतितापैः कुर्वंति रानानिवहून
स्तुवंताः श्रीवंतिम साहिवमाप्तवेनेः शाकेसहंसोयाक्रिकरंनदेनत् मापवीमधुरवल्लिवेष्टितं
माधवैकनिलयंमहावनं सर्वजीवरमणाशमाप्रियंप्रीतिरत्रसत्कृतैः पराभवेन महालक्ष्मीहृ
द्याप्रतिदिवसमाराधनहरिं प्रसन्नोदवैशेवरयतिरतिमोहनगहने ऋषीणां देवानां नरस्मरगको
रोनभवितानास्मले विश्रांतानां नरिहचरमानंदभवने सूत उवाच दृष्ट्वा विस्मितेसरमादिदेवेला
नेरमानंदवनेन ध्यानात् नत्रसजीवानस्मस्वसारपुष्पशाखिशाखिजानंदसमाधिज्ञश्शान् उ
वाचशिष्याः परमादरेणासदीपकः काशियर्याः प्रदेशान् प्रपद्यमानः सुचिरं महात्माशशरसम

१९

15A

धिक्कांचनस्य यत्र काशीवियोगः नदेवजन्मापिसुखंसुखाय येयेनात्रवासः परिपाकमेतत्ः
नचात्रवासः परलोकदुःखेक्षुतस्तद्क्रमार्गोनिरतोभवेद्धेन् पशुपपशुपमृगपादिवीरुधाकीट
हृतहृत्स्मिकामजन्मना रैदिरैदिकविवादवर्जितेप्रीतियुक्तमनसासुसुखंमहत् स्थानेस्थाने
सप्रशः शान्तिसाध्याः शाश्वब्रह्मब्रह्मलेवरतः वन्यैर्भोगैर्जीवनंकल्पयन्तः सन्तः शान्ताः सा
ध्यैनाद्यांवसंति शैवसौरहारिदासविष्वक्सेनभक्तिभाविततमनोभिरानतं सर्वदेवपरिसेव
नार्थिभिः साधितांखिलफलैर्निषेवितं सभाववैरंपरीहृत्यत्रव्याघ्रोरयोपिमानिहृष्टमा
नसाः हरगंचरंतोनचसंगत्वेषवोयमंगहाहैरयरः सदाभवेत् सूतउवाच ततोप्यग्रेदृष्ट्वा
नरयहृदयान् शंकरपरान् सुपश्यन् काशीस्थान् परमसुहृदः स्थावरवरान् क्वचिच्छा
कान्हातान् क्वचिदपि च धात्रीफलवरान् क्वचिद्बिल्वैः पत्रैः कृतशमदमान् शांतमदनान्
मदहृत्सोमाभ्यंमरनेरिपुगुर्याः प्रकृथयन् मरीपाग्रविमः स्थितिनिहृषपरः शान्तिमयरः य
याहेवोरेख्याः पुरतनर्हृत्सर्वकेथितवास्युयाशिष्यस्याघ्रेकथयतित्रृतुगौरवगुरुः यातिहीति
वितन्वनेजितमानसानोयोहृगदाविविधयापरमात्मनाच यावित्सुलोकस्थितिवलोकपराय
रेयंयानापथाय शमनीशमसेविनास्यात् ततःप्रदेशानरमाममसादसरोवरैर्मंडितमप्रमेयं

16A

णम्याहमहानुभावः दीपकउवाच स्वामिन्प्रसीदपरमंपरमार्थयुक्तंकारणः पुनर्वदव
दाम्यमनोभिरामं नाग्निर्नमेभवतिकाशिनिवासजेनतुन दृष्टामहाफलयुतान् शिवभक्ति
युक्तान् यादृशानिसकृतादिमदनं याकरोतिमुक्तिं न समो विना यादृशमचचयंयुगाकृते
याविमुक्तिदस्मानसमाचिंता नतत्रतत्रसगुरुगिरिंयतिः मौनदः परमशिष्यवत्सलः लिंग
तीर्थशिवविस्तकाननानूपार्श्वदर्शायदेशमहामुनिः श्रोत्रदृष्टिमनसोस्मलावहाका
शिकांपरिकलयंश्च नस्यभक्तिरुदितामहामतेः काशिकाविषयिनीविमुक्तिदा शि
ष्य उवाच वशीकरणविधेयमानसमाहामिकुंजन करोतिब्रह्मस्वदामयच्छन्यमन्तेम
हेत दर्शितेयंभगवन्नाशरुणाशरुणाममम गंगानीवगनाकाशीदृष्टादृशफलप्रदा गं
गानीराभीवनीरजलहरीलीलोल्लसवालीजनश्रेणीणिभिन किंनरीकुचयुगस्पृष्टाच्छम
कावलिः काशीयंविद्धोयकारकलिकानाशमणोरंगना जीयादर्शितकामरूपवि
भवासावैजयंतीसदा गुरोत्नतः किंचित्परममपरंचेतनजडंनदेवत्तीर्थंवानचनिग
मशास्त्रादिपरंन नयातिमंजातिः परमसखदंवेदपाठितकृपामर्नेगसिहंप्रगाटितमिदं
शंभुसदने श्रवमप्युज्ज्वंवरदेवहृंदंप्रच्छामिमिविद्युन्निवासकामः सर्वापराधानपरिहृ

17

ब्रह्मवै० १७

त्वभक्तं रहेतिकाश्यपामधिकारिणोय्ये प्रथिकाशीमावसहस्रेणनवदन्तिनश्श्रेणि निनेतन्ते
पतिताः बहुभिः कृतसंगावोबहुभिः स्कंधे स्नवाश्रितेभ्रयः गुरुपादंष्टेनकरोतियस्त्व
शिष्यः कथंतस्यप्रभामतिः स्यात् विदेहवत्सश्शानिसर्वदंगुरुं समर्वं क्षितिं हि समवाप्नुया
त्कृती पापान्निवारयति धर्मं परे पुनः किं सिद्धिं प्रयच्छति ततः परमास्ति किं सत्य सद्भ
त्वदर्शी यतिः शान्तिपरे विद्वानेवं नयस्तो तातातो च जगतः कथयेत् कृपालुः वेदैः पुराणैः
स्मृतिभिः स्वरूपं समुपदिश्यते तत्तस्वं गुरुवक्त्रात् प्रेश्य यतेथा धार्मिकैर्जनैः गुरुरुवाच
येकाश्यपानिवसंतिशंकरहेरिपाराधनानन्यमास्ते षां पापवयो पियाति विलयं मत्किंल
भंतेपिच ये काश्यपां मवतां शिनीं भगवतीं श्रीमद्भवानीं जनाः सेवंते सततं सहृज्जन
परिक्रामादिभि स्तेस्थिराः काशीयममोहने पुनमतिः पित्राभियातातायतेमामामाने
तमुदारमत्तिमिलितायात्रेयिकाख्याबिता पतत्स्यामतपवंसंपदि महाराजैं इतारम
गीरामाहे निवसाभिसाधुशानकेर्निर्जिमदेवानहिमान् सर्वेषां विग्रहहरेणाकर्लैणाम
पिसेषरी प्रतोभवान्यधीनेहितहेतैक्षज्यात ततः पश्य येकाश्यपां मभजंति तुष्टि गणाय सर्वाय
विप्रापहेनेषां तुष्टिममस्त यामन्नविहितान् भोगान्प्रयच्छत्यसौ येनानाविधमोदकैः

२७

17A

सुमधुरैः विमानैस्सह ज्यादरात्तस्तत्रामोदकदाल्लपवक्त्रीणः काश्यामवश्यं जनाः ढुं
ढिराजप्रियः पुत्रो भवान्याः शंकरस्य च तस्य स्मरणमात्रेण त्रयोविघ्नवरदाः सदा गणेशः स
र्वदेवानामादौ पूज्यः स एव हि सर्वैरपि महाविघ्ननाशकोन्यत्र किं विह येकालराजक
लिकाल भीषणा हारापधयेनोवरकाज्यमत्तैः भजंति काश्यामपवर्गहेतोस्तत्रैव काश्या
मपवर्गभाजः आराधितः कालराजो महेशः पापानि सर्वाणि विनाशयत्यले मनःप्र
सादं प्रकरोति येन भजत्यजस्रं शिवमीशितारं येदंडपाणिं द्विजभोजनाद्यैः भजंति का
श्यां सुखवामहेतो नेविघ्नसंगानुपरित्यजत्यहरादारात्परं शाश्वतमाप्नुवंति दंडपाणि
भजंते सुखावहं सं भ्रमोहमविकारनाशकं भक्तभोज्यसुखमोक्षदं यतस्तद्दिनामव
निवाकुलाकुलः लोलार्कादिरवीन् रवौ सुमधुरैर्दुग्धादिभिः स्वद्विजा नाराध्या सुम
वासिनोपि मनुजंनभावैर्भजंते जनाः तेषां शोककुजादिदोषनिवहान्नहरोकरोत्येव द
कसर्वेषाम विवांछितं च विद् धान्याराधितो भास्करः काश्यां येसुयमसक्ताः शमदमस
हिताः शंकराराधकाले विल्ववृक्षाणामग्रे विविधसुरगणानां सेव्यं यनीतिन्नने आ
ज्ञायस्यावराणां श्रुतिशतनपठितो जंगमानां तत्र पापनाशो क्रं काश्यामवश्यं फलतिह

18

चफलं धर्मकामादिसुखदं ये ये देवाः प्रार्थिताः प्राणिनां हि सिद्धिं ददुः प्रार्थितानामन्यतीर्थे।
तेषां भक्ताः प्राप्नुवंत्येव सिद्धिमेकां काशीं यत्र देवाश्च देवाः किं वर्णितेन बहुधा काश्यां
ये वासिनः क्रूराः ते पि स्थूलनराः प्रोक्ता यतो व्यापकमृत्युंजयः काशीस्थजंतुज्ञानस्य सेव
ब्र०वै० १८ कः शिवसेवकः काशीवासिविरोधेन विरोधो हि भवेच्छिवेन काशीकथाश्रवं मंगलश्रणी ११४
स्मृतिः स्मृतेः स एव भगवान् शिवध्यानस्मृतिः ते पापराशिमपहृत्य शिवं प्रियस्य देवस्य सा
हस्रवरूपपदं लभंते वेदैः पुराणैः स्मृतिभिः सुखेन सुपादिश्यते चतुर्विधं नहि सु
खं काशीवासं समयच्छति तीर्थानि नराणां सुखदानि भवंत्यवश्यं काशीसुखादिसकलं प
विनानादि किं चित्रमयच्छति तेयन हि तीर्थवासी जानाति नैव बहिरर्थमनर्थहेतुः शिव
उवा[illegible] कृता यो स्मिन् कृता यो स्मिन् कृता यो स्मिन् जगद्गुरो नमः सासान्मया काशीं रहस्यं श्रुतम
हो ते नैष्ठिकब्रह्मचर्यस्य धर्मस्य परिपालने द्रढिमं सदा भय्यान् वानुग्रहे तो तदो गुरुरुवाच
महाराणाराजती नोसमय नियमितः समस्तं मासिके वेदरतायः काशीसिंहेरजनकं सेमिल १८
यष्ठिकं कालिकाहीन् सूत्राधारूढैकयानप्राणाहि नवसतिं नाविकैः साधुभ्रमं ताकाशाणांसा
माज्यमासोपमत्निस्दिनमतनोहोलयाश्रोमगोः सः कथ्यतमस्यक्रुर्वाणाः सर्वं नायन्तयाम

18A

वान् स्नानादानगुरूंहत्वालोकमेवव्रजत्यसौ शिष्यउवाच गुरुसेवांकाशिसेवांचिंतायुक्तोन
कुर्वीत चिंताचक्रेग्रहंहित्वाहरंचेस्यात्सेत्रमुक्तिदे गुरुरुवाच धन्योसिवत्सधर्माज्ञोगुरुभ
क्तोमहामतिः निष्कामेणभजशिवंगंगास्नानादिकंविसर सूतउवाच इत्युक्तोगुरुणाशि
ष्योदीपकः कुलदीपकः गुरुसेवापूर्वकंचपूर्वंससमकल्पयत् पुनःप्रपच्छतंशांतंवेद
धर्मायणमानसं संदेहहरंहरंहित्वानेकाशिवासस्यखोन्मये इतिश्रीब्रह्मवैवर्तेगुरुशिष्यसं
वादेतृतीयोध्यायः ३ शिष्यउवाच गुणदोषान्कलेर्ब्रूहिपुनःसर्वोपकारकान् यान्
श्रुत्वाचसुस्थहृदयः सावधानःशर्मलभेत् कलिःकालमलःसर्वेतत्रयातोधर्मदूषकः न
स्वस्वरूपंज्ञानादिनिरोधमंमतिर्भवेत् श्रुत्वाधर्मविजानातिश्रुत्वापापंपरित्यजेत् श्रु
त्वानिवर्ततेमोहात् श्रुत्वाज्ञानामृतंलभेत् नीचोपिश्रवणेनापिश्रेष्ठत्वंप्रतिपद्यते श्रेष्ठो
पिसर्वनामेतिरहितःश्रवणेनच तस्मात्तावयंभद्रतेयेनदेवंनिवर्तते गुरुरुवाच शृ
णुवत्सकलिदोषान्हिप्रसरंतिपुनस्ततः तान्ज्ञात्वावर्जनात्पापान्मुच्यतेसाधवःसदा पा
पानांगर्वभक्तानांश्रवणंविच्छिन्नंभवेत् तस्मात्त्वंप्रपद्येतश्रवणेतुःस्वपंडितंपंडितोसि
महाप्राज्ञधर्मसत्त्वविचारकः तदग्रेकथयिष्यामियत्तोकाम्यर्षिसंसदि कथांकलिप्रसंगेनका

१७

ब्रखवै० १५

पापिष्ठिनिर्विधापिनो प्रायंतेमनुष्यांक्रमेणाविषयाः सर्वे येचोक्तामोदयाः लोकेमित्रकलत्रपु
त्रमुखराः संसारबद्धोदराः कार्यकानननलभ्यंतेयदिपुनर्लभ्यंतेसाराज्यतस्त्रैलोकादपि
वाधिकंसुखमिहप्रसर्पयेद्गत्सैव ऋषयऊचुः कलिदोषगणग्रस्तानरोमद्येकथंकलौ
वदस्वसूतसर्वज्ञगुर्वनुग्रहभाजन सूतउवाच शृण्वन्तुऋषयःसर्वेगुर्वनुग्रहमुत्तमं
विद्यमानेषुऋषिषुपैलादिषुतपस्विषु विलोमजंदीनतरंमांविलोक्यमहत्तयाः कृपया
द्वैपायनोविष्णुर्वंकारंमांचकारह अष्टादशपुराणानिसेतिहासानिचानघ उपदिश्यप
वदद्देवस्तावयस्त्वमहामते भवंतस्तत्समाःसंतःसाधवःसमदर्शिनाः कृपयंतिमहात्मा
नः कथायाश्रवणातमराः कालःसमःसमयुगेकलावपिदिनात्मया अधिष्ठानेषुवैषम्यंयु
गादिषुभवेत्पुनः समेज्ञानेनतोधर्मस्त्रेतायांद्वापरेर्चनं कलौआवस्याःकाश्चिन्नहृपयेन
व्याकुलात्मनां देहयवकलावात्मास्वदेहस्यलालनं यथाकथंचिद्विहितधनस्यसंग्रहः
कलौनराणांपुरुषार्थःपरोयं धनेकुलंधनमायुर्धनेनमान्यालोकाःस्युःपापरूपानितीवाः
कलौद्विजाःशूद्रवदाचरंतोहसंतिवेदान्विषयेषुसक्ताः शूद्रास्तुहंसविचारयंतिस्मृ
तेःस्मृतिधर्मपराश्चपठंति कृत्वाबहूनिपापानिकाशणामेवकलौयदि श्रीयेनयाननंते १५

19A

हिशुद्धोमोक्षमवाप्नुयात् कलावप्यत्रपापानिकरोतियदिपापकृत् नासेवमानवेषा
वेषैरयंतिपुनःपुनः तेषांरिक्तोविशांत्येवनमःशोकभयामहत् तथारंभस्सज्जेयानिकलौ
पापकृद्दुर्मदः गुरुरुवाच एवंविधाःसुबहवोधर्माःसज्जेनसंमताः मतोनानाकथिता
वस्सकलिदोषगुणैःसह तथैवश्रुतनानास्मिन्द्वापरांतेबहूक्तवः नकुत्रांकाशिकाश्र
मःत्वयामहविकंपितः दीपकउवाच कृपाकरकलेर्दोषानुगुणान्वेदविद्वांवर स
तोकान्कालिसंवदानूधर्मोत्सकलिनाशकान् जितेंद्रियाःपापविवर्जकाश्चपुंसांनाम
द्वांतोमधुसूदनाश्रयाः अन्येपुनीषेपुपिनाक्तिभाजोभवंतिकाषणमयिकोविशेषः
श्रीगुरुरुवाच कामक्रोधादयोदुष्टाःसत्सच्छिद्रनिरीक्षकाः प्रविशंतिचसर्वासुक्रि
यासुमहतामपि बहवःशत्रवोदुष्टाबाह्यांतःकरणेषुच प्रविश्यधीरमप्याशुनधीरं
कारयंतिहि एकेनबहवोधूर्तानिवार्यंतेकथंवद महानपिमहाद्धामोहंयातिधीरतरो
पिहि येनवर्तितःप्रयतनित्यशःसंस्कारेणोवशी विशेषस्त्वमेवह्यामिकापयाःकथयतो
मम काशीनाथनिषेविणायदर्पितंवैश्रीशंकरेणार्पितंमद्वारेणशतकत्रय ३०० वि
लिखितंदेवाहंसमाक्षिकं काशीशेननयापिनारकमहाराजेंद्रनारामणी रामेणा

20

इतमेतस्यासाविविधिविदितःसत्यप्रशास्यःपतिः स्रोकेयोभुविभासतेगणपतिःसेव्यस्यचायंपतिर्य
स्यास्योस्तिमुनीनामर्हागणपतिःसर्वस्यचायंपतिः उक्तेश्चैषजगत्पतिःपरिणतेरत्नेयस्यवायार्थिते
ब्रह्मवै० २० लोलादस्यत्तकाशितानजगृहिणाःकाश्याःसर्वपाणिनां जितेंद्रियत्वंधीरत्वंमनःकरणनिग्रहं
तपोजपःस्वधर्मश्चयोगयोगादिकाःक्रियाः निर्वाणस्यस्वरूपस्यसाधनानिभवंतुन तथापि
वासनाजालंतन्नविमुंचतिमानवं कृतानिसाधनान्यत्रसकलान्यपिमहामते भवंतिकाशिमाहात्म्या
त्सिद्धान्येवनसंशयः यद्देवम्ब्रह्मपुर्यांमम चित्तमतिभिः श्रीजगन्नाथसंज्ञके जीमात्रेपुरुषिकाये
निवसिनमसकृत्तर्पितंतत्रचैतो तत्त्वंतःस्थाःस्थितीर्वैस्वसदृशारमसस्यात्तुकेजंपतीहेदृष्ट्वा
त्यसास्तुनिष्ठार्पणानियतमतीविभ्रलब्धोसतास्या अन्यत्रसाधुसत्कृतैः कृतैर्नैश्चैतनवान
वा भोगेच्छाग्रस्तहृदयःसापीच्छात्रनिवर्तते मुमुक्षोःप्राणिमात्रस्यपापाघ्रैरोः शिवात्म
नः सातेसाधनवैकल्पेकाशीशंसंभवकल्पयेत् तीर्थांतरेषुवैकल्प्यादिद्वं संजायतेनृणां
मुमुक्षवःप्रदत्तानाःपापाःसत्संगवर्जकाः यशंतिशीघ्रमंतजामलहिंसा परमंपदं अतएववि २०
विंदंयकाशीशीघ्रफलप्रदा सेव्याधीरैर्मोक्षपरैर्नपायैःपायसंधिभिः कलौनकाशीविसृजे
त्कथंचित्तस्यसत्त्वरव्यश्मनामनागपि धैर्यविधानात्रयथाकथंचित्स्थैर्यविधायकशकलिय

२०A

भावं कालत्वमगवान्विलः समः सत्यादिनायस्तु युगेषु प्राणिनो वत्स विषमा विषयग्रहा
शमुवंति फलं नत्र यथा यथा यद्दिन्ये कलिकाले तथा काश्यां याज्ञीनमनो यदि एतत्र
यत्समाश्रुको नरो जीवन्न विमुच्यते अत्र ते वर्णयिष्यामि कथां पापप्रणोदिनीं यां श्रुत्वा मुच्यते
जंतुः संदेहविषमैरघैः अस्ति माहिष्मती नाम नगरी नर्मदातटे तत्र कश्चिद्द्विजवरो विप्रः सुधर्मे
ति विश्रुतः वेदयज्ञतपोदानस्वधर्मैः सुसंयुतो वशी तस्य पुत्रो महात्मानौ वीरगोमनस्विनो
अग्निशर्माभवज्ज्येष्ठः सोमशर्मा ततोऽनुजः तावुभौ प्रस्थ नीरेश्च मध्यवर्णानस्य रेवायाः शिव
जा ७ लिंगैश्च कथास्वविराजिते यसवादः सम भवतत्कदाचित्तद्वेधयन्त्र कथं बंधविनिर्मुक्तिः क
थं शांतिः स्वर्वैनराणां कथं निर्विघ्नता भयानयसमलापहारिणी ८ यत्र तीर्थविशेषेण सत्वंबहु
लं तेन भवेत् यत्र नारायणः साक्षात्स्यपते चान्तःभूपते यत्र देवो महादेवः सोमः साक्षात्तथा तिथिः
साक्षात्किंयेन सर्वात्मा विघ्नविघ्नो गणाधिपः यत्र ते द्वादशादित्या ब्रह्माद्या देवतागणाः भज
तो सर्वलोकानां सिद्धिं यच्छंति मानिनाः एवं प्रश्नसमाचार्य कथयन्त्यौ द्विजातयः सूत उवाच एवं
परस्परं द्विष्ठात्सौम्य जातान्द्विजर्षभान् दृष्ट्वा मकंडतनयः स्वयं वचनमब्रवीत् श्रीमार्कंडेय उवा
च अहो माया भगवती विलोमीदकरी नृणां अविमुक्ते विद्यमाने अलविस्मृशिवाश्रये समागतः

21

वे॰पु॰वै॰ २१

ध्वनाशं च भोगं मोक्षं विमोहिताः श्रूयतां वत्स गुरुणा सर्वं श्रुतिस्मृतिनिरूपितं रहस्यं कथयाम्य
त्र ब्रह्मलोकैकतत्परं महापातकसंयुक्तो महापापसमन्वितः समागतिं समवाप्नोति शशिशेखरा
यमाश्रितः ब्रह्मानंदसंजननी ब्रह्मादिपरिसेविता मुक्तिर्नेः सर्वतः शरणं पापदेहिष्वयेन्सकः रा
गादिमलनिर्मुक्तधियां काशी च लयमद्भुतां काशीकां नेसेवेन वर्णाश्रमविशेषादि विना इत्यादि बहुस
हस्रशः प्रोक्ता महर्षिणा श्रुता महर्षिभिः श्रेष्ठैः विल्वशर्मस्तनेऽपि ते च अग्निशर्मा च तथा सोम
शर्मा विचारकः प्राप्तौ फलविलंबेन शीघ्रेण च विचारतः दीपक उवाच विचारनिष्ठौ हि प्रोक्तौ
फलभेदः कथं तयोः को वा विचारस्तत्र तयोः फलं वा किं समापतः सूत उवाच इति शिष्येण संपृ
ष्टः प्राह फलं तयोः शीघ्रं विलंबेन तथा सोमाग्निशर्मणोः पृथक् वेदधर्मा उवाच आनंदसौपर
मसिद्ध्यौ कदाचित् विल्वमेदान्तरे उपविष्टौ ततः सौ श्रुत्वन्त स्तोपरस्परं अग्निशर्मोवाच सोमशर्मन्
महाप्राज्ञ गमिष्यामि हरेः पुरीं वाराणसीं मोक्षदात्रीं विशेषादिभिरन्वितां त्वमप्यागच्छ शीघ्रेण
यत्र मोक्षः प्रलभ्यते न स्नानातिरिक्तं तपः साधनं स्नानस्य शोकरः विशरणास्मद्गुरोक्तया स्परमात्माज
नार्दनः सोमशर्मोवाच मयापि वेदांतदेष्टा नात्समवृत्तं तपः उत्तमं मोक्षादिसिद्धयो येन प्राप्यते २१
विजितेंद्रियैः रागद्वेषादिहीनानां चित्तानां चांचल्यवर्जितं सर्वत्र काशी विज्ञेया ब्रह्मज्ञानरता

21A

त्मनो अग्निशर्मोवाच मार्कंडेयमहाबाहुनारदहस्यं काशिसंश्रयं नत्थापितव वनेनमोहंसाधि
तमयनः गंतव्याकाशिकानोकामजन्मेनापारदायिनी मयाधर्मास्समर्थेनवीनरागेणाधार्मि
को नकाशीसदृशीमातागर्भवासप्रदायिनी गर्भवासादिदुःखानियापानिचमहान्त्यपि।
तान्यपस्यैवनिर्दिष्टादुष्टानामपिसेविता कलिकालस्त्वयं तीव्राः ब्राह्मणः कृपराश्चहृदके
९५ काश्येवस्याद्दुराचारादिदामलिनान्तरा उभक्ताभातरविद्वानग्निशर्मामहामुनिः ज
गामकाशींधर्मादिसाधनैः सर्वविग्रहो कारणामागत्यधर्मेशं नत्वाधर्मपरोवशी धर्मकूपज
लैः स्नात्वापितृदेवक्रियाः शुभाः कृत्वातिप्रत्यहे विद्वानग्निशर्माशिवप्रियः स्वधर्मविन्धर्मरतो
महात्मा स्वमानदोमानविवर्जितस्स्वयं स्रावकथाः श्रावयन्काशिकायाः कुर्वन्नहर्षकाल
यन्वामममाय वचोमनःकायगुप्तिः परेषांधर्मेसर्वं प्रीणयन्प्रामनन्तः वसन्यवपंपशिवना
मतत्परः पापाद्विदुःखोधिविवर्जितः क्षमी एवंस्वधर्मनिरतो ह्यग्निशर्माशिवार्चकः प्राप
वाराणसीं सद्धः साद्विदां साधुसंमतः प्राणोत्क्रमणकालेतु भवान्याः सभवः स्वयं व्याचष्टे
तारकं ब्रह्म स्थितिं तस्य स्ववर्णयेत ११ कारतारकोसिन्नगणाधूतमनवस्तारके ब्रह्मचा
सिनपदैकालस्तवोज्ञासितविशदमिलस्सप्रशान्ताष्टपक्षकच निसंपातायणादावुपात्त

22

ब्रह्मवै०
२२

तमतिभिः प्राप्यते योगयुक्तैस्तच्छ्रेष्ठं सर्वगुणप्रविशादमनसोस्य वेदाभ्यासवर्जिं अहो निश्च
यवाचिमकाशंयासद्भिः समावृतः प्राप्य सोपरमात्मानं शास्त्रदृष्टेलोलस्य वर्जितः ईश्वरउ
वाच एवमेवमहाभागाममतेत्र निवासिनः अग्निशर्मा यथा प्राप्तः प्राप्स्यति परमं पदं य
हिंसोः परमं पदं निगदितं तत्रापि संगच्छता सोयं तारकमंत्रराजनिवहः संस्मर्यमाणोन्व
हः मार्गाभ्युद्गतविघ्नपुष्पदलनेप्रेताप्यलोकान्नराधिशनेव विवेकिनां हितकरस्सर्वा
स्तदावश्यकः रागद्वेषविवर्जितात्दृष्टधियो धर्मेशुपायेष्वपियाः सा या आस्तुविचारतः स्समन
सः सिद्धिपरायणाति ते येन प्राप्यमनन्यदेहममरं तेन क्काशपहालादलं संसर्या त्वगुरुत्वया
तिविषमास्त्रासैरवीयातनां अतएव वसेत्काश्यां यावज्जीवं जितेंद्रियः यथाग्निशर्म
णा मतिमा मतं व्रतमत्सनातनं वेदधर्मोवाच इत्युक्त्वा भगवान्शंभुरानंदभवने चरन् दे
वीमंदर्शयामास सौभाग्यं काशिवासिनां दीपक उवाच भगवन् श्रोतुमिच्छामि सोमशर्म
कथां पुनः यथा तस्मात्तपः प्राप्य गतिं तां कृपय प्रभो गुरुरुवाच सोमशर्मा विप्रवर्यस्वचा
रविपुलंतपः अद्रिकूटेषु तीर्थेषु तत्पातेषु चात्मवान् शाकाहारः फलाहारो वायुभ २२
क्षोजलाशनः जितेंद्रियमनोद्विग्नो जितात्मा सत्यवान्मवान् बहुप्रकारामहतीं सिद्धिं

22A

प्राययदृच्छया हरदर्शनदुःसंस्थवांछाहरणामतिः अस्याश्चिदयः प्राप्यतमरः समज्जायतः
मानवं यतितेतो लोकाः ऋषयो देवतागणाः सोमशर्मा नाम स ब्राह्मणसने गर्वगर्वितः केचिच्छ
पतिविश्वस्तमनुगृह्णाति कंचन केचिद्विद्वैकक्तेधनिनं केचिद्देवता पुत्रपौत्रादिसंपन्नक
रोति कमपि स्फुरः निगृह्णाम्यनुगृह्णाति लोकान् लोके प्रसेवितः गर्वपर्वतमारूढो नयपथा
त्रिपुरः स्मृतः नानाविषयसंभारसंपन्नः स्त्रीभिरन्वितः दिवानिशं विस्मृतात्मगतिस्तापसमत
मः भक्ष्यभोज्यपदोनितं भोगसौभाग्यगर्वितः जातो नमान्यमेव पितृदेवान्गुरूनपि करादिस्न
तरेकाग्रणस्निअंतरोनाधियास्मरन् नाशितं जन्म सद्बाह्यादीनेनातिमदर्शिना नयः फलमयाप्राप्त
यस्य सर्वं वशे जगत् भोगानभुक्त्वा नन्नस्त्रीनेया प्राप्ता मिपरमागतिं अथ कालउपागते कालधर्ममु
पेयिवान् स्मरन्नात्मा विधानं भोगानुपेचत्तं प्राप्तनाप्यसः जातो म्लेच्छमहीपालः सिंधुतीरेतिलोलुपः
पुनर्भवेशाचरणान्निरयेपतितस्ततः अतएव नयो भ्रांतो विरुद्धामतिरादितः श्रुतान्वयाकाशि
वासिनविद्वायवलावले यःस्वामिनि समारोप्य वर्तते काममकारतः करोते स महापापो वर्ततेतो
मशर्मवत् सोमशर्मा महाभाग सपसीकुलपालयुक् नयसात्सिद्धिमासाद्य सिद्धाभोगान् समाप्य
व भोगैर्विषयतादारस्यं तादात्म्यान्नरकं गतः अतः केन योविधायजेदानादिकाः क्रियाः सोगा

23

भवन्ति न कृतमाः कृपालैरपि देहिभिः तस्मात्काश्येव हि कलौ सुकृतां शर्मकारणी आजन्मसंभा
वितो यस्मात्तस्मात्स नरकं गतः निरयेषु पच्यमानस्य भ्रान्तं स्मरं संगतं यद्गत्वा काशिकायां वसन्ति
ष्टं मे वविरक्तिभाक् स धन्यो येन महता परलोकस्य साधितः इति स्मरन्नेव स सोमशर्मा यमानः
सर्वं प्राप मनोनुकूलं विचारयामास किमेतदद्भुतं कस्य प्रभावः स खगस्ततो हृतं विहर अहो
मया ह्यापरिज्ञापितो ह्यया न पुण्यभिकर्मेभिर्यमैर्यमैश्च तथान्ये राजानः सुकृताप्तनाममहा
भिमाना यत्र ज्ञानमीयंध महापितृप्रदेशकाशीं न सेवन्तेऽधमात्मनः मरनुयोभिकर्मेसाधया
मीवदं तिपे तामिभानाः पतत्यंधे यथा ह्यतेऽपि मानवाः न तपो न जपः शौचं तीर्थं दानं व्रतार
यं तारयन्ति महाज्ञालमभिमानान लंघुनाः अहो लोकाः काशिकायां माहात्म्यं न विदुः परं
प्रज्ञातेनापि येनात्मा मोचितो सुभिधानतः ज्ञात्वा काशीं प्रहृयायेवं दृष्टिले ष्टां पुराणवेदितो कास्मि
दत्र नानानाप्येषु नाप्यमानैः सुभीमैर्यन्त्रान्ताहमादितो गर्वराशिः यन्नाम प्रथमाहारेण सहितं
यन्नाम सर्वोत्तरं मध्येकार्थनिबोधकं प्रभवति शोकः सततस्य प्रभुः काशीनाथ धूर्जटिमात्तरयु
तं सर्वोत्तरं वैमगर्णोसमस्य सर्वबोधकं प्रभवती सुकोयमेतन्मतिः काशीकाशीति काशीति व
द्धां संस्मरन्ति द्विजाः न पश्यन्तीह नरकान्वर्तमानान्स्वयं कृतान् गुरुरुवाच यमहत्तेस्मरयं

ब्र०वै० २३

२३

23A

यंदृष्ट्वाविस्मापितोयमः गम्यमानोध्यंयंविमानशालिनंपरिपश्यति आकृष्टहितोजातं:मुसल्ल
वदनःस्मार्त्ती केनपुण्येनविशेषेणामध्यमाश्चर्यकारिणः धर्मराजउवाच नजानाम्यहमप्यास्या
स्तस्यपुण्यंविचारयत् आनीयतांसोमशर्मामामाग्रेसत्वरंभटाः इत्युक्त्वायमहन्तासोयमेनयात
नापहृतात् आनिन्युर्ब्राह्मणंकाशीभ्रंकाशीकाशीनिजापकं यमउवाच अभिमानंनिधेविप्रकिंस्मर
स्यत्वमहोहे वदनेयातनाबह्वीःसमागमिकथमागताः सोमशर्मोवाच नाद्यमानोहमनिशंयात
नाश्चविविधा स्मरन्नेवानुभूतानं स्वीयमग्निशर्माणामस्मिभो नेनोहंस्वयमेवास्यकाशीमागच्छ
याम्यहे मयापापात्मनाकाशीनिंदितानेहकेनाप्युना सुसामर्थ्यप्रगादितेनयावत्स्वस्वरूप
या अभिमानकृतेर्थंमेस्वपेमिक्लिश्यस्वभ्रैः म्लेच्छत्वमापयितादौनरकेपिनियातितः न
पापंब्रह्महत्यास्याप्पापंगोवधःस्मृतः देहाभिमानपापस्यकलांनाहंतिषोडशीं नास्त्रमेधः प
रंपुण्यंनलातानादिसमंवे गोमहत्वादिजनितंयथाहंकारवर्जनात् अहंतपस्वीपुण्यात्माजि
तेंद्रियगणात्मवदे अहंधीरोव्रतीशांतःसाधुरित्येषपरंपदं मनस्यभिमानंहित्वास्वकर्मानरमाश्च
वः स्थितोऽस्मत्सनाविरतःप्राप्नुयाश्रीयारेत्यानतः धर्मराजउवाच गच्छकाशींमुक्तिदात्रींभज
स्वामुने १००८ शिवं स्नाहिभागीरथ्यांस्वांस्मसमाश्राहिपरंपदं गरुडउवाच धर्मराजाज्ञया

24

जातो विप्रः कोल्लापुरे शुभे तारुण्ये प्राप्य सर्वात्मा गतो वाराणसीपुरीं सुशर्मणः सुतः सोऽयं सर्वात्मा शि
वभक्तिमान् धर्मेश्वरप्रसादेन प्राप्तः काशीं विमुक्तिदां अहंकारादिदोषाणां नाशकर्त्रीं न्णामिह धर्म
तः कोऽनसेवेन कृतज्ञः साधुसत्कृतः सोमशर्मकथां दिव्यां सर्वपापफलप्रदां शृणोति विप्रवोऽनंतवरदा
ब्र.वै. २८ कारिं वधनात् इति श्रीब्रह्मवैवर्ते अग्निशर्मसोमशर्माख्यानं नाम चतुर्थोऽध्यायः ४ गुरुरुवाच
संध्यां संध्यांशयोर्मध्ये कलौ धर्मो विदृश्यते मध्ये रूमानुत सत्यानि दीने विषयिभिर्हतः दीपक उवाच
संध्यायां पूर्वसंस्कारादिष्यते हे प्रभो कथं चित् संध्यांशेन कलौ कुत्र धर्मः स्यास्यति सद्गुरो गुरुरुवाच सनातं
नः कल्किरूपो वन्तरिष्यति दीपक तेन प्रवर्तितो धर्मः संध्यांते संभविष्यति कलेस्तु प्रथमे पादे धर्मो भव
ति कस्यचित् ततस्मान्न दिने धर्मः सत्यः शौचं दया तथा कालेन बलिना वप्रनष्टायुर्बलं स्मृतिः विवेक हि८
णाचारकुलादिदेवः स्वाध्यायव्यवस्थास्तु बलं प्रयुज्यते दंभमेवात्र कृतं करोति श्यामाश्च पाषंडिनश्च
सर्वे यज्ञोपवीतेन द्विजदेहेन केवलं लिंगं हि वर्णाश्रमकारणं स्यात् अनाद्यपवाच कलौ वसाधु गाधलसा
धुः हृतं तदंभश्च गृह्यगपवात्रपरस्परं सदा स्वलक्षणं निमग्नकर्मा तिसोऽथ तीर्थप्रदेशो वसतां न २८
णां न हि ग्रहास्वतीर्थेषु करावितत्र देशांतरे कामदं वर्णायं ते निगत्वा च तत्राप्य पराध युक्ताः का
लोकल्मषविनाशं नायुरुषार्थपरो हि सः यथा कथंचित् पुरुषः कुटुंबभरणोद्यतः सत्यवादी जनैर्हे

24A

ष्टः प्रोच्यते पापवानपि कलौ धर्मः सुविरलो यशो धैर्यं न तिष्ठति राजानो निर्घृणा लुब्धाः परदा
रधनादराः न ब्राह्मणा वेदवेदार्थनिष्ठाः प्रतिग्रहार्थं स्मृतिधर्मयुक्ताः विक्रीय कन्यां स्वसुतां न पर
स्य रे कलावुपेक्षैव विवाहकारिणः देवान् गुरून् पितॄन् यज्ञादि सर्वान् प्रवंचयंते धनलोलुपा
द्विजाः क्षत्रियाः परमदुर्लभाः कलौ धर्मपाल्या गुरुदेवपूजकाः कलयंति सत्कृतं यथेष्टतो निंद
काद्विजसत्तमधार्मिकाः आहारमैथुनरताः परमादरेण ब्रह्मस्वसंग्रहपराः परवादपूरताः
न प्राणरक्षणपराः परमादरेण कुर्वंति धर्महननं द्रविणार्थमेव वैश्यास्त्ववचनपरा वणिजो
न पापाद्यधर्मादिकार्यकरणे परमात्मनिष्ठाः आहारमैथुनधनानि सदादरेण वर्ध्यंति पापमा
विमलाः फलं मद्यमत्ताः वैश्याः कलौ न हि भवंति कुलादियुक्ता यवा भवंति न हि नेशुद्रमेषः
कदाचित् शूद्रादि हि न परमे द्विजदेवनिंदा विप्रद्विषः परमदारुणदुष्टचित्ताः शूद्रास्तन्न स्व
लमेव दत्ता विप्रमध्य एव च कारयिष्यंति महतीं सेवां सेवाविवर्जिताः अन्नादिभिर्व्यवहरंति ये म
नुष्या वैश्यास्य भवंते खलु ते व्यवहारदुष्टाः शिष्टास्तपवधनिनस्तु यतः स्वपृज्या लोके धनेस्व ख
करं न नतो नियकाले शूद्रा विशुद्धा न हि नियकाले द्विजादिवेषाः स्मृतिन्स्य राजा शास्त्रार्थवा
दे जनेवंचकाश्च कलौ भविष्यंति निरंकुशाश्च कलौ त्वव्याउराचाराः निर्दयाः पापकैवेरिणः ॥

दुर्भगाभगिनस्तेषांस्त्रसर्वेवर्णास्तथाश्रमाः तदामायानृतंदंभंनिद्राहिंसाविषादनं शोकोमोहोभयं
दैन्यंलोकानांप्रचुरंभवेत् शूद्राःशूद्रस्त्रसुखप्रियाःकलियुगेमर्त्यामहाभोजनाः शूद्रप्राणाधमा
रियोषणपराः कामाधिकाःक्रोधिनः लोभाविष्टमनोजुषःपरद्रव्याहीनाःसदावंचकानग
द्वेषपराःपरापरविचाराद्येसदाचोज्झिताः विप्रेहीनाःस्वरहतिप्रसंगाःस्वैरिणस्पृहाश्रयं
प्रेष्ठवर्णाः दस्युव्हिशोलोकसंघासपापावेट्टीणाश्च्नणाःसेवकास्ते कलौनविप्राःस
मयस्थितात्स्वविनलपाःप्रजाभक्षणावितलोलुपाः व्रतादिहीनावरवोनसाहाग्रहस्थरूपाः
तत्तत्स्कतामताः वनेनवासोवनवासिनोहिधनार्थिनःप्रव्रजिताःकलौयुगे ह्रस्वाःस्त्रियो
विपुलंभक्तयंतिवालाःस्तुधाहीबहवःकदर्याः वचांसितिक्तानिवदंतिनित्यंचोर्याधिबी
भक्तनिषिद्धकर्म्मः पाषंडप्रचुराविप्राःतत्रियावणिजोमताः वणिजःक्रूरकर्माणःसपदः
प्रापहेतवः पतिंस्त्यजंतिनिर्द्वंद्वमेत्याच्यप्यखिलोजनं भवेविषण्णयतयःकौलगास्था
पयस्विनीः पितृपदंपरित्यज्यभार्यापदंभजंतिहि गुरुवाक्यंनकुर्वंतिस्त्रीणांदासपरान २५
राः शूद्राप्रतिग्रहपराःनिर्णयज्ञास्तपस्विनः नानावेषैर्वंचयंतोलोकाल्लवावाराटवैषजैः प्रा
यश्चित्तंकरिष्यंतिपापंकृत्वापिनोजनाः धर्मवद्धंपधर्मज्ञाश्चापिकुर्योनमासमं स्वमानार्थ्यंयत्न

परामद्रव्यद्विजसाधुषु प्रजाः कलौ पापशीलाश्च तेदुःखसमन्विताः नित्यमुद्विग्नमनसो दुर्भि
क्षकरकर्षिताः निरन्ने भूतले मन्त्वव्याधिरसुभयार्दिताः वासोन्नपानशयनस्त्रुवायस्नानभूष
णैः हीनाः पिपासाच संदर्शा भविष्यन्ति कलौ प्रजाः काकिण्यर्थे जीवनं संत्यजन्ति स्वदेहं हिंसावधुमि
त्ताद्यमानाः रागद्वेषाक्रांतदेहाः पतंति कूपे महंते मन्तये नो म्रियंते पितरं मातरं चैव न सेवं
ते कदाचन पुत्राधनपराधीना मैथुनादिप्रियाः सदा कलौ कृतघ्ना पापाश्च उपकारविहिंसकाः
उपकारेपि विकृपणाः प्रतिकारविवर्जिताः निर्लज्जा विसृष्टावयोः द्रोहिणः कापण्यमनाः ऋषय
ऊचुः सूत श्रुत्वा कलेर्धर्मानुग्रानत्र भयप्रदान् कथं न विभ्यते लोकाः संसारादतिदुस्तरं क
लिदुःसमाप्तं सूत ग्रसत्येव दिने दिने सर्वग्रासे समुत्पन्ने न पापं वृणुते कृशिवः स्मरणं याति लो
कस्य ग्रस्तस्य स्मरणं चेतसः केन स्वत्वः परं पुण्यं येन पश्यामहे वयं प्रकाशय परं ज्ञानमज्ञानध्वां
तनाशनं सूत उवाच कलौ वर्णाश्रमधर्मा न स्युः सद्गुरुसत्संगविवर्जितास्तथा अतो महापा
पमये ह्यस्मिल्लोके कलौ शरणं किल काशी सैव पश्याम तज्जनानां शरणं गच्छेति मीत्त्रय
स्मार्तियुक्ताः नश्यांति मीत्त्रय परं प्रदानं रणं काशीं प्रगच्छेत् शिवराजधानीं मनुष्यदेहे सुरदेव
पूजिते स्वकर्मभूमौ विविधार्तिनाशने स्थितो हि जीवः समुपेत्य पुण्यो भवेन्न वासादिषु वै कदा

26

चित्त सम्यक्कृतं लालनपालनादिपदस्य देहस्य नैवैकान्तजैः नदोपकारः स्थिरतामुपैति देहे
तजीर्णोपदिकाशिकास्मात कलौ न विप्रा न च बाहुजाश्च विट्शूद्रजे नि काशीं न शिवं हरिं च
ब्रसैवै॰ २६ वैश्यपादयोपेधनधान्यगेहदेहप्रियाः पापरता न भक्ताः स्तुत्येवं जनलोकाः परमार्तियुक्ताः रहा
स्यमेतत्परमादरेण कलौ विनष्टव्रतधैर्यवीर्या गच्छेत्तु काशीं परमार्थराशीं अत्रैव काशीनाथ
कृतीन्द्रलेखितमिलच्छालाद ताध्यायनमुष्टहादशं पंडितानां तरुदिन श्रीरामचंद्रस्थितो मना
ताननवकाशमानितमिलत्तत्कोस्त भोश्रीमणिभोजयदेवास्यसत्कृपैकनाथमणिनानसो
यतत्श्रीमणिः अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनं महासेनस्य राजस्य वामदेवस्य विद्व
षः संवादः सुमहानासीत्कारणमेव कलौ युगे प्राचीनं चन्द्रान्वयो राजा महासेन इति स्मृतः
काशपोडुस्मरितः पापः परसंसर्गदूषितः परदारपरद्रव्यपरः परमकोपनः कदाचित्कस्या
चित्संसोनसतत्त्वष्ठः कुसंगतः कामी कलहकृत् क्रूरः कलहप्रियवल्लभः प्रजादंडपरः स्वै
रणस्मारचौरजनप्रियः अन्नाहिरिणीपतिः सोपगतो जेजेनरपान्तरं तेनराज्ञा भवद्युद्धं जिता २६
श्चाशतमेधसा प्रतिष्ठानपतिः सोप्युग्रमेधाः शिवभक्तियुक्तः श्रीविश्वेश्वरप्रियश्चैव सर्वविप्र
कजनप्रियः उग्रमेधाः स च बलवान् महासेनो महीपतिः तथापि ताडितस्तेन धार्मिकेण

26A

स्वमेधसा महासेनः पलायनापि मंत्रं त्यक्त्वान संजहौ काश्यां प्रभीतो दुःखार्तो लज्जितः पुनरा
गतः वामदेवं मुनिवरं पप्रच्छ भयकारणं महासेन उवाच वामदेवः स्वल्पबलः कथमस्मैर्
ह्यजितः परैः स्वल्पबलैः स्तद्वैः स्मरोऽहं सर्वदिग्जयी वामदेव उवाच महासेन महाराज कलिदो
षोयमद्भुतः येनत्वं कुलवीर्यादिसंपन्नः पापमोहमे नचधैर्यं नच कुलं नच धर्मयशोभगं कलिः
प्रवर्तयेत्क्वापि विषयशीतकरः सदा प्रविष्टो भारतेषु उत्तस्थानत्वं नरादरभिः स्थानत्वमेव चेत्काश्यां
यत्नतो धर्मवर्तिभिः प्रस्थायवर्तितं काशीकलेरपि महद्दुःसहा त्वं काश्यां पापानकरः विलोकवि
ध्वंसकः शठः कथं तेनपराभूतेर्वैरखालणानिरकः अद्यापि सज्जदौ रात्स्यं भजसे सोपीलस्मा
दरात्म् अपेयमः सुरैवधर्मो जायते त्र कलावपि माहाराज्यसमन्वितो विनयद्र प्रस्थायकादि
महासेनैतो सो मणिरिष्यते पिव महाराजेंद्र नारायमणिः कांतारादन कोलिकैतोदकमदः कां
तारनारामणिमीहेन्द्र प्रसरेणचापत्र दितो माहेन्द्रनारामणिः महासेन उवाच कलिप्रवे
शः काश्यां न श्रूयते शास्त्रतः सदा काशिराजस्य च मम कलिदोषात्पराभवः कथं जातः का
शिकायां स्थितस्यापि विशेषतः यत्र विप्रा न संसेव तत्र विप्राः समागताः वामदेव उवाच
पापात्मनः दुःखसमये कलेर्वशेन विद्यते कलिग्लानिमनाद्रष्टदेवब्राह्मणनिंदक कलेः स्वरू

27

ब्रह्मवै.
२७

पंसर्गमयं यथा कालात्मकस्य च न कलिर्दंउ माहात्म्यं हं तिकंचनमाकवं अधर्मेरमयमेऽभमात्रसंमा
नुषस्यदि यमपकाशेयो महाभागाः सम्यधर्मपरायणाः दीनर्द्विजेश्च नियमैः स्वाध्यायैश्चैव संयुताः नेशक
लिस्तत्र भवेद्दियमानोपि सर्वतः पापं कृतं तेन प्रभवे कलिर्मास्तकदाचन पुण्यं कृतं चात्र यमत्रयद्द नथा
त्रयापं न विभीषिकेयं येशंकराज्ञाप्रतिपालकाः सदानं तेषु पापेन भयं परमभवः शिवापराधेन कलिः
समः किं भजमजनस्त्वखिलपापहरस्य शिवापराधात् दुर्हिणादयो पिन संयान्ति निष्येन न तु मत्समस्त्यः।
सर्वप्रकारैर्न हि कोपि कांचायां पापप्रयुक्तं स्वमनुलोपम्भयान कलिर्भवन्तं वा मात्रपापं दुःखेयके
वलं पापाङ्गीनः प्रवर्तन्वयुद्धाय्यानि मत्वेस्मदे महासेन उवाच कदाचिद्ब्राह्मणाः शूद्राः काम्यं पापं
न विधत्ते उत्सनिर्यातकानांचकदाचिन्न वदन्ति च अनविंत वदंस्येते वुद्ध्या तेन मयास्फुटं पुनर्गमिष्यात्
सुमेधसं त्वपंजेतं द्विजानां वचनैर्नृकृतं न मे स्वान्तं त्रपरोगुरुः क्वचिद्ब्राजा गुरुर्भीतिपशास्तिनापरः।
सूत उवाच स्वयमेव महासेनः पार्श्वस्थानाहमस्मत धर्मस्वकल्पितं नानानिरंकुशायिशेमसाः यत्र
यत्र भवन्तो विचारणामसत्त्र परिष्ठच्छेतायमां यानियानि वचनानि हृदं श्रुवेतानितानि निगमेषु दृश्य २७
ते इत्युक्त्वा महासेनः सेनां हृत्वा विनिर्गतः सुमेधसं विजेतुं द्रुतं सम्यस्यबलवाहनः अभिमानमहा
ज्वालादग्धदेहद्रुमोधमः नदेवगुरुवाक्यार्थैर्यो धृष्टो धैर्यविनाशनः प्रजस्यैधार्मिकैर्युक्तो धार्मिकैश्च विगर्हि

तः श्रुत्वास्य सुमेधाः प्राकृतिकोरुयोगमायतं स्वसैन्येन व्रजतः आयान्महासेनवधोद्यतः ब्राह्मणानुप
गविविप्रविद्विषनाशं समर्च्य च तेऽरत्नाकरान्सर्वान्संहृत्य श्रद्धयान्वितः प्रस्थितः शिवनामाकसेना
हादिर्भंजितः शिवनामाकितमखलोः सैन्यलोकाः स्वमेधमः सैन्योपकरणानस्य पालिकं चित्समहा
त्मनः काशीस्थकालिकोदस्थितमथ्य विपुलं कार्यं तु मम मणोमेव षष्ठादोत्सशाम्नाप्रतिदिनमिहवेने
वसन्साधनार्हं सत्येवं मासिकं स्वविपुलमविपुलं याति या गोणा परेषां तस्मान्मान्याभिषगच्छन्तकि
मपि हठं सैषधं रोगहारि वेदाः सर्वे स्वरोलोनि जगत्स्वसति श्रीमणी योजयितासाला यापत्र
कुत्रापि च न रूपम भवने प्रेषयंति सम्भ्रयः संप्रन्येते ऽन्येव समाप्रगरवस्तत योनैवनालंभयंति स्वाद
कस्मात्तु सत्यासिकमिलनमथ्यासाहवानां च लंभः शिवनामांकितेभातिनकलिस्तत्र विद्य
ते कलिः प्रतिष्ठानपतिं बहुकालं समीहते प्रवेष्टुं न समर्थः लशिवरूपं महीश्वरः विस्मितिं स्मिषित
तनुः शिवं स्वनाम समक्रुद्धः शिवा तमालिक सोमः शिवकीर्तनतत्परः न विस्मरति मेधावी शिवशिवमधू
पवं श्रारभ्य बहुलं कालं कलिना धीरमीकरण प्रवेष्टुं समसमारब्धा शिवेनपरिरक्षितः सत्ययुगः किम
र्थं कलिना राजान्क्रियते साधुसंमतः किं वा कलेरयं कालं तत्राज्ञा शिवपरेणाच सूत उवाच कलि
नाद्यायरेणापि विवादः समजायत विस्मप्रजापतिस्तेत्रे द्वापरं कलिरब्रवीत् अहं चतुर्युगे सत्र सम

र्यः कृतस्त्वकर्मकृत् नयंतंनचशक्तोहमाज्ञापयितुंत्वत्कृत मयिजीवतिलोकेषोवर्णाश्रमनि
बंधना मत्तवोभीतिमागत्यपलायंतेदिशोदश मच्छंदानुगतोलोकः सर्वमास्तेविचारकः नि
रंकुशोतिविशृंखलः सर्ववस्तुषुसंस्थितः वर्णाश्रमेषुलोलेषुपुरुषार्थनिरोधकः द्वापरउवाच अ
होवतमदाधार्ष्ट्यंतवदुष्टस्यदुर्मतेः नलज्जसेवदन्निंद्यंस्वमुखेनजुगुप्सितं एवंकः कथयेन्मायो
वर्णाश्रमविपर्ययं नशोभसेत्वमस्माभिरधिकृतः प्राकृतेरपि अजितेंद्रियपापस्त्वमधार्मिकमहाग्रहः
धीरानुधर्मपरान्सद्यस्त्वमपिनंक्षत्वमोहयसि प्रतिष्ठानपतीराजासुमेधाः शंकरप्रियः तेनैवत्वविशप
स्वधर्मेप्रवर्तयसिधार्मिकं तदात्वयोक्तंसंन्यस्यास्सर्वंधर्मपराप्रिय कलिरुवाच यद्यगच्छाम्यहंतत्रा
वधमतीत्वमस्वहत्वेणोनतत् करिष्यामियथाराज्ञोबुद्धिर्मेमपराभवेत् मयिप्रवृत्तेलोकेशोक्कधर्मः कुप
रः शिवः वर्णादीनांकथायान्तवर्णाश्रमनिबंधना अहंस्वतंत्रः स्वच्छंदः स्वरूपः स्वभावहः इत्यु
क्त्वाद्वापरस्तोषप्रतिष्ठानपतिंगतः छिद्रान्वेषणाकांक्षी स्वनानारूपधरः कलिः जगामसहसाज्ञोग्र
वचनायहत्तोद्यमः नांतरंसमवाप्नोमे शंकरस्यसुमेधसः कार्पीसमल्लकाशिराजः प्रासः पौंड्रेसु
मेधसे ब्रह्मवास्त्रमाधर्मीणांदोषान्नुरुहत् नग्नाणांत्यजेत् गुह्वायसज्जः पापात्मामयाजितमितीर
यन् अहंकाशीपतीराजासर्वधर्मपरमक्रतः अहंसुमेधसंतत्तच्छेजितान्यांश्चजेयेपरान् अभिमानम

28A

हादेउः स्तव्धोवाक्यैरार्यसंयुतः युद्धंचकारकिंचित्समतिशान्तरूपेणाह प्रियप्रतोऽप्रियतोराजाप्रतिश्रु
नपतिःक्षमः पुनर्नमेसममासाद्ययुद्धेकुर्याद्यथातथा ममकाशिपतेस्त्वग्रेकथंस्यात्स्यान्तिदुर्मतिः
वरन्निस्यमणीरामोमहाबलपराक्रमः तदाश्वमेधसाराज्ञाधृतःशिवपराङ्मुखः इत्थंत्वंमहारा
जामयानेहेनकिंजितः वामदेवेनसंवादंकृत्वापित्वंसचेतनः शिवभक्तेऽस्मिन्राजन्कथमेवंपरा
भवः पापात्तस्तस्यशान्तस्यधार्मिकस्यमहात्मनः द्विजदेवपितृमातृपूजकस्यरणार्थिनः वा
मदेवादिऋषिभिर्बोधितस्यापिसन्मतेः प्रजापालनरक्तस्यपरस्यविजितात्मनः नहिसत्तीर्थ
वासेनसत्संगेनश्रुतेनवा मतिःकलुषितान्हृणांभवतिब्रह्मसेविनो नहिपापात्मनांसंगोभवे
त्पुण्यजुषांक्वचित् कथमेवंपराभूतिःस्तव्धात्वेच्छायस्यभो तवजानामहाराजविचार्यवदत
तः सूतउवाच एवमुक्तःकाशिराजोधार्मिकेणाश्वमेधसा लज्जितोवाक्यैराजानः किंचिन्नो
वाचतेनत्वंकलिंनरमासाद्यतत्रासमतिमीस्वरं प्रविष्टःकाशिराजस्यदेहेलज्जापरःसच द्वापरे
नोक्तवान्किंचितेनैवसहजग्मिवान् सुमतिःकाशिराजेनत्वमेचयितादिजैर्युतः उवाचकाशिराजेन
गत्वाकाशीनराधिप महात्मनः सतःपापःप्राविष्टःकलिनाधुना तस्यकिंचेष्टितंश्रुत्वापापात्मायतितो
यथा बोधितःममहातीर्थःस्तीर्थयात्राजेननिर्गतः यत्रयत्रमहासेनःप्रयात्यविरुद्धःश्विनः नचतत्र

९१

ब्र·सै·वै·
२५

महातीर्थं काशीमद्भिः प्रवर्णिते एवं तीर्थान्यनेकानि कृत्वा राजा महदुर्मनाः द्वारकां प्राप्य स कलि
स्पर्शात्माभीतः पलायितः निःपापो द्वारकां गत्वा कलिना च विनाकृतः संस्मरन् काशिकां पुण्यां
परमानंदरूपिणीं कथं पापो ऽभूत् नः काशीं ब्रह्मादिसुरसेवितां नयमां देवदेवेश द्वारकानाथ केशव।
स्वर्धुनीतीरवसतिं काशीं कामदुघां सतां यन्नामप्रथमाक्षरेण विदितं यन्नाम शर्वाक्षरं भक्ताभीष्टार्थ
निवेदकं प्रभवति स्तुतेऽयमेतन्मतिः काशीनाम यथेत्यादिमाक्षरयुतं शर्वाक्षरं वै मणी नाम स्यात् स्मर
बोधकं प्रभवतो ऽस्य यमेतन्मतिः शुभं नाम नियम्य याहूशाश्वरसां काकादिकं प्राप्यते विज्ञेयः सुवरस्य
तस्य कृतघ्नकी राजा श्वतः पार्थिवः काशंयकादिकमस्य नामनिहरी नाम स्थलं वंश्यतस्ते स्मात् नेष वि
वेषितः कलियुगे काश्यपाः कलंकी मणिः वेद्राण्यायदि राज्य रक्षणं प्रदुर्नेन्द्रोमणिर्लर्लिप्सातुर्मा
दान्विजयत्रलं मनभिराघ्रतः कथं सा ह्रवे तस्मा ज्येष्ठ नयान्तु कृमभितः साम्राज्यम चैर्वहन्
भात्क्तणाभिर्हमानि तत्र्यम तिकोऽस्य द्वादिमिमीलितः प्रयहेश जयितान्तु देवं देव किं नेदं ने प्रार्थया
मासनियतः काशीविरहकातरः काशीं प्रस्थापय विभो द्वारकानाथ केशव अनादरः काशिकाया
मत्स्यस्यो शून्यप्रभो शिवे शिवकथायां च जातः पापविवर्द्धनः अहो स्वकृतमेवात्र प्रकर्तव्यमह
र्निशं यदि नाम सुदर्शनं प्राप्याहं जातस्तत्रास्यात्तकः तां संकृत्वा प्यहं राजा स्थास्यामि नवसन्निधौ प्रयत्ने २५

याचमानस्तुतिः पापः पुण्यसंयुतः नविस्मरतिकाशींसराजाविरहकातरः ततः प्रचलितः स्थि
त्वाघत्पासंदेवसंनिधौ प्राप्यवाराणसीं देवं विह्वलः संस्मरन्मुनिं ऋषयऊचुः यदासुमेध
साराजापरामृत्तो विनिर्गतः तदासुमेधसः कृत्यमुच्यतां साधुसंमत महात्मनोवदान्यानो
सत्संगसाध्ववाणी श्रीणां मनस्यजतिदौरात्म्यं बहुजन्मार्जितं तदाणात् नेरेवसाधनैः पापा
द्वोदिराणः शास्त्रदेवयोः यात्यसद्गतिमापन्नाग्रहद्रोहरताः खलाः सूतउवाच सुमेधास्तं
पराभूयतनस्यपुत्रंमहामतिं स्थापयामासतद्राज्येशिवभक्त्यासमन्वितः उवाचचमहात्मा
तंमहात्मासमहामतिं पाहिलोकान्भजशिवंतिष्ठकाश्यांहर्षंचर इत्यस्मादिश्यसमहा
नसुमेधास्तत्सुमेधसं शिवंशिवांसमाराध्यमेविगणस्त्रोपादिश्यमः ययौप्रतिष्ठानपुरंक
लिंजितान्विधीरधीः ऋषयऊचुः उपदेशोमेत्रिगणाकः कृतोराज्ञासुमेधसा नृप्रोनेवया
मिह्नामोविविचारविशेमतं सूतउवाच महासेनेजितेदृष्टामंत्रिगणस्तसुमेधसं ऊचुःक
थंनरस्पेनकाशिराज्यंजितंत्वया वाराणस्यामिधायकोविनपरप्राप्तादिमेकाहत्यव्याहृ न
दिनदेतिवाहरमपायस्याद्यमेत्यदिवा कामोसाद्गुपपन्नसमप्राप्तिकोदेवोधृतः यदिनैरे
नेयोनसुमन्यतेसहिजऊः कामपांकयंस्यस्याति सुमेधाउवाच नदेवराज्यंममनेवमंत्रिणः

30

ब्र०वै०
३०

कुतः पुनः शंकरवेश्ममेव तत् राजाधिराजः महिशूलपाणि र्वयं न दासाः प्रतिपालकाये ब्र
ह्माद्युकोटिप्रभवाव्ययेस्ते तेषां कदाज्ञां न विचारयंति वयं पुनः केह्लेनदीनजीवाः श्रीशंका
राज्ञां प्रविचारयामः न युक्तं स्वाम्यमम्यत्र किं पुनः काशिमंडले अत्र स्वामी जगन्नाथो वि
श्वनाथः शम्भुकिंकरः देहस्यापि न मे स्वाम्यं किं पुनर्धनराज्ययोः यत्र नारायणः स्वामी ज
गदीशोस्मि शम्भुकिंकरः तदेव हि महातीर्थं यत्र स्थावरजंगमं गुरुरुवाच इत्युक्त्वा मे त्रिमु
त्वेभ्यः स्वमेधाः स्वपदं ययौ महाश्रीनोदितैः प्राप्य काशीं द्रष्टुं विमर्दितः पुनरभ्यायमल्लु
ठन् नाकाशिशाहिमासमं तं न चापराधिनं दृष्ट्वा देवब्राह्मणाहषकं गर्वाज्ञाभंगकं पापं महा
विषयलोलुपं पुत्राय राज्यं निवेद्य क्षत्रिवासे पासे निधौ स्थित्वा वैराग्यबहुलो भिक्षितुं प्राय
स्तु दुर्लभं कलिद्वापरयोर्वादः स्पष्टोभूद्व्यवहारतः धीरो जितेन्द्रियो यस्तु तं कलिर्नैव बा
धते अजितेन्द्रियलोकस्य कलिः स्वामी भवेदिह कलौ विवेकिनः शान्ता विरक्ता धर्मबुद्ध
यः न तं तितस्याधिकं कलिः गुरुवाद्य विचारकाः अतो धीरैर्विरक्तैश्च भवितव्यं कलौ बलात्
यथामंगलमप्येतत् काश्यणं शंकरस्थितैः दीपक उवाच जय देव महाज्ञानदायक श्रुतिवि
ग्रहः जय मायामहापाशच्छेदक ध्वांतनाशन स्वामिन्प्रसादाद्देवेशं पार्वतीवल्लभं शिवं द ३०

30A

शौजनार्दनः श्रीशौब्रह्माद्यादेवसत्तमाः ॥ अहो भगवन्ना काशीदर्शिना सर्वमुनिद्रा स्वरूपं त्वमहा
काश्यपाः श्राविंते पुरुषार्थदं कृतार्थोस्मि कृतार्थोस्मि कृतार्थोस्मि जगद्गुरो नमामि देवदेवेशं
त्वां सर्वज्ञं जगद्धितं सूत उवाच इत्युक्त्वा दीपकः सेवां गुरोर्गुर्वीमवस्थितः काश्यपाः श्रुत्वा एवं तु शा
भाः काश्यपाः कृपापावनपावनाः २३ इति संश्राविंतस्तेषां ब्रह्मणा काशिसत्कथाः पितामह
हेनमः हृत्स्य भारतं प्रविवेश तत् स्वस्वरूपं काशिरूपं विश्वेशशंकरयोरपि धर्माधर्मस्वरूपं च ज्ञा
त्वा ब्रह्मसुखात्कलिः चचार पृथिवीमेतां दुर्हिणाज्ञाकरस्तथा इति श्रीब्रह्मवैवर्ते तत्रोपवि
भागे पञ्चमोध्यायः ५ ऋषय ऊचुः सूत सूत महाबुद्धे श्रुतं त्वत्तः सनातनं ब्रह्मज्ञानं जीव
पाशच्छेदनं मुक्तिदायकं परं विवेकं तत्र हेतुं च मोक्षहितं तं च शुभानन्दं विना संख्येन योगेन विना शं
गैर्महामखैः विना तपोभिरत्युग्रैर्विना तीर्थपरिभ्रमैः विना व्रतादिशारीरैर्विना दानैर्विना ज
पैः सिद्धो निर्वाणभोगादि सिद्धो धर्मो महामते येन साधनसारेण तं पुनर्वक्तुमर्हसि सत्या
दिषु युगेष्वेव सम्मतो धर्मः सनातनः यः सदा प्राणिमात्राणां सिद्धो सिद्धिप्रदः परः त्वं धर्मं ब्रू
तमिच्छामः कलौ केवलविशेषतः स्वल्पाल्पाकाराः ह्यनेकत्र ब्राह्मणाः किं पुनः कलौ कलावपि ज
नाजीर्णज्ञानं न फलमेव च प्राप्स्यन्ते धर्ममलमिथ्यास्वर्गं पदं स्वनः सूत उवाच शृण्वन्तु

31

षयः सर्वेब्रह्मज्ञानस्यकारणं कपिलेनेरितंसर्वंश्रुतिसारंनृणामिह कपिलःश्रीहरेःसाक्षा
त्स्वरूपतःसनातनः हरिरेवमहासिद्धः सिद्धैःदृष्टःकदाचन तथाप्येतन्महादेवमहायोगेश्वरे
ब्रह्मवै॰ श्वर साधनानिबहूनत्रप्रोक्तानिमनसःश्रुतौ श्रद्धयाकृतानिसर्वाणिसाधनानिकृतानिमे न
२१ चापिमनसःशान्तिर्जायतेनकथंचन जीवानांमोक्षवार्तापिकथंस्याद्विषयात्मनां श्रद्धायाःप
चमानानांनरकेगर्भसंकटे यातनाविविधाःश्रुत्वादृष्ट्वाचसुभयावहं विहायसर्वमस्माभिर्मे
नसश्चकृतःश्रमः तथापिनमनःशान्तिर्विषयसंस्कारवासितं मनःशान्तिंविनाज्ञानंजायतेन
कथंचन ज्ञानंविनानसिद्धोत्रजनःकल्पशतैरपि तस्मान्मोक्षकथाहृद्येस्थितेतिप्रतिभातिनः
श्री ६ एकएवशरणंपन्नस्त्वंशरण्यमतवत्सल कपिलउवाच साधुपृष्टंमहासिद्धाः सिद्धिःसत्यंसुदुस्तरः
तथापिपन्थानसाध्योमोक्षोमोहेमिहेशाभिः सदा विषयाकाररूपेयंमायाविष्णोःसुदुर्जया तत्कृते
विषयान्सर्वान्त्यक्त्वातेस्वरमाश्रितः विषयैर्दुष्टचित्तानांनशान्तिर्नहिजीवने शोकसंतापजन
कान्युपेक्षेतशनैःशनैः सहसाविषयांस्त्यक्तुंनयातिजीवःस्वदेहवान् कामादयःशान्तशोयत्रा
देहेनित्यंजितिनित्यंप्रभवस्थासिद्धाः हृतत्रवैराग्यंविवेकसमोक्षेषुचिन्तासहजेषुहृत्स्वेमामो २१
क्षस्यबीजंपरमस्यचैकंप्रियःपरेशोभगवन्नकथंचित् हरिःप्रियःस्यात्रविवाहरोहितथायथा

31A

विषयामोहरूपाः अत्र त्रिमार्गीति तद्देति सर्वदा कामेषु कामादिषु रागविवर्जिता याम्हैर्गुरूपास
नतोनु लब्धैः स्तद्रूपधर्मा वरणोर्न्द्यानां गाहत्वोहरेवापरमात्म निर्गुणोगुणैरतिस्याद्विनदाकदा
चित् श्रुतेषणास्तेषपितो कदाचिदिति निश्चिताज्ञादिषु धर्मवर्तिनः कलौ भवेद्धर्मविवर्जितेज
णांज्ञानतः पुनस्तत्र शुचवर्णानास्तियेषां सिद्धाः श्रुणु तन्मद्वचः सारात्मा वेवदाम्यहं नारदाय पुरा मो
क्षे नरनारायणेन हि नहितन्त्राप जीवानां हृदयेपारि तिष्ठति तस्मान्महत्सु वक्तव्यं गुह्यदे
वेषु निमिशाः कदाचिन्नारदः प्राप्तो नरनारायणाश्रमे नारायणं महात्मानं पप्रच्छ जगतो हि
ते नारद उवाच भगवन् श्रोतुमिच्छामि नराणां मायया भयप्रदं वद किं विहितं विज्ञार्थ्यं येन
शुद्धिः परा भवेत् रागद्वेषैः पीड्यमानानां कामक्रोधैः सदा कलौ शोकमोहैः सदुःखैर्लोभा
मनोपवियुक्तैः अहंममाभिमानेनाम्यैर्नानाविषयपन्नगैः भक्षमाणाणां महान्तोपि दुःखा वि
षयलोलुपाः नयान्ति न गुरुं देवं न सत्संगं न धीरता गुणायस्त्रद्ववर्णानां मपि पिदित माति
नो सर्ववर्णाश्रमाणां येयमोस्त्रयाना पालनं दृश्यते किंचिदपि च जीवानां कथमस्तु गतिः का
लावयवदोषैस्तु ग्रस्यमानानां कथं प्रजाः भोगमोक्षादिपात्रं स्युर्विवादवहुलाः सदा कथयस्व म
हाविस्तोर्गेरोगृहनं लोकयां नारायण उवाच श्रुणु नारद सर्वेषां मोक्षोपायं सुदुर्लभं वदामि

32

ब्रह्मवै०
३२

गोप्यमपि तेनैवं मे शिष्यो जगद्धितः वाराणसीति विख्याता नगरी सुगरीयसी मत्या हरेण हरि
णा तु हि तेनानलेन च आदित्येन गणेन भवान्या ऋषिभिः सुरैः पितृभिः किंपुरुषैर्नागैर्गंध
र्वैरप्सरोरगैः सिद्धचारणगंगादितीर्थैर्यज्ञादिभिः सदा सेविते यस्मदेशानेः परमानंद
कोटिभिः मुक्तिदानामपि सुनेमहाप्रीतिकरी मता आनंदवनमित्येव नामास्याः प्रथि
तं प्रियं नारायणावासमिति रुद्रावासमिति स्फुटं ब्रह्मावासमिति प्राहुर्ब्रह्मविद्यावि
शारदाः शृणु तत्र यन्माहात्म्यं किंचिद्वक्ष्यामि तेन च यत्र स्थितानां जंतूनां साद्युनानि
पदे पदे भवंति हृष्टपुष्टानां निपापानां न संशयः अहो लोकः शोके पतति हि ह्व यास्माथ
न पुत्रैः परित्यक्तो काशीपति हरति देवे [illegible] मधीः बिना ज्ञं शौर्यस्या विविध हृषस्तारं
हृषयति त्वं भेदयंत्यः पश्यति यतिशा [illegible] : कापण्यास्थितमा प्रातर्देवात्र दृष्टिमोवि
सेषं दंड उपाणि मणि वा सर्वान्नता [illegible] सिस्नानमुनि संततं कुर्यान्नित्यनैमित्तिकानि का
म्यानि सेषमणिः कदाचिद्भिन्नः कुर्वन् मनोज्ञाः कृत्तीर्युल्लाकाहतवेद्यनाथविबुधे वाहूय
मध्यार्पणात् सस्नामोजितपद्वदत्ततनया पस्यादिके लक्षसेवोः साकेस्नापनकर्मसु कृ
तनयाद्रहं त्वनोः वार्यितं काम्यं स्वदारेष्वपि निस्पृहाः काम्यं स्वचित्तेष्वपि सुमहाति ।

३२

कोशेयं कुर्वंति विषयेषु यस्य बुद्धिः देहेष्वहं यस्य न तस्य शुद्धिः मोहेन मोहस्य सुखं कदाचिन्मोहे
न भोगास्तु यतो न नित्याः स भोगमोक्षप्रदकाशिकेयं न यस्य सौख्याय सुखं न तस्य जितेंद्रि
यत्वं स्वतनयोः यत्र वीर्यं ज्ञानं स्वभार्यागमने ब्रह्मचर्यं यथा कथंचिन्मम नामकीर्तनादि म
च्यते सर्वदुःखैर्मनुष्यः शिवं शिवां प्रस्तुहमर्चयन्नरः तथा गणेशान् धनस्य छिद्रवृत्तः व
र्तेत यः काशिकायां सदा जनो न तस्य दुःखं न च विघ्नशूलः न याकालो नित्ययुगोप्यकर्त्तव्ये नयोव्र
तेयोगसमाधियत्नाः तस्मात्काश्यां सेवमिच्छा मुमुक्षा यथा न कामादिगुणाः परा भवेत् ना
रद उवाच नारायणाशेषमहात्म्यं कथय स्वमहामुने काश्यां मुक्तिर्भगवन् यथा कामादिसंज
युः श्रीनारायण उवाच शृणु नारद वक्ष्यामि यन्मुक्तिं सुदुर्लभां यामाश्रित्य नरे देवे तदु
र्गविषयसंकटं रोगग्रस्तास्तु नीरोगाद्दृश्यंते विविधा जनाः संसाररोगसंग्रस्ताः सदेवासुरमा
नवाः न विना काशिकां केचिद्दारोग्याः संभवंत्युत सहस्र (१०००) कार्याणि विहाय काश्यां
काशीगुणान् संस्मृत्य पापयत्नावत् होत्रस्वरूपं प्रतिबुध्यते यैः श्रद्धा रतिः पापनिवृत्तिरुद्भवे
त् काशीकसंश्रयणेन सम्यगंतः शुद्धिर्जायते वै नराणां स्थितिप्रकारं परमं वेत्ति सम्यक्।
स्थिता यथावत्प्रविमुच्यते भयात् काशीगुणान् शंकरो वेत्ति सम्यक् किंचित्किंचिद्विषयोज्ञा

नतिष्ठाः ततोपि किं विद्धि बुधादयो ये विदुर्ग्गणान्न स्वर्गतं तन्निमेषे चिर ते वैव कश्चिद्दृढनिश्चया-
यो भवेद्यः सेवसे तन्नु सर्वं विशेषं विहाय विषप्रपीतं सहकृद्दत्र मारकं गर्भमेदा विषयाः पापरूपाः ते किं
ममानंदवने प्रभंजकाः स्वर्णप्रपञ्छेति सद्दुर्भसायनः अतः कामः पापकर्त्ता वराकः कथं स्वर्वापाल
मदीर्घसत्वः क्रोधः पुनः क्रूरकर्मा कदर्यः सुखप्रदः कथं कमामन्यहंता लोभो देहं नमजेत्का
पिलोके तत्सामाया संगतः साधुनिंद्यः तस्मादेतैर्निंद्यरूपैः नैषां सेः सेव्यते तो काशि सौख्यप्रद
तैः कर्मपापपरानंदमयेमहत्स्वं वत्सद्रं कथं कामयानः काशिवासी गंगां विहायापशिवं गतियायी
यिपि हृतः साधुजनैर्दुरात्मा भवस्सेव पंथं स्वहृत्तैर्विहीनो मतः स चेत्काशिकायां पिशाचः कामा
दीनां सेवया पापभंगः सद्धास्त्राणां सेवयानंदसेव्यः तस्मात्मयोक्तं श्रवणं शुरस्मात्सुरः हृत्तं साय
येन्मो तमार्गं येवसंति सततं ममालये शहमाव निरता स्तपोरताः ब्रह्मरूपममलं हि काशिका
कारायेत्सुखकरं न चान्यथा कोटिजन्मकृतपुण्यभारमस्त्काशिकां समन्तविष्णुनिर्मलाः जाय
ते विगतभारजीवनः शांतिमाप्नुपरशांतिभाजनं एकेन जन्मना कामपां निर्वाणसमवाप्यते।
अतः परं कः सुगमः उपायः साधनैर्विना दृष्टायेहरतः काशीनेपुण्याः पापनाशवः स्पृष्टायेसेत २२
तः श्रेष्ठायेवै मोनैकभाजनं एकरात्रं स्थितायेत्नपुण्यसंभार संनति तेषां प्रवर्द्धते नित्यमासस

33A

वस्तरत्नमैः उत्तरोत्तरमायाति हृदि स्थैर्यं यथाक्रमैः मनो यत्र न षट्कं हि रतिं न त्वकरोति हि म
नसा स्वविचार्यार्थं सारं सारं गमम्यतः महीसारं ततो काशीं न त्यजेत् सारकामुकः अतो मनः का
शिकायां लग्नं मा हं संप्रदर्शयेत् अम्य च लग्नं सद्दृढं डः खं मतं च संसेचयेत् शास्त्रशक्तिरियं सोका
मुमुक्षूणां सुखप्रदा नाशास्त्रपरदृष्टीनां ज्ञानं भवति शाश्वतं गुरुशास्त्रपरो मार्गः साध्यः
साधकपुंगवैः न शास्त्रपरबुद्धीनामविचारः कथंचन गाढाधर्यां कदाचित्स्वविषमविलम्ब
म्बमेयात् तायां ज्ञानं वैपं च लत्वाप्य दरस्थं तमभिप्रार्थ्यमानं सदर्थं सप्राप्नोति लकेठान्त
पमणीकदितं चिंतयन्नेकस्मात् यत्स्माद् लेः सोपथानास्तरणा विनिहतो दर्शितस्तत्फले किं।
इति श्रीब्रह्मवैवर्ते कपिलसिद्धसंवादे मोक्षोपाये षष्ठोऽध्यायः ६ कपिल उवाच एवं सिद्धाः
काशिकायां वसेद्यः सर्वैर्धर्मैः संयुतः सोऽतिवंद्यः तस्माद्धर्मैः संततं सिद्धिमेमो संसेव्याः सु
पातकं नाल्पमत्र येऽये धर्मा मानवैः संप्रयुक्ताः काश्यां तेनानु मोक्षसिद्धिं नयंति तस्मात्सि
द्धाः साधयेदात्मकार्यं सद्भिः शास्त्रैः श्रद्धया त्यागयोगैः काश्यां हृत्वा नानोपायानोपुरणां नो
वासमद्दयः भवंति सततं तेन्तं स्वेच्छे चेषुमबीजवत् सिद्धा ऊचुः देवदेवारविंदाक्ष सां
ख्ययोगप्रवर्तक कथं मद्योतमनुजः काश्यामेव हृतैर्वचैः मोक्षं प्राप्नोति चकथं कथं वा

जीवनेसद्भवे आनंदकाननेत्वस्मिन्कथमानंदभाग्भवेत् श्रीकपिलउवाच इदमेवपुराप्र
ष्टः पार्वत्याभगवान्भवः पापनाशायमेह्यद्यमविलंबेनमोचनं भवान्सुवाच दीनानाथैक
शरण्यदेवदेवदयानिधे पाहिलोकान्भवादस्मान्सर्वैः पापप्रनाशकैः आगतश्रीक्षेत्रेयेषा
ब्रह्मवै. २४ माः काशींतीर्थानिःत्वयाननते येत्रस्थितास्तुकृतिनः सेविषीक्षेत्रेपरंगताः पापंकृत्वास्तत्रायेच
तेषांमुक्तिःकथंभवेत् कृपयादेवदेवेशप्रायश्चित्तमशेषतः महादेवउवाच शृणुपार्वतिव
त्यामियद्वाक्यंममसर्वज्ञः पुण्यवद्भिःपापवद्भिःकर्तव्यंकाशीवासिभिः नकोपिदेहीमनुजो
विनापापंशरीरभाक् कुर्वन्नपिमहापुण्यंपापसंस्कारनश्वरेत् देहःस्वकार्यकृत्तेनेइंद्रियाणि
स्वकर्मसु प्रवर्तंतेबलादेवमनःकेननिवार्यते प्रायश्चित्तानिकिंतानियैःपुनःसंप्रवर्तते म
नःशरीरादिषुनःप्रायश्चित्तेननतद्भवेत् प्रायश्चित्तत्रयंस्मृत्वामनस्यंतेमहात्मभिः ब्रह्महत्या
दिपापानांमत्स्यपापकृतांतुकिं कापापामपिवसन्नंजेन्मर्षीदिपापकृदत्रहि प्रायश्चित्तत्रयं
कृत्वामहायोमुच्येतबंधनात् देव्युवाच आश्चर्यमेतद्भगवन्त्वयानिगदितंविभो वाराणस्यां २४
कृतैःपापैर्मुच्यतेपन्नरःसकृत् कृपयातत्त्रयंहि किलावधिहितिष्ठतिः कलौकल्मष
चित्तानांकुधर्माःकृपरंपदं श्रीभगवानुवाच शृणुलोकहितेदेविलोकानामहितप्रदं

आयस्मिंन्नगरं वंचिकाख्येनः संदीपितं तं वापीकूपतडागादि जीर्णोद्धारकृतं तत्रैव प्रथमे वेल
महत्माये काश्यपामपि कृतं हि यत्र आयोनाराज्ञतिप्रोक्ता आपो वै नरसूनवः अयनं तस्य ताः पूर्व
तेन नारायणः स्मृतः तेनेश्वरेण हरिणा कृतेपाय प्रणाशने यत्र यत्र जलं काश्यपामहदे स्मृ
क्षेतीनरः तत्र तत्र सदा तृप्ताः पितरः पर्युपासते काश्यपारुद्रमयाः सर्वे जनवः श्रुतिनोदि
ताः तेपिबंति जले यत्र तडागादौ तृषार्दिताः तस्य पुण्यं न मया वक्तुं शक्यं वर्षशतैरपि आसीद्ध
र्मपथो नाम वणिक् कश्चित्सुधार्मिकः कुललेभस्य वापयतेन खातः प्रखातितः तत्र गावो म
नुष्याश्च पिबंत्यंभस्तृषार्दिताः प्रत्यहं तस्य सुकृतं वर्द्धते चंद्रमा यथा सुकृतस्य धर्मो मनुष्याणां
दुर्लभो विषयात्मना कालेन महता तत्र दुर्भिक्षकरपीडितः दरिद्रतामवापोच्चैः ब्राह्मणा
हरेस्म ततः ब्राह्मणो नष्टतः क्वापि स्वधनार्थं सणिवणिक् महंतं देहि दुश्शेतिपरिक्षिप्तः अतः पु
नः ब्राह्मणो न वणिग्धर्मपथैर्थं देत्यमयागतः इदानीं न धनं किंचिदस्ति ब्राह्मणसत्तमः ब्राह्म
णउवाच शतत्रय २०७) पदीमाणांनिष्कानां हेमदेहितत् नोचेत्तडागो मत्तं मात्राहुत्थितं पा
लितः परं खन्कारितो बहुधनैर्गंभीरो निर्मलोदकः विशुद्धो भवद्वाशातडागं लोके संति
धौ धर्मपथउवाच अवश्यं मोचयतं मां ऋणाद्धीद्य्य भवान्सर्वो ऋणाद्युक्तापि यं नेचेत्।

पच्यन्ते नरकार्णवे ॥ जनाश्चैव सजनस्यापि गृहीत्वा धनमत्र तु । नरके परिपच्यन्ते स्मरणात्तु कानराध
माः ॥ किं पुनर्ब्राह्मणानां स्वामानां यात्रे हि तामसतोहियः । ब्राह्मणाय यद्दिष्यति तेन न्कतांसि न संशयः ॥
सत्तवार्द्धषिको गत्वा मेलयित्वा द्विजान्बहून् । आनयामास देवेशी यत्र धर्मपथो वणिक् ॥ द्वि
ब्रह्मवै. २५ जैः दृष्टो वणिग्विप्रैः कथ्यतां ह्वानकारणं । यदर्थं वयमाहूतास्तद्ब्रूहि यदिष्टा मंहे धर्मपथ
उवाच नरके परिपच्यन्ते स्मरणाद्युक्तानराधमाः ॥ ग्रहे स्मरणौ ब्राह्मणस्य निष्कांते नत्र शानत्रयं गृही
तेष्व वहारार्थे देवान्वेष्यानैः शनैः । असौ विनिमये नारामसवर्णस्य तडागजे सहन्ते यज्ञवस्यैव
विचार्येदं यथोच्यतां । यथा कथं विनिमतः सोनयायी ज्ञैर्विधीयतां ॥ ब्राह्मणाऊचु साधु कथ
मेपथ्येन स्मरणामीत्या महीमतो हविचारितमस्माभिर्वकन्येम हृदरवल । असन्ताहूयथो
दृष्टेन ज्ञोष्यातिव वोदितः । श्रवणस्य विदीर्णस्य मानि ध्यातिन संशयः ॥ ब्राह्मणाऊ० ब्राह्मणा
नां व वोग्राह्यमयासर्वात्मना हिते । अन्न प्रमाणां भगवान् विशेषाः यावनीयतिः ॥ द्विजाऊचुः
आनयेत्तमनुष्यायेसमर्थामहतीं शिलां । इति श्रुत्वा स बलिभिर्वणिग्धर्मपथः तदा तु २५
आनयामास विपुलां दृष्ट्वा तु ब्राह्मणास्तु तं । छित्वा तं तडागे तनिमग्नाः स्मरणावधि या
वत्तनयेः पंचभिः यथिके स्थापितं जाले पीतं न हन पया पाशं मुन्मज्जनं न तत्स्थितं । ब्रह्मको

35A

साशिलाविशेः पानितानन्तलेशुभे वक्तुमिवकथांगुणांकाशिवासिजनैर्हताः तस्यांनरे
गोसरूपिनामवस्तासमुपागता तयापीतंजलंतत्सासाभवत्क्षणात्पार्वति साशिला ऋषि
गृहांनांप्रभावाज्जलमध्यतः जलोपर्यभवत्तीर्थप्रपश्यतांसर्वदेहिनां यथातेबीफलेन
कंगच्छतीनसंशयः तन्मात्तुतन्तराजानामप्रथमस्यगौरवं सर्वेलोकास्ततन्तद्दृष्ट्वाप्रशं
सन्तिविप्रपुंगवान् अपूर्वंदर्शितंतुगुणमस्माभिःसमस्ताभिः अहोनदृष्टमस्माभिः क
दाचित्तन्महाद्भुतं श्रुतंपुस्तकेनजानन्तिसर्वेलोकाः कथंचन महादेवउवाच कान्तकिं
विज्ञातंयैस्तत्संपादितमनामयं ततेषांपापलेशोपिकाश्यपामपिहतः प्रिये पवित्रताव
धात्वेहिकर्तव्यःसुजलाशयः अपराधोनभवतिमहापापहरस्त्रयः देव्युवाच जला
शयेकृतेदेवकारितेवामहात्मभिः कोपराधोभवेदत्रतन्ममाचक्ष्वशंकर श्रीमहादेवउ
वाच कामस्पानितल्लेतिलेलिंगकाश्यपंतीर्थंपदेपदे खनंमकाशिमसमेसलुर्वैरभातिपार्वति जी
र्णोद्धारंचयेकुर्युस्तेलिंसंदेहामहाधियः स्वयंकृतेयतस्वनादिनदर्शनेनफलप्रदं ततोप्यधिकंप
र्मादिजनकंजीर्णमुद्धृतं ननत्रलिंगपीठस्यान्नतीर्थंखननेभवेत् अतोजीर्णोद्धृतिःकार्यानिरवद्या
महाफला जीर्णोद्धारंप्रकुर्वन्तितेषांविशेस्वरःस्वयं काश्यपाकृतानांपापानांमलोद्धारंकरोतिहि यो

36

ब्रह्मवै॰ ३६ बुद्धिःसर्वंप्रकरोतिपापंनतस्यकार्यंपामरणेप्रसिद्ध्यति मनोपिनिर्वाणसुखंनचाश्नुयात्
यदत्रपिशाचत्वमवाप्नुयान्नरः देव्युवाच पिशाचत्वस्यमर्यादांबुद्धिपापस्यचानघ यातना
यास्वयद्रूपंबुद्धिपूर्वंकृतंवद भगवानुवाच भवानिभवभीतानांनराणांनिस्तारकारणं
इष्टंप्रष्टंयत्त्वयाप्रवक्ष्यामिभीतानामभयप्रदं कापुण्यामागमस्तत्तेश्रोतव्याकाशीसमकथा
नविनाश्यवर्णेपुण्यपापंवावेत्तिकश्चन विदित्वापतनेभ्योनिस्तारायपरायच सर्वेलोके
पुवेदेषुविचारःश्रवणाद्भवेत् श्रुतिस्मृतिपुराणेषुसर्वशास्त्रेषुपार्वति काशीवासेनिवि
द्धानमहत्त्वप्राप्यतेत्रहि तस्मात्काशीगुणान्सर्वेनजानन्तिवदंतिहि श्रुत्वापिपापनिरता
त्मानहत्वात्कालभैरवः सततंनिर्दयोमत्वायावत्स्यात्समाप्यते महापातकसंयुक्तानिपा
दद्यात्सहस्रकं प्रत्येकंयामवर्षेवंयातनांकालभैरवी रुद्राणांपापानिदुसंग्रहेणभवेत्सव
र्वपत्नमहांतिनानि यथाहिरण्यंकणशोपिसंचितंनिष्कादिहृदिंभजतेभवानि सर्वोपिलो
कःकृतंतेप्रहृतिप्रहृतिभाजोखल्वपातकंस्यात् प्रश्नःकियज्जीवेनमाकलय्यानिहृतिरं
गीक्रियतेमस्तुत्वणाभिः वाक्पातकंमानसकायिकेचप्रवृत्तिमार्गेनिरतस्यवर्ष्म भवत्यसौ
ययापिसावधानः स्वप्नापिसंस्कारवशाद्युपैति प्रश्नःप्रवृत्तिंपरिहायसेव्यावाराणसीसा ३६

धुजनैः सुखार्थिभिः नोचेद्यदेषाचरणान्नयस्फलं नज्ञानगकाले प्रगदी भविष्यति लौकिको
यातनाः केचित्ते मोहाद्दुःशाक्तानयान्ति किंपुनः कालराजेन कृतास्तीव्रास्ति दुःसहा नित्यं कृता हि
त्वद्वाराणां पापानां नित्यकर्मणा नाशः संपाद्यते सद्भिः गंगास्नानादिनानाविधैः त्रिंशद्वर्षसह
स्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च पच्यन्ते दुःखसंघातैः कालराजेन सादरम् अतः शुक्रानडागादिजी
र्णोद्धारं प्रकल्पये हे देवे कृतानां पापानां प्रायश्चित्तमतं मम अस्नावधानादिनराः दुरात्मनः
कुर्वंति पापानि किमत्र चित्रं पठंति जानंति वदंति नित्यं दानं पंडिता स्तेपि विषयाग्रमध्यगाः
भवंति दुःखान्यनुभूय पश्चात्तापेन पापेन च दह्यमानाः पुनः पुनर्विषयासक्तचित्ता शाठ्य
गुरुं देव मध्यान्नकाशी अस्मिन्मयो विषयेष्वेव बुद्धिः कुर्वंति सम्यानन्तकाशिकायां व्यव
हारे पि ते मत्यः समप्रसिद्धः सर्वजंतुषु मत्तिकापरिवर्तेन न हिरण्यं प्राप्यते न हि अहो कार्पण्यं कौ
तुकं न पापप्रयान्ति सर्वदा गृहीत्वा नारकं देहं प्रददात्यमर्त्यवपुः शुक्राधायमिमं पुण्येन दुः
खैरभिभूयते सुखवासस्तु भवति काश्यां सर्वजनप्रियः इति श्रीब्रह्मवैवर्तपुराणे काशी
माहात्म्ये प्रायश्चित्तप्रसंगे नरनीयविभागे सप्तमोध्यायः ७ ओं श्रीगणेशाय नमः देव
देव महादेव भक्तानामभयप्रद काशीवासः स्वगहनः पापिनां धनलोभिनां विषयासक्तम

37

तस्मान्नरस्त्रोयकदाचन स्वाधायसर्वलोकानांप्रवृत्तिःकथितात्वया विषयैःपरिगृह्णानोजीवनं
नानयाभवेत् प्रायश्चित्तंतत्रदेवदेवयदिमन्यसे प्रायश्चित्तविहीनस्ययातनाजायतेध्रुवं ।
विभेमिदीनानाम्मनुजानांदृष्ट्वाणासुपरासुखान् नानाप्रकारदेवेषांशुद्धानचेष्टापरिग्रहान् श्रीमहा
देवउवाच साधुपृष्टंत्वयादेवितत्रपापकृतांवरं निस्तारःस्याद्यथामेतत्प्रायश्चित्तेनयेनहि ।
प्रायश्चित्तविहीनानांयातनाबहुदुःखदा तस्मात्सर्वप्रयत्नेनप्रायश्चित्तंसमाचरेत् जैगीषव्योमुनि
श्रेष्ठस्तपसांममपरायणः तेनपृष्टोहमागम्यशिष्यार्थंयदृयालुना तत्रामीवैदिकैःसूक्तैःस्मार्तैःपौरा
णिकैःशुभैः प्रसन्नेनमयातुनिर्द्दिष्टावचनंचेदमब्रवीत् किंविधिर्भतमुकामोहंदेवदेवदयानिधे श्रोत
याप्रवदाम्यतःसर्वज्ञस्त्वंतथाग्रतः मयाचोक्तोवदस्वेतित्वंमेभक्तःप्रियःशुचिः अदेयंतवनास्त्यद्य
निर्वाणस्यापियाचता यस्तुमांसर्वभावेनभजतेकोपिमानवः नतस्यापेयमस्तीहत्रैलोक्येसचराचरे
जैगीषव्यउवाच अयंममदुराचारःशिष्यःपापरतःसदा कारुण्यावसन्नापिमदात्तस्मात्कृमन्नेवति
यत् स्थितिस्तोबहुधास्माभिःबहुधानाडितोपिहि परदाररतोद्रोहरतःपरधनापहृत् पिशुनःपाप
निरतोवैष्णवान्हत्तनिवासकृत् पितृमातृगुरुद्रोहीविप्रमित्रद्युगेवच किंबहूक्तेनयेवेशापापनिर्वचनं
मया नपारितेनतज्ज्ञायासवर्त्तयच्छ्रान्तेणास्यसौ यथानिष्काशितःपापःआश्रमात्स्वात्ततोग्रतः किंचि

ब्रह्मवै० ३७

३७

न किंचिच्चेष्टितं तेन ह्रिज्ञाना ज्ञानापि शिशितिनः नकसोति यदा किंचिद्विहितं तेनिंदेत नत्स्वयं नरावामाव
हारोपि यस्मकः सर्वात्मनामया मत्तेनिधौ विनयवान्स्वेच्छाचारी वहिः सदा इति पौरमुखाच्छ्रुत्वा च
छिंतेन स्वदुर्मतेः मत्तनिधानाद्गच्छेतेनो चेच्छ्यामदुष्कृते यतः पठितानाशास्त्राणि धर्मज्ञानम
यानि च करोषि नित्यं तत्कर्म येन लोकाः पराङ्मुखाः वहुधा सर्वलोकेभ्यः श्रुत्वादुर्विनयं तव ।
२५ तस्मान्मयापायचेच्छं त्वं गच्छ वातिष्ठवाधुना इत्युक्तः समया शिष्यात्लज्जितः पापकृत्तमः गेहे
मतौ स्वीकृतवान् विहाया सत्र काशिकां महापापाभिभवेषु सत्सु च चतवेर्षाणि सहायेष्टवे ।
गंतुं स्वीकृतवान् त्मानिं वयमथोद्यतत्रेहेन्नमसे यत्स्याह्वियमर्पितो दत्वा सितां भुंजति चान्य
त्रयो मोगध्यादेर्न चभक्तवानयमथो गंतुं कृतमानाहृतः काशीं परित्यज्य गतो नितिहृशविंध्याद्रिकू
टं समवाप्य चार्यं तपश्चचार शाविशादिकारणावर्षत्रयं यणाफलाधि भुक्तवान् काशीं परित्य
ज्य गतो नितिहृशविंध्याद्रिमहूतगिरीं द्रकूटं ततः प्रयातो निविडितयोगोदावरीं भीमरथीं ततोपि ८४
तत्रापि गत्वा स्वचिरं धृतव्रतोन शर्म लेभे सहकेनैकसाध्व ततः श्रीशैलमासाद्य दुष्टस्वामि
तमथ्ययं स्थितमथो विमल्लकं रं नंद दर्शन दात्मजे तत्रैववसतिं चक्रे तयः शादिं चकार च का
शंकृतानां पापानां सादयेय धर्महृदये एवं बहुतिथे काले त्यगमत्कंमसंभवः काशी विरहदः

38

ब्र॰वै॰ ३८

तेन विह्वलः समुपागतः हा काशि काशि हा काशि काशिके काशिके निच बहुधा व्याकुलो भृशं
पठन् स्कंदं समुपागतः वारं वारं श्रवणतः काशीनाम ततस्य हि तेन दृष्टः काशीवासी ह्यगस्त्यः स्कंदय
वच नानाविधाभिरस्तुतिभिर्नमयास्कंध ईप्सितः काशिनामानलेनाशु दुग्धपापो येषुहि दृष्टवान् इति मामु
क्त्वा स्कंदं पुनः दृष्टो मया त्वयं पुनरेव च नयः शुद्धः संवादं काशिसंमतं अगस्त्यमागतं ज्ञात्वा स्कंदः प्रीत
मना अभवत् अगस्त्यागच्छ शीघ्रं मां परिष्वजस्व महामते काशिकाविरहार्त्तं त्वां जाने व्याकुलमानसं ज्ञा
निनां अपि धीमतां योगिनां सततं तपस्विनां काशीविरहजं दुःखं वर्णितं विदुषां सदा जटानां देहवेषमा
दिभिः नितुतमनोऽधियां अन्यप्रदेशा वक्ता काशीं भानिनितिष्ठुरात्मनां हे काशीवासनतत्परः शंकराश्च नन
नविन् देवैस्तत्कार्य निरतैः कर्मकृद्भिर्विवासितः काशीं पश्यति यः कश्चित्तस्य सर्वोऽपि मम सर्वदा इत्युक्त्वा
प्रतिनेसौतन्ससामिनामुनिसत्तमः दत्वा च मनपानादि सर्वं पप्रच्छ कुंभजे स्कंद उवाच वद त्वं गस्त्य तु
ह्यामन् कथं मे करवाम ते न चासन्दर्शनं प्राप्य शोभितं त्वामिहागतं हि अगस्त्य उवाच जय देव महादे
व तनया नंदनायक वाराणसीं प्राप्य यस्य यदि तत्त्वेऽस्मि षण्मुख स्कंद उवाच ने प्राप्यासि महाबुद्धे विद्धि
ने काशिकां शत्रुभिः न चापि कर्मगहनं काशीमाहात्म्यत्र तिष्ठसे न ज्ञायते सत्त्वमनं रेशिकिं चित्कर्मा तस्यालो
कस्य चतुर्विभाव्य योगादियज्ञादिनयोभिरुग्रैर्गुरुं त्वमस्य तेनेसं प्रतिनास्ति काशीं न ज्ञायते कस्यचि ३८

38A

मनुष्याणां खलोपि कोपयांतनु भक्तदाले देवादयोपि प्रभवंति नैव स्थानं तु तत्रांकाशिकायां
कुर्गर्वाः विशेषविशेषशोषणाणंभोनात्यागतिस्तत्पदाद्विहाय अनेकजन्मार्जितमान
सानां मत्स्याकमाकोहितदानरत नपाहतानेपंजनतापशांतये प्रयाति भक्तापमितेज
नानां न जातिशीलेमहतं चापि दृष्टा ज्ञानाम् तेयच्छसिशंकरस्तु तोष्णाश्राणाथाश्रुतिध
र्मशास्त्रविडिष्टैर्भिर्गदितै दीनसाध्य आशामात्रं साधनेन नः हृपाल्लोनोवाधर्मः साख्यपुंसं
तपोवा दीनानां क्वचारविकारहीनानां प्रयाति काशीपतिरात्महत्मनः दीनानाथैकशर
णोतेत्रदेवनसंस्तुतं प्राप्यते निरहंमानैः गणाशानविवर्जितैः अगस्त्य उवाच प्रमादाद्यदि
संतेवा स्खलेवा पातकं नरैः कृतं काश्यां तारकारे कथ्यं नस्माशान निष्कृतिः स्कंद उवाच
अविमुक्ते कृतानानादि पापानां कुलसंभव नहष्टानश्रुतावापि मया शिवमुखोदपि निष्कृ
तिः स्थलस्थतमाणां शिवो वेत्ति न चापरः श्रीभगवानुवाच जैगीषव्य मुने तत्र मे भक्तः पर
मतापसः श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञः काशीतत्त्वविदांवरः तवाग्रे कथयिष्यामि काशीमाहात्म्य
मुत्तमं प्रायश्चित्तेन नास्ति किंचित्तत्र पापकृतो नृणां अस्ति चेत्कस्यगोप्यं हितदग्रे कथया
मितत्र प्रायश्चित्तेन कर्मास्ति मने ज्ञानं विना क्वचित् ज्ञानं तु दुर्लभं नृणां विषयासक्तचेतसां

ब्रह्मवै. २५

ते ज्ञानं काशिकायां तस्मात्तान्भवति देहिनां देहाभिमानिनां सौख्यं ऋषीणामपि दुर्लभं अत्रा
नंदवने ज्ञानमाच्छादयति दुर्मतिः खलेनाच्छाद्यते ज्ञानं मेघजालैः सूर्यवत्खलु तस्मात्तमि
वयोधीरः सम्भवेज्ज्ञानभाजनं नजितेंद्रियता लोके नवैराग्यं त्रषोपि न विविक्तसेवा स
त्संगश्रवणाद्यपि दुर्लभं अन्यान्यपि समस्तानां साधनानि महांत्यपि भवंति कानि
चिद्दृष्टेन चान्यशास्त्रतोखिलं भवंति कामं सफलानि तानि मोक्षावसानानि ससाधि
तानि सदा सदानंदमये ममालये मया सहायेन सुसाधितानि काश्यां स्थितानां जंतूनां म
विचारितकर्मणां तस्मात्तेन परां शांतिं तस्मात्काश्यां विचारकृत् सुखमामेति परमं यथा
शांतिं प्रपद्यति प्रायश्चित्तविहीनानां यातना नास्ति सदा नृणां ज्ञानस्वरूपा काशीयं यं
वक्काशी परीमिता तस्याः प्रदक्षिणीकृत्वा नरः पापैः प्रमुच्यते मम ब्रह्ममयं लिंगमाया
तालासमच्छिन्ने शिवलोकापरि गगनमध्यतिष्ठद्दशांगुलं आजन्मसंचितैः पापैः मुच्यते
तत्प्रदक्षिणात् देवेकृतानां पापानां प्रायश्चित्तेन चेतरत् प्रदक्षिणाद्वयं कृत्वा दशज
न्मकृतादघात् देवंप्रदक्षिणीकृत्य [illegible] मुक्तो भवति पापात्मा सद्यो मोक्षमवाप्नु
यात् शंभकृद्यदि कुर्याद्विमाहात्म्यं पनतस्य तत् देवं प्रदक्षिणीकृत्य भवेत्पापो हि विज्वरः २५

39A

प्रदक्षिणात्रयं कृत्वा पापं जन्मशतार्जितं विलयं प्रापयंति च नात्र कार्या विचारणा यावज्जीवं व
र्षे काश्यां प्रमत्तः प्रदक्षिणां कुर्याद् देव नित्यालसो ह्यानंदसदनस्य हि प्रमत्ते ह्येष प्रकुर्वंति ये च ज्ञो
णप्रदक्षिणां जीवन्मुक्तास्तु ते ज्ञेया निःपापाः काशिवासिनः इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते तृतीयविभा
गे प्रायश्चित्तनिर्णये ——— ८ महादेव उवाच अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनं ऋषिः कु
त्सा उत्तनयो मैत्र्यः संगदोषतः बाल एव मम सेवेश्यां पंचरति धर्मवित् पित्रा निवारितो मात्रा
भ्रात्रा श्रोत्रियवंशजः असत्संगं गमत्यजति नो विषयासक्तमानसः परदाररतः परद्रोह परद्रव्यरतः
सदा परापवादकुशलो वेदवादविवर्जितः यथा यथा वयस्तस्य ह्यभिवृद्धिं प्राप सद्दुर्मतेः तथा
म्रा= तथा धर्मरतः सत्संगविमुखः सदा मित्रैर्हितैर्नरपतेः संहृतो राजवेश्मनि प्रविष्टो धनमादा
य चौर्येण स विनिर्गतः वेश्यागृहे तस्मिन् धिषुतया सह दिवानिशं रमते मैत्र्येयो विप्रः पित
विप्रस्तनाशकः नातिनेव बलाद मुष्यामिषु नाहीहाल्लके मत्वरं कस्मिंश्चित्समये विलो
कान्तपतो लेखादिभिर्गौरवं ये तस्य सेवकरेण संपदि मणीर्वेश्यादिपार्श्वे उर्पितं तस्मादेष
तु विप्र एव सपितना विप्रवतो न्नपपत कदाचिद् मममाणे मैत्रपार्त्तः समपद्यत मे चाथ
तानामवपाङ्गरहीता मृत्युपस्थायं पीतवान् तो बहालो अस्मोत्तुल्यायान के तत्त्वुजाते सत्य

40

येवं तानष्टत्रौ तेनथैव मंचाधस्तात्ताम्रपात्रं गृहीत्वा पीतवान् सारं जलं तु आपानकं तज्ज्ञा
ब्रह्मवै॰ त्वेयद विचारतः किमेतद्धि मया पीतमिति वेश्यां सपृष्टवान् तमाह सा मया नीतं सुरापात्रं
८० तेस्मैाख्यहतं त्वदर्थे संस्थितं माध्व्या पुनः पिब सहस्तमहतं इति वेश्यावचः श्रुत्वाधिक् पिब
पापं मया कृतं वेश्यासंगेन मदिरा पीता ब्राह्मणस्य तु ना मं उपस्थानतो मित्रहृदयमासीत्
दुःखितं वेश्याम् ब्राह्मणस्सुरापानं तस्य श्रुत्वा जगर्हे तं आदौ विप्रस्त्वं ततो म्लेच्छसंगी वेश्यारत
स्ततः मधुपानं ततो जातं त्वं न स्नात्वा किं करिष्यसि प्रायश्चित्तं आच्छादयामः पापं ते स्ववर्णा दोहितो वह
तयेत्युक्त्वा पुनर्वेश्यागारं गत्वा प्रविश्य सः स्ववर्णीया च यामास तत्र उप्पामासनं च सा वेश्या
वाच वराक मम लीलायाः स्वादं ज्ञात्वापि मूर्खवत् स्ववर्णीया चसे किं त्वं लक्षपात्रं कियत्त्व
म दुःखिते दुःखितेन लक्षं वहूभ्यां प्राप्तमयामे त्वं मयापेक्षितो दीनो दत्ताम्यर्थ यस्य धनं लक्षं यथावि
तिर्मितिप्रगरित प्रत्यत् समितो नवस्ति तत्कुलं लक्षं द्रव्यं सात्वसमुद्दिष्टाधस्प्राप्तितं इत्य
ज्ञासितपात्र श्रुत्वा प्रगुटितं लक्षं १००००००) मदीयं धनं देयं देयमिति प्रवाक्ति च महाराजे
न्दुनाराम एणः अत्र श्लोकाः यद्रव्यं कल्पहतं द्रव्यं देयं तयात्तव त्वदेवलक्षणाहेन याच्या
तेकोपकैतवान् न त्वसंख्याविशेषेस्ति विशेषादस्ति मे ग्रहः अतः स्वलक्षं द्रविणं देयं मे ८०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

लब्धमेवतत्त्‌ मासिकं चाथ कृपया मा पितृणीयं मम प्रभो विधायकार्यमार्यो हे राजकीयं च वै प्रभ
के उक्तमेवागमिष्यामि यदीच्छा परमेश्वरी कामशास्त्रनयाम्‌ दुपाठितेन च कदाचन इति लीलान्‌
ज्ञात्वा मिमममकं दर्पमोहितौ गच्छ गच्छ सखेन्नाश्रयावद्यासो न संसिमे नाउपिष्यंति सर्वा स्त्रीनिर्लि
ज्जत्वा स्त्रीणां धर्म वेषपाश्रहा न तनस्वर्णां ज्ञुधितो निष्पिपासितः पितुः सकाशं मनगमस्मान्त्रस्त्रिय
काम्यया ततस्तैनादाय केशौ पाशेनासिञ्चन्‌ वणिक्‌ लिनौ वंदितौ देहि कनकमस्मदं शानमाश्रतनत्‌ राजा
गृहाद्गृहानीते स्तेयेनाप्तामिततमं इति श्रुत्वा पितानतस्य महाडं खेसमन्वितः उवाच दारकौ भोतः
कौ युवां केन कर्मणा कौ भवंतौ कथं संगः कृतो नैन दुरात्मना तद्विशंपि च कुत्रालेयदर्थं वां युवस्थि
तौ दारकाद्वचनः श्रुत्वा कुविरंस्त्वत्रोमेयोना पित्रस्वयं मैत्रीत्र याणांसंभज्ञा देवादेषात्र याति
का विभज्यनागाः सर्वैर्दिग्यास्या इति विधिः कृतः अनेन वेषणाभवनेनिर्दिष्टं सर्वमेवहि स्नानमयच्छ
तिमतो वेषणावादविवादिनौ अतः परं राजगृहे गमनेनेव कर्ममेवहि देहि रायय चास्माकं धनं शीघ्रमे
डः खेदं नौ चेन्नवात्मजः साथो पालशोनो भविष्यति एतत्पुत्रनयासांश्च स्त्वात्मानमपि चान्नद्य कु
कोऽउवाच आगच्छतमया सार्द्धं राजन राजस्य सन्निधौ युवं नीत्वा गमिष्यामि श्रासस्य धर्मतोय
या राजभिः कृतदंडात्स्वराद्यति मलिनानराः अतिर्वेषाकृतः पापागच्छेति निरयं मत्वाः ता

41

ब्रह्मवै.
४१

हृष्यतः पुत्रं समर्पयसुनेः किमर्थं त्वं गमिष्यसि राज्ञाग्रहं विवादार्थं न गंतव्यं कदाचन कृष्ण उवाच
तपासक्तनमं वृद्धो देहि मित्र त्वं हे शठ अस्माभिरेव गंतव्यं नेदृशलिप्सलज्जितः कृष्ण उवाच पुत्रग्रा-
हो द्विजश्रेष्ठ हि जैः कृतं मया कृतं प्रायश्चित्तं विधीयाश्च राज्ञा दत्तं न चान्यथा आगंतव्यं त्वया शीघ्रं त्वया द्विजो
वेद्ययास्तरे तावत्त्वाहं न तपितानसनस्तमया यद्यवान् श्रीभगवानुवाच जैगीषव्यमतिश्रेष्ठेन त्वविप्र
लामं रूपः समर्पितस्तयोः पुत्रः स्नेहमत्स्यज्जहरतः धार्मिकाणां धनैः पुत्रैः कलत्रैः किं प्रयोजनं धर्मसंग्र
हशीलाश्च यतस्ते कार्यसंश्रयाः पुत्रो भ्राता पिता वापि यः काश्यां पापमाचरेत् त्याज्यः सएव पापात्मा भ
वेत्संसर्गजाद्भयात् नीतं नीत्वा दूरदेशं ताडयामास तन्मध्ये सताड्यमानो मूर्छां च प्रायमत्स्वसमंततो मर
तोयमिति चोक्त्वा पयत्तत्सो विषमवत् पश्चात्तापेन संतप्तावसीमं तमसं निधौ तत्काविप्रसक्तं भीतो
गतोसि देवरालयं तत्रोषितात्तानावित्रिदुःखितोत्यधिकोमृशं पश्चात्तापपरीतात्मा पुनरन्वेषितुं गतो मृतो
वा जीवति तन्वा ज्ञातान्यदेशं प्रजावहे यावद्विचारणापरावागतावसि ८० संगमे तावद्विजसत्तो मोमो
गतमूर्छः प्रनष्टश्च्यवान् पंचक्रोशात्मकस्यैव शिवलिंगस्य तद्दिने प्रदक्षिणां प्रकुर्वंति शिवमाहा
त्म्यवेदिनः तेन प्रदक्षिणां कर्तुं संगेन च लितः सच तस्मिन्दिने कर्दमेश संनिधौ यात्रिणः स्थिताः सो ४१
पि तत्र स्थितो विश्रामं उपो मंउपोभवत् रात्रौ जागरणेनेन कृतेन दर्शिवायतः सर्वैः प्रोत्साहितः साधुरसा

धुमाप्नुतिसाध्विति अथैवं परमशैवस्य कृष्णांउस्य तु मंडप: पुत्र: शिवदत्ताख्य: साधुस्तु नित्यं गायति न
तस्य चेष्टितं कोपि तन्मध्ये वेत्ति तत्त्वत: अन्यदा तत: सद्भि: भक्तिं दृष्ट्वा बहिर्गतो सोपि चात्र विचित्रांग:
सर्वेषां सुमनोहर: बभूव सङ्गीतिपर: सत्संगेन द्विजोत्तम: विचार्य मनसि ह्येवं शिवभक्तास्ततोप्य
य: जातोस्मि इष्टोपि सदा पंचपातकसंयुत: साधुवाद: सतां ह्येषा भवति प्रत्यहं मम धनधान्या
दिलब्धिश्च भोजनाच्छादनेपि च अनायासेन लभ्यंते ऋजुमार्गेण नित्यदा शिवेभक्ति: सतां तुष्टि:
दैहेपुष्टिर्निराकुला येन मार्गेण भवति स मार्ग: सर्वसंमत: एवं विचारयन्नसोथचंडिकांप्राप
मंडप: तत्र पूजां भीमवेश्या: होमाकाशिनिवासिभि: ब्राह्मणैर्भोजित: सम्यक् आहृत्य शिवभक्ति
त: उपविष्टस्ततो रात्रौ देवा: पुरतन्नाहृत: तेत्र माहात्म्यकथने श्रवणे च कृतसंमुखा: ततो विस्म
तना: शैवा: कीर्तनेन चक्रुरादृता: तन्मध्ये मंडप: शौंडो नृत्यं गानं चकार ह साधुवादेन महता पुन
स्तै: साधु सत्कृता: तस्यापि च मनो व्यलसन् शिवे हि निमम जातत् अथ यत्नो यो देवसे मार्गं एवस
मंडप: नृत्यन् गायन् तु नित्यं गायन् हि स्वयमेव शिव: शिवं पदे पदे दत्तिताल: तेन सम मम स द्विजा:।
ब्रह्महत्यादिपापानां प्रायश्चित्तं भवेद्यथा महादेव महादेव वामदेव शिवेति च स्मरन् स्मरन्नभी
ष्टां स: सर्वपापबहिष्कृत: तृतीये दिवसे गतानंदेहं शिवनायकं पूजयामास सोप्यग्र: काशी

मत्किंचिद्धृदये मंडुयो लोलुपरतिः शिवनामपरायणः बलाद्धृतमपि त्यक्त्वा हरकीर्तनतत्परः
नाशातिन पि हृत्वं भोनकस्यापि वशे स्थितः निर्द्वंद्वः समदृक् शांतो बभूवागतसाध्वसः ब्राह्म
णोनमया सैन्यं सर्वथा सहृतं नरः वंचितश्चापि नाम्ना मानाः साध्वी च वंचिता पापेनोपार्जि
तं वित्तं वेश्या वेश्मनि तिष्ठति मनसापि प्रहृनतेनेगमनं मात्रेव च संपन्नं च सुरापानं साक्षा
द्वेश्यागृहेन वै आहारो मैथुनं निद्रा मिथ्यावादादयोपि च जानाम्यवशकस्य कथं पापाय
तिहृयः अनुतापैः सुसंतप्तो मंडुयो मंडवर्जितः तेत्रप्रदक्षिणां कुर्वन्नमिः पापाः समपद्यत
कश्चिदुदन्ति संस्मृत्य वादतिक्षायसे च यं कश्चिद्वसति तेत्रस्य प्रदक्षिणां कृदित्यह काशीका
शीति काशीति शिवशंकर केशव पाहि मां पठितं दीनं रामदेवापराधिनं रामेश्वरेस्मिन्नामास्य
स्नातास्सतर्प्य देवताः रामेश्वरं समभ्यर्च्य सोमनाथं तथार्चयेत् प्राणानामिह निष्क्रमादि
समये राजेंद्र नाम्ना मरणि रामेति प्रसृतनामिधान चरकं सर्वपरं चाक्षरं रामेति स्फुरमंत्रमा
त्रिकमसौ जीवो जपन्मुक्तये वै रामो यो श्वरएव चेति जपितः सेवेति रामेश्वरं रामे राजीवपत्रा
क्षेतीनाल्लक्षणसद्गुणं नर्म्भुलेनपि वर्म्म भोनरस्यगीतादि तत्परः प्रार्थ्यमानो पि त्यक्त्वा तिकिं
चिन्मपि नरवेदकृतं ततः प्रचलिताः सर्वे यात्रिणः शिवतत्परः मंडुयो विस्मरन् काशीं शिवे वि ४२

42A

संप्रतस्थिवान् वृषभध्वजमागम्य स्नात्वा वै कापिले जले देवं संपूज्य विधिवत् स्थित्वा तत्र च पूर्व
वत् ततः प्रभाते चरणं गमेस्तानमाप्य च गताः सर्वे विश्वनाथं द्रष्टुं श्रीपार्वतीपतिं तत्र स्थि
त्वा महापूजां कृत्वा सर्वे महाजनाः प्रत्यानि वासोदानानि ददुः शंकरतुष्टये षट्त्रिंशी काशीना
थनिषेविणाय इदपि वै श्रीशंकरेणार्पितं मद्भार्गशतकत्रयं नियमतो नैवाद्य तं मासिकं काका
मेशेन तत्पाप्यतारकमहाराजेन तु तारामणौ रामेणाङ्कितमित्यमाविदद्ध ततः सत्त्वप्रशान्त्याः २०० १
३६ वतिः मं पोपितयाकृत्वा मोहतं मंडपमध्यतः साष्टांगं प्रणतः प्राह सत्त्वदो मध्यगो पहृत्वं
मयापापानि सर्वाणि सुमहांति बहून्यपि कृतानि तत्र वदन्निःकृतिं मम सत्तमाः यथाहं
पापनिर्मुक्तो भवामीत्येनइच्युतो सदस्याङ्गचुः वृतिः पापोक्षिमक्तो शिवयोः केशवस्य
च सम्यक्ङ्कोशात्मके लिंगसंगंगा हात्यरणी कृतं मैत्रीवाणिज्यमल्लाधैः किं पुनः श्रवणादिभिः
येन केनापि सुमहत्तस्य पापं न विद्यते मंडपोवाच पिशाचिः कारिताः सोहं कथं यास्यामि तद्गृहं
प्रीतेरस्य कारणो किं विदन्ति वेह्ममनं गरहे प्रेषपंचतदाम्भ्याः शाहप्रत्ययसंयुता गर्हयंति गृहं
स्थानो नो चेत्किं गमनेन मे सदस्याऊचु आकारयस्व पितरं मम स्त्रहवनगौरवात् प्रतीतिं दर्शया
मो घंटरानाघस्य सन्निधौ श्रीमहादेव उवाच मंडपो गृहे हा वंगना शिव शिवेति च महादेवम

43

ब्र०वै० देशान्तेमुक्तात्मसीमवस्थितः कूष्मांडः प्राह महिलां कोतिथिर्द्वारि वर्तते पश्य पश्याशु सुभगे शि
४२ ववाक्यं शंकरप्रिय सा भर्तुर्वचनाद्द्वारि दृष्ट्वा मंडपमात्मजं उवाच वचनं भीता भर्तः शृणु यमात्मजा श्र
कैवेद्य निर्वेशं कथमागमनं वद मंडप उवाच प्राहुयं निमत्स्यपार्श्वं पितरं च ममानद्य निर्वेशवानीव
ज्ञत्वा तपवज्जुगुप्सतः जननीमंडपस्याथ गत्वा कूष्मांडमब्रवीत् शृणुत्वं हे कूर्म निर्वेशो शिवस्मरणतत्परः
द्वारि तिष्ठति सदैवो नातिथिः कश्चनेतरः कृतं निर्वेशमनया कूर्मनाडञ्चंत्वमद्द्विजः शीघ्रं धर्मेणायोम
ह्यानून दिस्वल्पेन धर्मेण प्रायश्चित्तं महद्भवेत् मंडप उवाच मया बहूनि पापानि कृतानि विविधा
नि च नतायं येनत्वयापि ज्ञाकिमन्यैर्द्विसंस्थितैः वलानामाहूयंत्वेवमदस्याः एकादृदर्शिनः यद्वो
वने कृतं तेषां त्वं मन्येद्वह्नेन याव्रज इति श्रुत्वा मंडपस्य वचः पत्न्या समन्वितः सकिमंडपिकामथ
पण्यदसैः संस्थिता पश्यमां नैवाहतो द्विजवरैर्धर्माधर्मविचारकैः उपवेशनमूत्रुत्वे पुत्रस्नेश
द्धिमाप्नवान् कूष्मांड उवाच प्रायश्चित्तेन केनासौ शुद्धिमाप्नोम ममात्मजः प्रनीतिमम कावास्या
दत्त्येनमद्भुज्यते सदस्याशुद्ध सकिमंडपिकायास्तु स्वामी विस्तर्न चापरः सचेद्ददतिवेदात्मा
तदाधाकानवोत्तरं न स्वार्थदाभानमुख्योवदिष्यंति च सनमाः तदामन्यस्व सप्रीतिः शास्त्रवेद ४३
प्रसादतः सत्त्वस्यादत्तनयापम्कच्छपनयापम्नत्व्यरोमश्रियानारोसिंहत्नयाचवामनतयारामा

43A

मितामाख्यया दीर्घद्रेणुकरेणकोदनतनयाबुद्धः कलंकीगुरुर्विष्णुस्त्वेषदशावतारमधुरोजागर्ति
कामेमरिगाः इत्युक्त्वांतर्दधे सोपि तेनस्तुतो विष्णुमव्ययं मणिगंडुंढिं दंडपाणिं भैरवं चैव पंचमं पं
चापितत्रसंप्रीतात्मा कृतिमंडपमध्यतः प्रादुर्भूतामहात्मानो लोकप्रत्ययकारकाः विष्णुरुवाच
प्रपंचाद्रोमहायायोमंडपः साधुसंगतः तेत्रंप्रदक्षिणीकृत्वाकीर्तयित्वाजगद्गुरुं माहात्म्यश्र
वणाजातेतेत्वस्यास्यमनाशनं तस्माद्गच्छत्वयंसीयंगृहंपितृसमन्वितः ढुंढिरुवाच काशी
तितामजपतांशिवनामतत्वंविद्यादिपापनिचयोविलयंप्रयाति किंतत्कथाश्रवणकीर्त
नवासदानैः सम्यक्प्रदक्षिणवतांमपशमस्यनाशः दंडपाणिरुवाच काश्यांपापंयेप्रकुर्वंति
पापास्तेषांदुःखंजायतेनिश्चयेन शंभोर्लिंगंसच्चिदानंदरूपंसमक्रोधंनत्यरिक्रमस्यशब्दः का
लभैरवउवाच कार्यमनेनतत्पापिनांसदाकरोतिदंडवद्धावशमेव प्रदक्षिणीकृत्यसमा
गतस्त्वयंकाशींविशद्धोनविचार्यमस्तितत् श्रुणैवत्नसर्वेवक्ष्यामिकाशीमाहात्म्यमद्भुतं तत्रा
त्रविष्णुःकार्यः काशींप्रतिकदाचन आसीत्त्रेतायुगेविप्रः शांडिल्यः समदर्शनः ज्ञानविज्ञा
नसंपन्नोविनष्टाशेषसंशयः तस्याभवद्विशालाक्षीनाम्नाचैवातिसुंदरी पित्रादत्तास्वमंता
यविधिनावह्निसंनिधौ अवीतिवाशिनेसाद्विपितृगेहेस्थितामभवत् संप्राप्तयौवनेकालेनाया

44

ब्र.खं.वै०
४५

तत्सख्यभिः पुनः पुंश्चलीसंगदोषेण जाता सा स्वैरिणी परा कामधं चकार बहुधापायं ताद्धशाय
मास्थिता रात्रिंदिवं तया सर्वे युवानस्तु वशीकृताः निर्धनाश्च कृताः सर्वे कृपसौभाग्यसंपदा
देशांतरं गता स्तान्ये तु दुःखाकृष्टेन तस्य सः एवं सा पापनिरता चक्रे पापमहर्निशं मार्गशीर्षे कदाच्या
सौभाग्यौ काशीविहिजो तमाः पंचक्रोश्या स्थिता पुण्या कुर्वन्नागर्वन्ताऽरणी पाविणोवीक्ष्य साहृष्टा हरिष्या
सिधनं वहु सर्वे याचिरणस्तहिनेस्थिता सापि तत्र विशालाक्षी चक्रे वासं प्रमोदया रात्रौ जागर
णं चक्रे पतत्लोभेनर्तनं नर्तनं साविशेषेण जगौ चातिमनोहरं कृत्वा विमनसः सर्वे तया गा
ता च नर्तनात् संप्रामे वधनं भूरि तया ग्राह्यर्थिनोऽरणी एवं द्वितीये दिवसे कर्दमेश्वरसंनिधौ
तृतीये देहलीशे च चक्रे सा वरवर्णिनी रामेश्वरे चतुर्थे तु स्नाता सा वरुणाजले पञ्चावसावा
चमाने प्रकर्णादेवसंनिधौ काशीमाहात्म्यसंयुक्तं श्रुत्वा तां सर्वपात्रिणा काशीकृत्वा तां पापा
नां पातकं ताभैरवीं परां श्रुत्वा तस्या भाग्ययोगेन पश्चात्तापो महानभूत् गर्हयामास चात्मानं स्वच्छित्ता
पतितास्मि कष्टाधैर्यसमालेक्य तीव्रवैराग्यमागता स्वदोतदस्तु विप्रेभ्यः सर्वाण्याभरणानि च ।
पुनर्नैव करिष्यामीत्येवं संजातनिश्चया पश्चाद्विनयोपेता ब्राह्मणान्सुमहायशान् विशाला ४५
क्ष्युवाच हे तविप्राः स्मंदापानिः कृतिर्यद्दिविधेने मा हतपाः पापशीलाया कृपया दीनवत्स

४४A

लाः विप्राकुतु धर्मात्मन्नेविषाल्लाद्विपापेभ्यो नास्ति ते भयं कृत्वा प्रदक्षिणां काश्यां वैराग्यं च स
मागतं इतं त्वया धनं सर्वं निहत्य पापधीस्त्वया कृतार्थोसि महाभाग कुरु क्षेत्रप्रदक्षिणां सुस्नात्वामि
रेव सहितात्ततः शुद्धिमवाप्स्यसि पुनः पापपरामर्शं जितेन्द्रियोतपोधनाः सोपि श्रुत्वा वचस्तेषांम
स्मानत्वा तान्तपोद्विजान् चक्रे राजेश्वराणां पिनी विश्वेश्वरानन्तनमद्भुतं पंचमे दिवसे सर्वयात्रिणां हुषमध
ने स्थितः सोपि महाभाग निहताः सर्वपातकः ततः प्रभातसमये वरुणासंगमं जनाः तत्र स्नात्वा
विधानेन तत्राकेशवमादरात् मक्तिमंडपिकां प्राप्ताः सोपि तैः सममेव हि तत्रस्थां समहत्तीं कृत्वावि
से सरस्वती तत्राघया विधानेन ग्राज्ञगामनिजालयं प्राहतासाजनेः सर्वैः विप्रश्चापि महात्मना
तथायमपि भो विप्राः विशुद्धो मंडपो द्विजा प्रादौ लभिततज्जोद्दतनकलाशमणोर्दैवनोः प
सेवेशमनिसंप्रस्थयविलयं तस्यागतायां गतः श्रयाज्ञातनियोजितांग हस्तपागात्यशुद्धां काशि
कां महाहास्स्कृतकाशिकेशपदकः साम्राज्ययाखादति इति श्रुत्वा वचस्तस्य भैरवस्य महात्म
नः सर्वे विगतसंदेहाः वभ्रुवुर्येसमासदः रविरुवाच सम्यंगतः क्षेत्रसदक्षिणां कृत्वा काशी
कथाश्रवणकीर्त्तनवर्णनाद्धि शुभमदं पापहरं सुवासदं कृतं मुद्दो मंडपः सत्यमेव श्रीमहा
देवउवाच सभासदैर्देववरैः कृतो कृत्यां डपंडयौ प्रदक्षिणां कृत्वा ताद्वातान्तरकृत्यवनः पुनः

45

नित्यायौ हर्षसंयुक्तो ययतत्सौस्वमालयं महादेव उवाच इत्येतत्ते समाख्यातं पंचक्रोशप्रदक्षिणा
विधिः काश्यां महाभागे प्रायश्चित्तसमन्वितः तस्माद्देवि ममहोत्रे प्रायश्चित्तधर्मतत्परः तेकृत्वा यान्ति संदे
त्रु॰मै॰वै॰ हो विनाशं नैनमानवाः श्रूयतांस्त्रिपुलासमि पंदिपायद्विवांछति कर्त्तुम् दमतिः सोदियः काशीपाया
४५ पमाचरेत् प्रदक्षिणाफलं ब्रह्मन् पंचक्रोशात्मकस्य च लिंगस्य यन्मया प्रोक्तं सगोप्यं गुरुपार्श्वदं श्रु
त्वा महात्म्यमतुलं पंचक्रोशात्मकस्य च लिंगस्य दक्षिणाकार्यं तत्र पाशिव्येण चायतेन उक्तिस्तुत्वा प्रस
न्नात्मा जगामेषो महामुनि देवं प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्य पुनः पुनः जगाम पंचक्रोशस्य यात्रार्थं शिष्य
संयुतः पंचभिर्दिवसैः कृत्वा यात्रां मासागतो मुनिः उपदिष्टो विधिः सम्यक्कृपालयाः पापनाशनः महागु
णको देवापि निर्विघ्नफलदायकः मुनिरागत्य विश्वेशं भावात्मा प्रदक्षिणे नदा इजयामास विधिवत्त्रुपचारैः
सविस्तरैः शिष्यात्तस्य प्रसादेन निःपापः पुण्यवान् सुधीः जातः शंकरप्रसादेन श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमं श्रीमहा
देव उवाच एतत्ते भिहितं देवि काशीपायस्यानेकं कृतं तस्य प्रनाशनं शुद्धं प्रायश्चित्तं सुदुर्लभं श्रुत्वाध्याय
मिमं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनं नरः प्राप्नोति मत्वा मोक्षंति काशीवासं च गर्भदं इति श्रीब्रह्मवैवर्ते तृतीयवि
भागे नवमोध्यायः ५० सनत्कुमारः सूत सूत महाबुद्धे वेदविद्याविशारद यदा प्रदक्षिणाकार्या म ४५
न्त्रैर्विधिपूर्वकं स्थानेवासस्य कर्तनो महेचाम तमेव च प्रजासीन्मि स्थितानां च देवानां दानमेव च।

45A

यथा संसर्गान्नामे निर्याणादेव सुसत्तम सूत उवाच एवमेव पुराष्टो भगवान् शिवया शिवः तद्ब्रवी
त्सुविशेषेण: स्थानं तद्विधिमुत्तमं देव्युवाच भगवन् देवदेवेश प्रदक्षिणाविधिं वद पंचक्रोशस्य येना
शानि: पाप: पुण्यवान्भवेत् महादेव उवाच श्रावणादिभमासेषु त्रिषु पार्वति सर्वदा प्रदक्षिणा
प्रकर्तव्या देवस्य पापकोटिभिः माघादि चतुरो मासाः प्रोक्ता यात्राविधानतः सर्वस्मिन्दिवसे रं
ध्रिं हृजप्रिया दृविण्यभक्त पानकानरवादिभ्यो लाना विशेषमर्दयेत् पुनर्यात्रायमपि च शिवा
याः हृजनं भवेत् मुक्तिमंडपिकायां च संविश्य वरवर्णिनि प्रतिज्ञां महतीं कृत्वा स्नानं नत्वा च दृ
काण्यां प्रस्नानं वा कृत्वा यमनो जनितं मुक्तये ज्ञानात्तानविमुक्तये पानकेभ्यो हि नायच पंचक्रोशा
त्मकं लिंगं ज्योतिरूपं सनातनं भवानीशंकरामं च लक्ष्मीश्रीषा विराजितं ढुंढिराजादिगणयोः व
दपं वा पद्धिरावृतं द्वादशादित्यसहितं तत्र सिद्धैः केशवैर्युतं रामकृष्ण त्रयपुत्तं कुमंस स्यादिभि
स्तथा प्रणतारे रतैश्चयुतं विष्णोः शिवस्य च गौर्यादिशक्तिभिर्युक्तं तत्तेवकुर्यात्प्रदक्षिणां
बद्धांजलिं प्रार्थयीत महादेवं महेश्वरी पंचक्रोशस्य यात्रां वै करिष्ये विधिपूर्वकं श्रीमद्विश्वेश्वर
देवेश सर्वाण्यौ चमशांतये इति संकल्पमानेन प्रणिपत्य पुनः पुनः ढुंढिराजगणेशान सम
हाविघ्नौघनाशन पंचक्रोशस्य यात्रार्थं देह्याज्ञां त्वं यथाविभो विश्वेशं त्रिःपरिक्रम्याथ दं

46

उपक्षेत्राणि पश्येच्च मोदं प्रमोदं सुमुखं दुर्मुखं गणनायकं प्रणम्य पूजयित्वा दीदं उपाख्यानं तोऽर्च
येत् कालराजं चतुरं नोविशेषास्य जगद्गुरोः पूजयित्वा ततो गच्छेन्मणिकर्णीविधानतः तत्र
ब्रलिवै॰ ५६ स्नात्वा महादेवं मणिकर्णीश्वरं मर्चयेत् विनायकं सिद्धिदं च पुनरागत्य पूजयेत् मणिकर्णीत
टे छत्रं गंगाकेशवमच्युत ललितां च ततः पूज्य जरासंधेश्वरं विभुं सोमनाथं ततः पूज्य दा
लभ्येश्वरमेव च शूलटंकं महादेवं वराहं पूज्य चव्रजेत् दशाश्वमेधलिंगं च वंदित्वैव पूज
येत् सर्वेश्वरं च केदारं ततो हनुमदीश्वरं संगमेशं ततः पूज्य लोलार्कं पूजयेत्ततः अर्कसं
ज्ञे गणाध्यक्षं ग्रतीनीरं पुनर्व्रजेत् देवं प्रदक्षिणीकृत्य तिलमात्रं न संत्यजेत् दुर्गाकुंडे नरः
स्नात्वा यजेद्दुर्गाविनायकं दुर्गां संपूज्य विधिवद्वसेत्तत्र स्वगालये ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र मधुपाय
सलड्डुकैः रात्रौ जागरणं तत्र पुराणश्रवणादिकं कुर्यात्सुकीर्तनं भक्त्या परोपकरणानि च ज
य दुर्गे महादेवि जयकाशीनिवासिनि क्षेत्रविघ्नहरे देवि पुनर्दर्शनमस्तु ते इति दुर्गां प्रार्थ्य
यित्वा विघ्नकुंडे स्नेश्वरं ततः पूजयित्वा कर्मेशं पंचव्रीहि तिलैर्नमेत् आदौ कर्दमतीर्थे स्ना ५६
त्वा ह्यपावलोकनं सोमनाथं विरूपाक्षं नीलकंठं ततोऽर्चयेत् तत्र वासं विधायाग्रे किंचिद्धोमं
द्विजार्चनं प्रदादि यस्मिकार्याणि कृत्वा मध्याह्नात्रयात् कर्दमेशं महादेवं काशीवासिजन

46A

प्रिय बन्धुजनात्महारुद्र पुनर्दर्शनमोस्तु ते प्रातःस्नात्वा कर्दमेशं पूजयित्वा च सद्द्विजान् ना
गनाथं च चामुण्डं मोहेशं कर्करेश्वरं वीरभद्रं ततो दुर्गां विघ्नराजं प्रपूजयेत् जन्मन भैर
वं नीलं कालहरं ततोऽर्चयेत् दुर्गां च विमलां नत्वा महादेवं ततो व्रजेत् नंदिकेशं सं गौरी
शं तत्रैव च गणप्रियं विरूपाक्षं च पद्मेशं विमलेश्वरमेव च मोक्षदं ज्ञानदं चैवामरेशं तत्र
पूजयेत् गंधर्वेश्वरं तीर्थं भीमचंडं ततो व्रजेत् तत्र स्नात्वा भीमचंडीं यथासाम्नाय ये
न सुधीः पंचोपचारैः संपूज्य ब्राह्मणान् परितोषयेत् तत्र वासं प्रपन्नेन कुर्याच्छुद्धविनायकं
रविरक्ताक्ष गंधर्वं निरयार्णवतारकं शिवं प्रपूज्य यत्नेन रात्रौ पूर्ववदाचरेत् प्रातरुत्था
य संस्नात्वा प्रार्थयेद्भीमचंडिकां भीमचंड प्रचंडानिमम विघ्नविनाशाय नमस्ते संगमि
ष्यामि पुनर्दर्शनमोस्तु ते ततो गच्छेदेकपादं गणं नत्वा सतंदुलान् तिलांश्च विकिरेत् तत्र धन
धान्यादिसंपदे ततो गच्छेन्महाभीमं भैरवीं च प्रभासकं सनतनाथं च सोमेशं पूजयेत् त्रिपुरा
पतिं कालनाथं कपर्दीशं कामेशं च गणेश्वरं वीरभद्रं चाट्टहासं गणनाथं च पूजयेत् का
मेशं त्रिपुरं वरयेत् दशमं ते कारिकायामणी रामेश्वरं महादेवं तिमर तत्र पूर्वं प्रपतादात्म
के पर्वसत्यम सर्वेश्वरमिमं येषां मंत्रं तीर्थं ते सर्वेष्टनकल्मषाः कुमनयो नियतिनेतः

47

ब्रह्मवै०
५८

कृतः ॥ ततः काशिकायाः ततो गच्छेद्देहलीशं विघ्नगननिवारणं मोदकैः पृथुकैर्लाजैः सक्तुभिश्चे
क्षुपर्वभिः पूजयेच्च दयादेवं तं देहलिविनायकं तत्पार्श्वे षोडशपुनः विघ्ननाशान् समर्चयेत् उ
दंडं गणपं पश्चात् उत्कलेश्वरमेव च रुद्राणां स्नानपो भूमिं दृष्ट्वा रामेश्वरं व्रजेत् रामो राजेंद्रनारामणो
रामः शिवप्रतिष्ठितः ईश्वरः सर्वपदिमहानिति रामेश्वरस्ततः वरुणायां ततः स्नात्वा तर्पणादि विधाय च
रामेश्वरं ततो नित्यं बिल्वपत्रादिभिर्यजेत् सोमनाथं च तत्रैव पूजयेदि द्वादिगावं भरतेशं लक्ष्मणेशं
शत्रुघ्नेश्वरमेव च द्यावाभूमीश्वरं ततः पूजयेत्तु हनुमंतं ततश्चासप्तकल्पायपश्र्ववज्ञानगरादिके स्नात्वा
स्नात्वा यत्र रामेशं साष्टांगं काशिकासदं रामेशो सत्ययुक्तो मरिशरणे विमितेश्वर्यपालीसरोवरे काशी
कल्पादि संसाधित भोगान्तिर्हैक कामेशपव कामीराजो मत्स्यकाशीपरिसरवसतिः का
शिवासार्पकोवेपंचक्रोशयां ॥ ५६ ॥ x जनैश्चैर्निजनिजविभवात्सार्पितव्यस्त्वपूज्यः श्रीरामेश्वर
रामेणप्रतिष्ठितस्ततः सनातनः ग्रामं तं देहिमहादेव पुनर्दर्शनमस्तु ते लिंगानि स्नबहून्यादेवक
णपारगान्यथ पूजयित्वा ततो गच्छेद्देवसंघनिषेवितं देवसंघेश्वरं किंचिद्दुर्नास्थिताततो
व्रजेत् पार्श्वपाणिगणेशं च तत्रमध्ये व्यवस्थित पूजयित्वा वहिश्चैव मध्ये श्वरमथो व्रजेत्
पकोसमेधः पृथुना कृतः तेनाद्भिः पुरा स्वर्गभूमिस्नसाज्ञेयामो हम्म मिस्नमध्यतः का

५८

47A

यथाश्रुतं दिशं देवि योजनं स्वर्गमार्गिका । स तां स्नात्वा हि गच्छेत्तु स्वर्गं सत्कृतेनापदं ततः सुपुण्यं
हि सरः स्नात्वा गच्छेत्तु शनैः शनैः महादेवं कापिलं तु यत्र श्रीवृषभध्वजः तत्र स्नात्वा विधानेन त
र्पयित्वा पितॄन् तथा श्राद्धं विधाय सश्रद्धः पूजयेद्वृषभध्वजं निवसेत्तत्र दिवसं सुवर्णादि प्रकल्पये
त् प्रदक्षिणीकृत्य ततो गच्छेज्जालान्तसिंहकं पक्कं प्रदक्षिणीकृत्य स्मरः कापिलमुत्तमं वरुणां च
ततस्तीर्थं स्नात्वा वै संगमे शुभे श्रादिकेशवमभ्यर्च्य संगमेश्वरमेव च विनायकं वर्दं संपूजयि ।
त्वा ततो व्रजेत् कोटीकृत्य यवान् शुद्धान् विकिरन् विल्वमुच्चरन् महादेवमभ्यर्च्य त्रिलोचनम
तः परं विन्दुमाधवमभ्यर्च्य हृदे पांचनदे शुभे गभस्तीशं मंगलां च गौरीं दृष्ट्वा ततो व्रजेत् वशिष्ठवामदे
वौ चार्चयेत्तत्र स्वरमेव च महेश्वरमभ्यर्च्य ततः सिद्धिविनायकं सम्भावरणगान् दिव्यान् पूजयेद्गणना
यकान् मणिकर्णिकां ततः स्नात्वा गच्छेद्विश्वेश्वरं यमी येयं वै मणिकर्णिका महमहाराजेन्दुतारामणे
रुद्रतादि विकर्णिकेव विलसत्तुङ्गावनस्तकृता यस्यां स्नानविधानमाचरयतो देवान्मशेषपप
तस्माद्दानानारकशाह्वितं क्रिमवतिनद्भुतानहगोचरं नमस्कृत्य महेशानं प्रविशेद्देवसन्निधौ
पंचोपचारैः संपूज्य स्नात्वा तान् पुनः पुनः मुक्तिमंडपमागत्य कृतार्थस्नानं विशेत् विश्वं च दंडपा
णिं च ढुंढिं भैरवमेव च श्रादिमं पंचगणपान् पूजयेत् सुरेव च प्रदक्षिणीकृत्य तान् देवान् स्मरेत्तत्र कृमा

स्तुधीः जयविश्वेश विश्वात्मन् काशीनाथ जगद्गुरो त्वत्प्रसादान्महादेव कृत्वा क्षेत्रप्रदक्षिणां ।
अनेकजन्मपापानि कृतानि मम शंकर गतानि पंचक्रोशात्मलिंगस्य प्रदक्षिणात् मङ्किका
शिवासंचरद्भिर्नैपापकर्मणा त्वत्संगमश्रवणाद्येषु कालो गच्छेत्ततः सदा हर शंभो महादेव सर्वज्ञ सुख
ब्रह्मवै॰ ४८ दायक प्रायश्चित्तं निर्हृतं पापानां त्वत्प्रसादतः पुनः पापमतिर्मास्तु धर्मबुद्धिः सदास्तु मे इति जप्त्वा या ।
यामात्यादत्वादानं द्विजन्मनां बधाकरयुगं मंत्रीमंत्रमेतमुदीरयेत् पंचक्रोशस्य यात्रेयं यथावद्या
कृता मया न्यूनं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादादुमापते इति प्रार्थ्य महेशानं गच्छेद्वै स्वकं स्वकं न्यू
नातिरिक्तदोषाणां परिहाराय दक्षिणां संकल्प्यागत्य च स्वं गृहं ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः एकरात्रं च
मध्ये यः प्रवसेद्धुविमानसः वरणायास्तटे रम्ये स याति परमां गतिं द्विरात्रं मध्ये वसतिं यः कुर्याद्वि
मत्सरः प्रथमं चण्डिकाक्षेत्रे द्वितीयं वरणातटे दिवसं त्वसेदीमांस्ततो विश्वेश्वरं व्रजेत् यस्त्रि
रात्रमुषितो मध्ये भवति पार्वति दुर्गालये भीमचंडे ग्रामे शिवा समाच्छति वसतिं यस्तु कर्तेमध्या
दनचतुष्टयं प्रथमां वसतिं कुर्यात्कर्दमेश्वरसंनिधौ द्वितीयां भीमचंडे ग्रामे शोत्तृतीयकं ४८
वर्षीकापिलेतीर्थे वसतिं परिकल्पयेत् वालवृद्धकुमाराणां यथेष्टं वासमुच्यते यथाकथंचिद्दे
वेशि पंचक्रोशप्रदक्षिणा कुर्यादेवं नवासादिचिंतयेद्धर्मकोविदः स एव धर्मदःकालो यस्मिन्नमत्कृ

ङ्वोभवेत् भक्तिर्हिदुर्लभालोकेकलौखलुविशेषतः अहंहितीर्थंदेवश्चश्रद्धास्वर्गापवर्गको अ
द्युपायस्तेनसर्वमनंतफलदंहिनन् सत्यंभक्तिर्गुणवतीनांसत्येसाफलप्रदा कासांपानिष्ठनियो
तिनंस्नातिभागीरथीजले कुर्यात्सांवत्सरीयात्रांपंचक्रोशस्यसुंदरी ब्रह्मस्तोपिविनिवसेन्ममानुग्रह
तःस्वधी इतिश्रीब्रह्मवैवर्तपुराणेपंचक्रोशयात्रायाख्यानेदशमोध्यायः १० देव्युवाच हेवरप्रद
तणेदेवनियमाकेभवंतितान् वदस्वतात्विनाशेषविश्वनाथकृपालय महादेवउवाच प्रतिग्रहं
परान्नंचपरदाराभिभाषणं परस्वग्रहणंस्तेनाटमहानींचवर्जयेत् असतांपापिनांसंगंन
कुर्यात्क्षेत्रवासीनरः असत्समागमात्सर्वंनिःफलंजायतेध्रुवं ममद्रोहपरैःसाकंनवसेद्धि
स्वनिंदकैः परापवादंनोकुर्यात्परद्रोहंविवर्जयेत् गुरुनिंदांप्रयत्नात्तुनिंदांशिवधर्ममहात्मनां
तीर्थलिंगानयोर्निंदांनकुर्यात्तुप्रदक्षिणे अन्यदानकृतंपापंनश्यत्क्षेत्रप्रदक्षिणात् क्षेत्र
प्रदक्षिणामध्येकृतंकेनप्रमाणपने ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैश्चैवान्यजातिभिः कांतिभिः
परमंतकृतंव्याक्षेत्रप्रदक्षिणा किंचिद्दानंप्रत्यहंब्राह्मणेभ्योदेयंदीनानाथपंगवधकेषु भ
मैषायन्नतिलमाषादिद्रव्यंसर्वंदद्यात्क्षेत्रयात्राहितेषु स्नानद्वयंप्रकुर्वीतनित्यस्नानंचसुंदरि।
यदत्रकिंचित्क्रियतेकोटिकोटिगुणंभवेत् ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोयमस्करी देवेवसन्

वहिर्वापि कुर्याद्देवप्रदक्षिणां ब्रह्महत्यादिपापानां प्रायश्चित्तं न चापरं बहिः कृतानां पापानां म
ध्ये वापि स्मरेत्स्मरि प्रायश्चित्तं तत्तरं पुंसो न दृष्टं न मया श्रुतं सन्ति देवास्तु बहवः स्वर्गभूमौ बहिः स

दा महाज्ञापालयंत्येव वास्तार्थं दैत्यमागताः बहिः स्थिताः प्रकुर्वन्ति दक्षिणां देवतालये म
मावग्रहमासाद्य प्रविशन्ति हि काशिकां मद्वग्रहकामैश्च यं चक्रोशात्मकं शिवे लिंगप्रदक्षि
णीकृत्य हत्यादिहत्यानिधिः अस्मिन्क्षेत्रे महादेवि पुण्यं पुण्यं नानवा अनंतकोटिगुणितं त
भवेत्सर्वं न संशयः अन्यतीर्थे कृतं पापं केवलं यातनावहं अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति
पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति वज्रलेपच्छिदे त्वेतं पंचक्रोशप्रदक्षिणां तस्मात्सर्वप्रयत्ने
न कुर्यात्क्षेत्रप्रदक्षिणां वाराणसीं तु संप्राप्य प्रमोदाद्यो बहिर्गतः क्षेत्रं मासं स्वदंष्ट्रत्वावसेदिमेध
र:सति अष्टांगादिभिरन्यैश्च तपोयज्ञादिभिः सदा साधितैः पाक्षिकी सिद्धिरविमुक्ते निरर्गला
अविमुक्तात्परो योगो ज्ञानं दानं तपस्तथा तेषु तीर्थादिनियमानं सन्ति शंभुदर्शिनां अविमुक्ते
समासाद्य तत्र जन्मात्तकामकः क्षेत्रसंन्यासपरणं तन्महत्समयान्तकालजैः भोगैः सुसहायतो ५९
यान्तो दिशावः परमां गतिं यथा पतिव्रता भार्या भर्तारमभिगच्छति तथासा हि समालभ्य का
शीमनुगतो भवेत् गुरुद्रोहपरो यस्तु विप्रद्रोहपरस्तथा न तस्य काशीसिद्धिर्न बहुभिः सा

धनैर्युता क्षेत्रसंन्यासिनामेवं क्रमः प्रोक्तो मया नद्ये प्रदक्षिणायास्तु महान् महापापहरः
क्रमः इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते तृतीयविभागे एकादशोध्यायः ११ देव्युवाच देवदेव महा॰
देव संदेहो नाशितस्त्वया किंचिदन्यच्छ्रोतुमस्तीह प्रायश्चित्तविनिर्णये ये नराः शक्तिरहि
ताः रोगग्रस्ता धनैर्युताः कारणं पापकृत्तः पश्चात् प्रायश्चित्तमभीप्सवः कथं तेषां भवेच्छुद्धि
र्नितं काशिवासिनां सुकुमारशरीराणां राज्ञां स्त्रीसमवायिनां वदत्वेषां यथा शुद्धिर्यातना
विनिर्मुक्तितो महादेव उवाच शृणु देवि रहस्यं मे धर्मः सूक्ष्मो भवेत् सदा न जानंति स्थूल
धियो विषयासक्तमानसाः स्वल्पदुःखेन च महान् महतामल्पसाधकः देशकालेन यथा या
वद्वित्तं श्रद्धादिकं महत् करोति सुविचार्याशु येन काशी प्रसीदति मम क्षेत्रे तु धनिनः वापिका
शादिकां दिशः शिवालयस्तैः कर्तव्यो महापातकनाशनः महापुराणप्रदश्चैव महासुवर्णक
लशा यत्र तिष्ठन्ति निर्विघ्नं शिवलिंगं च मन्तने तत्र देवालयः कार्यः प्रजा भवति यत्र च शि
वलिंगस्थापकानां शिवप्रासादकारिणां यानि नाशं विना क्लेशैः पातकानि महान्त्यपि शिव
लिंगप्रतिष्ठायः कुर्यात्तयापशानानितः पातकानि विनश्यंति तस्मात्तेनाप्यहरतः कलौ देवालयस्था
पिरतादेवि सुदुर्लभा लिंगरत्नानपाशंभोनिसंप्रजायिनो भवेत् देव्युवाच क्षेत्रपापकृतां पापं

नश्यत्येव न संशयः अमज्ञापिहृतं पापं नश्यत्येव न संशयः अन्यान्यपि च पापानि नश्यन्त्ये
व न संशयः प्रासादाकरणाल्लिंगस्थापनात्प्रजनात्प्रभो पापनाशः क्रियानर्थो निर्वाणमपि
जायते परं सविघ्नानां तत्र येषां विघ्ननाशन ततोऽपि किंचित्समहदस्ति चेद्वद शंकरः
महादेव उवाच शृणु देवि रहस्यं मे कृपया तु नन्दिदेन अग्रजाहृषितनमनेपापाभीरेन
नास्तिके अहालवेवदान्याय यायावरस्थाय साधवे श्रुयाद्गृहस्य परमेय घायधर्मः स्मृतिश्रुति
वाराणस्यां गृहं कृत्वा ब्राह्मणाय प्रयच्छति स्नाताय वेदविदुषे शिवविष्णुप्रियाय च निरंत
रं धर्मिकयाय सदानप्रियाय च विवेकिने महाविद्यान्वकायप्रियवादिने दानमेव सूत्र
हे कारयित्वा विशेषतः कामपंकृतानां पापानां कायवाङ्मनसां खलु नाशः परो यं संदिष्टः श्र
मकृपयदिल्लभ्यते दानेन यह्वाप्नोति महादानैः कृतैर्नरैः तद्वाप्नोति विप्राय गृहं संपादि
तेषु रे वेश्मदानाद्भिरायुः स्यात् वेश्मदानानां महायज्ञा वेश्मदानाद्भवेत्पुंसां वंशवृद्धिस्तथा
तथा अर्थकामादिकं सर्वं प्राप्नोति वेश्मदानतः यत्किंचित्कृत्स्नधनं किंचिद्दत्वा वाभवं प्राप्त
गृहस्थस्याप्ययोदयात्स्याति परमं पदं मां विना कः प्रयच्छेत कामपाभ्यंसिद्धिजायहि तस्मा
त्सदंशः समो को वेश्मदानान्न संशयः उपपातककल्पानां महापापशतानि च विलयं या ५०

50A

तिमर्वाशी तेत्रमध्येहत्वान्यपि दानं न तस्मादिदं श्रुत्वा मनसि स्ववधार्य च द्विजा यात्रीयसंदा-
यादिक्रीयात्मानमण्यहो श्रुत्वते वर्णिपिष्यामि कथां परमदुर्लभं त्रिलोचनसमीपेन तत्रिया
सूर्यवंशजः महातेजा नेविख्यातो व्यापारनिरतः सदा हिरण्यबहुलं तस्य जातं कार्षापणेनी
रधेः क्रयविक्रयदोषेण कार्षापणैर्हृद्दिमायया यथाकथंचिदं भेन पापेन धनं तत्स्वरः नददाति
न भुंक्ते च धनं स्वल्पमपि लसो न स्नानं न व्रतं किंचिन्न दानं न शिवार्चनं यात्रादिने श्रपि सदा क्रय
विक्रयतत्परः तस्य भार्यामत्तादेवानवेव मदासीरतो भवत् स्वाधीनं साधनं कृत्वा प्राणेभ्यः प्र
यत्नतः कुटुंबेन परिमक्तस्तया सद्भिरपि प्रभुः वणिग्जत्पुपजीवी महासाधुसाधुविवर्जितः ४
श्रुत्वा न्यपि च यात्रा निमध्येमध्ये करोति च एकदा वल्लभा तस्य दासी धर्मकथापरा जाता धर्मस्य
सन्निनी पुत्रादि परिवर्जिता पतिं विज्ञापयामास पुत्रार्थे यत्नवान्भव नष्टेणांतेन पापात्मा
धनव्ययभियासत्वंतु प्रार्थितो पि न यादासा स्वधर्मयुत याज्ञया एकदा माति नीसत्वा स्वस्मा
डः खिन्नमानसा किमनेन वराकेण सदा धर्मरतेन च विषमावासम्म मोहसदा धर्मस्यनाल्प
ये नपुत्रेन न च कन्या सायो ज्ञदौहित्रकादयः कथं भवंति विनता वे शाव श्याः फलान्विताः ए
वं विचारये धावत्तावद्दासी धर्मतत्परा कथं धर्मपरो वेश्या नाव ल्लोका विद्युत्कुंभः ग्रहो कद

51

वृलिवैः
५१

ध्रः पापात्मा गच्छत्वयममर्षितः इतिलोकमुखाच्छ्रुत्वा स्वस्मात्सा ननतः शुचा श्रुत्वा स्नुत्वाच्चा
त्मयोन्योर्हंतिमेधर्मकारणं दानमेव परं श्रेयः कार्पण्यं नत्र विशेषतः इतिश्रुत्वोपतिर्वाक्यं दि
तयंतीस्तदुःखिता श्रागतोधनयुक्तस्वामीहस्त्वेषु मार्यमार्जितं अलिसमग्निनाश्र
संव्यवहारस्ववर्जितं व्यग्रोवदत्कथंसत्मानभोक्तव्यंमयाधुना तथापित्वंवदापित्वाभुज्य
ते सुप्यते स्वयं दासुवाच यद्यत्कार्यंकारयत्नतनहिशक्तारुजान्विता नभोक्तव्यंमयाकिंचि
न्नभोजनेधनसंततयः महातेजाउवाच भुज्यतेमन्यहेकिंनकथमध्यधनतयः भविष्य
तिवरारोहेधनतयकथांस्मृणु श्रुतेनभुज्यतेस्वामिभिर्नमिष्टान्नेनशर्करा तथापयसंनतेला
दिपक्केनस्यतिकिंधनं इतिश्रुत्वावचस्तस्यदुःखिताचूर्णितांगना उत्थायचापिधिक्
धिक्कृतापापसद्भिर्विगर्हितं विषंपीत्वाजलेवापितद्योजीविनमात्मनः असत्संगसमुद्भू
तंपापंकथमहंतरे अहंदासीयथावेश्यावहुभिःकिंनमर्दिता तात्वासंगच्छेसेवापकथंत
तोधमःपरः नेतत्रियःकुलीनस्त्रमसंगात्सादिगर्हिताः अतःपरमहंस्यापतत्संगान्नाकेय
ते नस्वधर्मेभूतिरतोनदानव्रततनस्परः तत्रियायांपापपुण्यं ह्वे ब्राह्मणाभुंजतेतिषां नतेषु ५१
ज्ञानतेपाद्योदोहिज्ञाभानरोथवा धनेकस्यापकारायसंचितंधर्मवर्जितं महातेजाउवाच

51A

तेनजातासि धनंत्वं सुखे सौभाग्यगर्विता सूपकाग्निपि संचिंता भंजने सुखमन्तमं धनव्ययक
रायेनपात्रवसेन तामम कश्चिन्नंगेनकुर्यादि तज्जनैर्व्ययतत्परैः धनव्ययकृतो मर्षाः सोहं ति
धनप्रापनः अतो मयातं भार्या तेरहितानन कुलांगना तस्याः प्रसादयोद्दत्वं व्ययं तेष्यति सामा
के तेदासी मम वित्तस्य रक्षणे साप्ययाकुरु तत्प्रसादान्महबहुकुटुंबं तपरि रक्षति तथा
व्ययकर्तातेन भार्याधननाशिनी नित्तारोगास्मि तया भर्तृधनरक्षोभिजायते अतः पंतम
निष्ठमा वान्न्येपरिभर्त्सीच देहिमस्ति हदयं तावद्यावदन्नशनैर्भवेत इति श्रुत्वा तस्सा दासी धर्म
श्रवणानन्तरा तस्सीमासस्त दुःखेन नचकिंचिद्दवाचह महात्तेजाउवाच प्रियेकथं मान
वतो जातासि प्रियवादिनी कथयिष्यामि यद्यत्तं तत्त्वकार्लेन संशयः दासुवाच ममाचेत्तव
हृतं तस्या नमनुत्तं कुरु नायकं यत्र धर्मकथाविसेनः शिवसेवपरा भवेत् तन्नत्तं तया भद्रश्रो
तव्या सत्यं सदा तदा बहुतेन मयालंबनीयं कदाचन श्रुत्वा कथावातः स्वातस्वव्यापाराद्विमाह
तः महात्तेजाउवाच श्रवणमेव श्रोतव्या कथा धर्ममयी मया विरुद्धमेकमेवात्र दातव्यं किंचिद
वदि तव भ्रांतिः कुतो जाता श्रवणे धनहानिदे गम्यते न मया क्वापि धनव्ययभिया प्रिये तव हे
तोर्न स्थास्यामि सहसा सस्वदायिनि इति श्रुत्वा मया प्रोक्तो गच्छ धर्मकथां स्मृणु तावज्ञेजन

52

ब्रलवै०
५२

सामग्रीकरोमिमधुरांनव इत्यादिष्टः सयादासागमः श्रोतंकथां हवे त्रिलोचनसमीपेन
पत्रमत्रंगलीशमा नत्रगत्वामहातेजाः समुपविष्टः स हृष्टमनाः अद्यकिंदेवयात्रार्थंश्रवण
र्थंसमागतः महीतेजाः महातेजामणीरामः समागतः इत्युक्तैर्वात्तंलोकैः सोपहासं
महात्मभिः ततोधर्मकथाः प्रवृत्ताः उपायदाः पापिनामपि महत्ताः सर्वलोकानामानंददायि
नर्मिणी बुद्धिस्यासिनलामप्यंकिंनयवामात्रार्थणोपस्थिता नेकश्रीगुप्तसाहवाल
वृदिराः सदृष्टीकृतासिनपः कालीकोटकपालिरीढ़तमर्माणिर्मचस्थितोसीगुरायाव
ज्ञावयातिसमासिकमपप्रत्यर्थमत्रागतेतत प्रणामः श्रुत्वैकस्यैवनवमश्रुद्देशोनरः
पंचादिकटशास्त्राग्रवर्णोपदर्मभिधानकं बुद्धिस्यमेत्रमिलितोवक्तितद्वोध्यसाहवः पं
चांतरस्याभवतेमणोपार्श्वस्यमासिकं यावच्छ्रावयतिसोत्तैर्न्यायशालाधिपस्यके ततः
पंचाशद्दीपकंकालीजागारसंस्थितो कार्पण्यावसेद्धर्मपरो महात्मानविनकामादिपरः
कदाचित् वित्तंगुराहेवकृतेनतु यावत्तावद्धवमेवनचात्रवादः धर्मोहितत्तोभवतिप्रसि
द्धगुरातनेन्याविभवोत्तिनस्वरः येधर्मकामास्तस्मेसौख्यमण्णा येचार्थकामासत्रुमेड ५२
वद्दणाः अर्थार्थिनः कामसुखेपिनिस्पृहाः कृतगुनर्धर्मसर्वपरंच धनव्ययाहि

52A

मतियापंसंचकाधनव्ययोधनिर्नामसुहेन: ग्रहर्निशंधर्मपरोलभेनसुखंस्वर्गमपव
र्गंविशागे स्तुभोमहर्द्धि:कृत्नेधर्मंगुजमत्नाप्रुस्मान्महिनेसदैवतं इतिश्रुत्वावचसे
वंमहत्तोभूविनाम्नतो कथांतेसमहातेजागत:स्वस्वनिजालयं तस्मिंदिनेनयादा
स्योनहृत्वापंकिरत्नजा तस्यासत्नपरीक्षार्थंश्रुत्वाधर्मकथानवां तावत्सत्रागतोगेहं
स्नानार्थंप्रहवान्जलं उष्णोदकेनसस्वामी स्नापित:सतयाप्रुन: पृष्टस्तेनप्रार्थित:सि
हमन्येस्यादिनेमया सल्लीमासंकोचान्नत्वाकिमपिचोक्तवान सिंहमन्येकथंस्वा
मिन्सुत्ररनेनत्वयाधुना ततोधनादिव्र्चीनेकृतवावर्नेबहु कालीकोहेधनव्ययस्य
विशाहम्पुरिदंसर्वंत्रिशात्मात्मकेनद्रव्यत्सलात्पमत्तोमेनरापतितिदिनेमासिकंसंबभूव।
मुद्रा:सर्वपर्यंतस्मात्पतिजविघ्नसंपदत्वाथिष्ठितोर्वेस्हृष्टोसोसाहृत्वानोपरिवादिमिलि
त:श्रीमरोनीवतद्धु महातेजाश्चाश्रोपिरिसविधवत्रोपोजनेत्स्वदानेपोरव:॥
दिनिरथमृत्संसमस्तरवमिव इदानींतवसेवत्सुरदनमतो:मीदिनतधियत्स्वनस्मैदै मुखेम
वतिवफलंकालसदृश महातेजोवाच अपराधंममनवेरहत्वातिस्वामिवल्लभे स्व
हस्तेनमयाकार्यापंक्ति:शुद्धावदासुतनत दासुवाच किंमानेयंमयास्वामिन्पाकार्य

वदननघा माघशर्मादिद्याकिंचित्तु च्यतांशीघ्रमस्तिमे स्वामुवाच हविषंस्वादुयत्किंचिद्र
नर वेद्वेष्यनिःस्विय नदानयमहाभागेनेननरघ्यातिसद्विजाः तयाह्यदिविचार्यैवंनचोक्ताकि
हलवै ॰ मपिप्रियं स्त्रानीयकारिनापकिंत्वयाधर्महृणायं भद्वोनिमननयोक्ततामाहस्वामीसदा च
५२ शिकां कथंविनातिथिमोह्येनस्मादानयकंचन काश्यामस्तिचदोल्लयामिमरणांदेशान्त
53 रेसंदने: स्वर्धन्यांनकूपोनकेनविहितंयोगंपत्रयंवाहनं नैरुच्चैरथवाहनत्रयवैरभूस्मा
मिसारमघाः कुर्वनश्रीमतिगौरीशमेवनन्नेराज्ञांदिसर्वनया सामनानबहिर्विरेपश्य
तीभिक्षुकान्बहून् ग्राहूयमानानायांतिभिक्षुकाः पात्रपाणयः वदंतिमहतामन्नंत्य
क्वादासीपतेःकथं भजनेचान्नमस्माभिःकाष्ठंणावाद्वेषिकस्यच क्षयगान्नंनयोभक्ता
सभ्यंकेनस्यकिल्बिषं इतिश्रुत्वाभिक्षुमरवानयासर्वंनिवेदितं स्वामिनेस्वाम्यपितदात्वजि
नोदुःखितोसमभून् भोक्तुंप्रहृतः सनदामार्जारानाहूयमहो तेयिनायांत्यनभ्याशानादुपि
ष्यतिनःश्वनः मार्जारागोगपाभाहूतिजीयतेनकदाचन काकादयस्तुलेनात्रनाउिताबहु
धातदा भक्तंसदन्नंस्वयमेवनेनतदासैवदत्तंपरिशेषितंयत् आपारचर्वीचनत्तःसहा ५२
नात्रिंनायशेभूवित्रिशिधर्महीनः दासुवाच कथमानंदहीनस्त्वंस्वामिनवदमहा

मते धनेनधनिनांदुःखंनिवर्तेतनचान्यथा तस्मात्त्वंतद्वचः श्रुत्वामहात्मनोमहामतेः
नकिंचनोवाच चमोदासीथमेपरायणां प्रातःस्नायंगंगायांसः स्नात्वमाहूतःसुधीः पुनर्थ
र्मकथांश्रोतुंगतोदेवालयंमहत् महद्भिराहतःसोपिश्रुणित्वश्रुतःकथाःशुभाः वक्ताचश्र
वणंविस्मकथानामाहतोदिकं नत्रकश्चिद्दिजःशांतःशिवविस्मपरायणः कथासुविविधासु
केनाम्नाशांतश्रेणोमतः शांतश्रुतउवाच जन्मांतरसहस्रैश्चतपस्तुण्पसमुपार्जितं तेनतु
ण्यकृतंदेवेनदर्शनेयातिकाशिका काशीदर्शनमात्रेणाखिलंपापोजायतेपुनः पुण्यमार्गाय
नाशंहत्वाविशतिकाशिकां तेनपुण्यपचयेनात्रजायतेशुद्धमानसः मनःशुद्धामृतंपव्रम
वत्येवतत्संशयः अत्रापिचेत्पापसमूहकारीभवत्यजस्रंहिपनाथबुद्धिः त्रिलोचनस्तस्यभ
वस्यवश्यंशास्तायदात्रैवमतोभवेत्सः मात्रापित्रावापिदेवैर्मनीशैःकर्तुंशक्यंकाशिका
यत्करोति तोषाकंतत्मेत्रतीर्थादिभिर्वाप्यन्यैःमयैःकिंवराकेस्तुलोकैः प्रवेशमात्रे
णनरःकृतार्थःस्थितापुनःपापरतोयदास्यात् तदानस्तनस्मात्त्विशरीरमात्रेमतेविम
क्तिःर्नतत्र्ययतनंतोते अष्टस्तिथंवितार्चिताशरांशाकलत्रपुत्रामरक्षादिभाजो विशेमनेना
परमंकाशिमेक्ष्यंयदर्थमासैसमस्त्तरुगिरीशः श्रुत्वास्यत्वागादितात्वंधर्मोतंकरोतियत्का

ब्रलैवै
५८
54

शिकाकाशस्तया नकाशिकाशंकरश्चिंतकानां भवंतियायानिमनीश्वराणां प्रहृतिभा
जांखल्लुयायवराशिः संचीयतेकिंखल्लुचिरमत्र यतोऽत्रनेद्वेषहिंसादिसर्वंभवस्य वर्जितंप्र
कृतिर्यथासा द्वेषोमानःक्षयादंभोरागोलोभःस्तदारुणाः प्रहृतिभाजांमतनंभवंत्येते
नसंशयः कृकाशिकायांस्तुखदाप्रहृतिः कृपयापराशेणाविषयेनहृतिः कृविश्वनाथान्
गतिःपरप्रदा कृदीनमर्मोपस्मृतिः सुदुःखदा इतिद्वितीयोह्निकथासवाहुजः श्रुत्वासु
तिज्ञानवरंतस्यनिष्ठा गत्वाग्रहंसपित्रः देवशालांप्रविश्यपंचोह्यायाशदेवहृदे निविश्यमा
सीनूनयमेवयत्रनीत्वानुगांविमर्दृ सम्यक् ह्वात्वापूजनदेवगणानू गृहेोत्वाचागमयगेहे
विनिधायसम्यक् दासींसमाभाष्यजगामदेवंश्रीविश्वनाथंजगतांमयीशं विधायपू
जांपुनराणतोग्रहेनालोकयामासजनंसमिन्तकं नायातिकश्चिन्नृपतिर्नोयमिन्त्यतोथ
नार्थीजीवोनहृषार्थजीवनः नसादनेन गृहत्वातिकाएंकश्चिद्दर्यात्यजः किंपुनर्ब्राह्म
णादिर्हिधर्मरत्नाकरःशिवः श्रुत्वादेवान्प्रालयित्वाचंदनादिनिवेद्यच दासासंभत्नस
भारःपर्क्वसमुपचक्रमे यत्स्नाद्वितीयेप्रहरनिमकेवानन्नमत्रमे शोहंदासैनिवेद्यापि ५८
दासीमाहसवाहुजः दासिकेनप्रसादेनमामाकापिचिन्तुभामतिः नत्समोनहितंःका

54A

स्थिरे त्रैलोक्ये सचराचरे आगच्छ भुंक्ष्व भोगांस्त्वं ददस्व परिधत्स्व च दासउवाच हितं मया कृतं किं ते
संतोषितहितकारकाः सतां संगाद्धर्मकथा भवंति हितकारकाः सत्संगमासाद्य ये तु काः कथाः
कर्णायत्तं गताः नव स्वामिन् कथय मे ममापि स्वस्ति भव महातेजा उवाच अद्य निश्चितं मह
यं मया किं विलुभानते श्वः सर्वं कथयिष्यामि यत्कृतं हृदये मम इति श्रुत्वा तु सा तस्मै तिष्ठ
सेवापरायणा अहर्निशं महातेजा कथार्थं प्रविचारयन् पश्चात्तापपरः स्वामी सो ज्ञैवितेन मारणो
तदा जयशंकर विश्वेश जय दीनपरायण मामुद्धर जगन्नाथ पठितं धनलोलुपं प्रति
दिनं शिव शिव शिवेति प्रवदन्नसौ रात्रौ निद्रा विशालिनं तन कथंचिद्दयितं तदा प्रातः स्नात्वा पश्चात्
पुनः स्नात्वा विश्वेशमभ्यर्च्य च सत्संगं प्राप्य स धनी बाह्यजः परया मुदा सद्भिः परायणैः सो
यकथां श्रोतुं सद्भिस्तु नमैः अहो महत्त्वं हि सत्कथायाः श्रवणेन च महातेजा महापापो जातः
श्रवणे तत्परः वश्यवशंकरपरो विश्वकाशी महत्परः उपविष्टः कथां श्रोतुमेकाग्रः सद्विग
द्वितः ततः प्रवृत्ता महती कथा मलविनाशिनी महापुण्यप्रदा तत्र भोगमोक्षैकशेवधिः यां
तत्र तत्र पुनः पाप्रभुंक्त महत्कृत्य पुनः पुनः कथयामास सत्कथां काशीवासिजनप्रियां शौनक
तउवाच देवा ब्रह्मर्षयः कार्पणं राजानश्चक्रवर्तिनः यज्ञागमजितप्राणा भवंति तव हि सर्वदा

ब्र.खं.वै·
५५
55

शृण्वंतु लोका मधुरं मदुक्तं जगद्धितं यच्च मया रसोख्यं विश्वेश पर्यां वसतिं न लब्ध्वा यद्यस्ति
तिधर्मपरात्र कार्या काशीमहोत्सवमवाप्य महाजनोयं संसारयस्मात्खलसाध्वसिद्धिहृत्ये·
विश्वेश्वरं सकललोकगुरुं सदा मे दृष्ट्वा भाग्यमविनाशमनुमामसहायं काश्यां येषु नाम यहृति
लोका बीजं ते तेषां जायते मोक्षमार्गे काशीं ये वै संस्मरंत्यन्यदेशे नानव्यात्माशंकरः संस्मरेच्च
काशीं ये वै शीघ्रमागुर्वयेन सिद्धिं प्राप्तास्ते न गीर्वाणभवाद्ये देशः कालो लोकयोनिः स्तथात्र
पतत्पतत्सीयते मंगदोषान् कलौ शर्वावस्थानमवनिपराभारतन्व यथा संसेसमत्क्र प्रा
निदिनमर्पविःशभवयः अतः काशीपुण्यशस्तै जिनविविध लोलोलैःगुरुरतैः प्रवृत्तंवानि संहरी
तरेकथास्वादनेपरैः यत्र यत्र निवसंति तापवो माधवैक शरणा शिवाज्ञया मानवदिस
कृतेन पातकं यातकाद्भयमनुमायनेर्भवेत् शरीरसंस्कारकृतो महाजना बहिस्तयानःशि
वदर्शनार्थं प्रसंहृते पश्यति नोहरः स्वयं त्यसंस्कृतानाम्नाभगवंनमीश्वरं यशंस्नुमावहन्ना
भमादिश्नलं पति नावल्लियते कमानसाः सकिं महात्मा व्यभिचारिणां न गां स्वदर्शनेया
तिरति प्रियः सदा काशीस्थलोको नयमाद्विभेति नदुःखसंगाच्च गर्भवासात् विभेति
वैवंमहतो भया मयं यस्मान्नृषत शिवविलसद्दीने गंगास्नानेविश्वनाथानहतिस्नानार्थ ५५

55A

स्नानदेवार्चनंचदानंशास्त्रार्थसत्कथासत्प्रसंगः पापात्त्रासःकीर्तनंशंभुनाम्नां कुर्यादे
वंद्विजमध्यस्थितोवानोवेत्तीत्थंयातनाभैरवीसान् एकस्तुवान्त्रियेव्याकुलात्मस्तापा
पान्नुस्तः शीघ्रमागमत्सत्तन्नत्वाहंगृहादितोसीमितिसोद्विग्नःकृष्णासीदुर्मनादीनदीनः
सद्विजोकोकिंवदस्त्राहिननंबुद्धिबुद्धिबुद्धिकर्मावयंतत् कालेपीडाकिंनवप्रार्थ्यम
स्निकाशीनाथः सर्वमेवात्रकुर्यात् नधननमत्रनादानदेहोवेष्मभेवनतत् कदाचिदुप
कुर्वन्तिवराःकालानामंग्गराः यथोपकारीसततंविश्वेशोविश्वयासद नमेवभजंतानृ
णांमत्युपकारमेवंविनिद्दि महातेजाउवाच ब्रह्मन्नेजसःपुत्रोमहातेजाःप्रकीर्तितः द्विवि
यःकुलशीलादिगुणःसर्यान्वयोद्भवः पितामममन्स्वधर्माढ्योवदन्यःसज्जनाग्रणी तस्यगे
हेमहापापःसमहंतोहमंत्यजः धनलोभेनपापानिकृतानिसुमहांत्यपि दासीपतिरहंतत्र
एवयितोनामस्ततावृषः निर्दिनैर्बहुभिर्मार्गैःधनंसंचितवानहं संख्यानस्यधनस्याशमयापि
नावगम्यते कामपामेवमयासर्वसंचितंपापमार्गतः मत्कालग्रपिनोसंतिपुत्रास्तासममवस्त
नः ममगेहेपुनादासीसदाश्रवणतत्परा तयासंप्रेषितःसत्सकथाश्रवणाहेतवे श्रुतादि
नत्रयंधर्मकथापापप्रणाशिनी विवेदापिनोकाशी विश्वेश्वरस्यमहात्मनः विश्वेयूपलि =कं१=

श॰

ब्रह्मवै॰
५६

56

मिरन्हिणांत्रिसमयेवाभासयन्नूमोमगिरीर्देवः सर्वज्ञनप्रतीतिविदितस्ताराममणिस्तारकः
विश्वेशोजगतोपतिः स्मरपतिर्विश्वेश्वरोविश्वभृः काशीनाथयुतिप्रकाशितमदः काश्यांत्रि
लोकीपतिः अथपत्ज्ञास्महतोजाताममहापियः प्रायश्चितमवदनघयेनशुद्धिन्नरः
सदा एकमेवमहद्धूतंप्रायश्चित्तंनदृष्टं द्विजाः सर्वपापानिनश्यंतिकाश्यामपिकृतानिहि
काश्यांकृतानांपापानांप्रायश्चित्तंनविद्यते श्रूयतेमहतांवक्त्रादिममितिहितनोध्रुवं अवधए
तिः कृतिर्वाच्याकृपयानारकैर्द्विजैः धनेनदेहेनयथामसाक्षुद्धिसत्यात्विषयवदंतथी
द्धे नोवेत्यतिरथयतवशोतिदेहोममानरूपोनत्तमानवार्थः मदस्याकुत्रः काश्यांकृतानां
पापानांनिःकृतिर्नरदुर्लभा वदंतिहिपुराणानिवेदाःस्मृतिगणाअपि तथापिशंकरेणो
क्तमस्तिकिंचित्प्रवक्ष्महे श्रद्धयाक्रियतेयर्हितदावासफलंलभेत् यातनामृपतिनाकिंमोहः
साध्यःसमानवैः यद्यस्तिसंचयोराजनत्कृतधर्मस्यनामयं नहिधर्मात्परोबंधुःसोपितत्रानु
गच्छति एषोविश्वेश्वरोदेवोऽस्माभिःपापभीरुभिः काश्यांस्थितिर्महाराजऐैः जैगीषव्यादि
भिर्मयात् अथयुक्तः देवदेवमहादेवकाशीवासिजनप्रिय काश्यांकृतानांपापानांप्रा
यश्चित्तंवदाशुनः भगवानुवाच धनेषुविद्यमानेषुगर्हमस्थापयेत्सुधीः सर्वलक्षण ५६

56A

सेपण्यं दैन्यकार्पण्यवर्जितं विनानुमानेनमहत्‌काशीवासिसुखप्रदं ग्रानीयद्विजवर्यायाः
सोपवेनन्निवेदयेत्‌ ग्रन्नवस्त्रादिसहस्रांकृष्णभांडादिसंमतं शय्यापीठादिसंयुक्तं गृहंया
चैनिवेदयेत्‌ देवकार्यपितृकार्यसंततं विश्रामएवयत्‌ तद्गृहंमद्वदेरस्यवान्‌दाताग्रासत्समाहतः
या यागतिर्वैसमदातुः स्यात्तिसृणामपिसागतिः तस्मात्काश्यांगृहंसमेदातेनालिमसन्दिजाः
काश्यांसुसनातनायापानांमृग्रहाद्वारांधियापिच प्रायश्चित्तेनसुख्येनतन्‌काशीवासफलप्रदं ग्रा
सोप्यायव्रवसतिदिनमात्रमपित्वतः तस्मात्कृतेकिंपुनःस्याद्वर्णनीयंफलंमया दत्वागृहंया
यभोक्तःप्रवृत्तिंपरितस्सजेत्‌ प्रहस्यापुनरायातिसंसारान्यानकान्तुन ग्रन्नतत्समविश्रान्तम
लवान्मानमस्थिरं निर्मितंतीक्रियाप्याश्चप्रहन्यायविहिधार्मिकं पत्नाहृत्समयोन्यवैधर्मै
र्पुंरूं सत्समतिं काशिकामोचयत्येवप्रायश्चित्तपरेनरे काश्यांनिष्ठामितगणाः सावधानः
सदाद्विजाः ग्रजानेदवनेयस्तुशिवालयकरोभवेत्‌ पातालमर्त्यलोकेषुकृतंदेवालयःस
व ऋष्टिकाप्रजकृयस्तुकोनकेननरःसकृत्‌ काश्यांजलाशयंकिंचिद्वनमात्रमनोहराः
करोतिविवशोप्यत्रकृतेःपायैर्नसंपृच्यते ततयोःसाम्यमायाति सर्वदासर्वतीर्थकृत्‌ शिवलिं ति२=
गमप्रहत्रावेत्समहंजायतेसकृत्‌ तदालिंगप्रतिष्ठायाःफलमाप्नोतिसंमतं जलाशयसदनेन

ब्र०खं०
५७
57

ल

लिंगेषु तत्वातोभवत्यपि यतः सर्वलिंगमयी काशी काशीति सम्मदा शिवालयशतं कृत्वा यत्फ
लं प्राप्यते नरभिः द्विजालयेन चैकेन तत्फलं लब्धतयं भवेत् शिवं शिवालयं काश्यां कृत्न
मंगनिरीक्ष्य च यत्नतोभवतिचेत्नकर्ता प्रीतिकरः परः जीर्णोद्धारं प्रकुर्वीत जलाशयशि
वालयोः १ शिवायतननलक्षाणि विष्ण्वायतननानि च कृत्वानि तेन विप्रेंद्राः स्थापितो ब्राह्मणो
यदि विप्रेन स्थापिते काश्यां त्रैलोक्यं स्थापितं भवेत् त्रैलोक्ये स्थापिते विप्राः प्रियेहं सचराचरः
तस्मात्किं विप्रपात्राय त्याकुर्याद्विप्रोयया वसेत् हेतेनकृतानां पापानां प्रायश्चित्तमिदं स्मृतं लो
भवृत्काय येनोद्वेगं गृहीतान्यत्र योवसेत् पातिको यस्मसंवासः स सोमेदयं नतद्गृहे पुत्रपौत्रादि
पुत्राय काशीवासाभिलाषिणो शिवभक्तिवराया पिविलक्षणपराय च महापातकसंयुक्तः देशा
देशां प्रव्रजेत् प्रतर्ग्रहेमहेयस्त्र कृत्वा विप्राय चार्पयेत् महद्गृहं निर्मितं तेन महेश्वरं तेन संशयः
यत्रांतर्गृहमध्ये निर्मितं गृहं तस्य हस्तपुर्याम्महांशु क्षाकैः स्थितये पिंतरपमणोः पुत्रं चग
गाहूये तत्राभ्यर्पितभारकाः कतियये कुर्वीतु भस्मा स्थितिं ये नभ्यर्पितभारकाः स तत्पुम
निर्यान्ति सेत्वितस्थयात स्वदेयघापि हरदेशजमघ्य प्रव्यक्त सामाज्यकं श्रेष्ठी सीमाणोयेनयद्भ
तिधनं वा तत्र यं संभावितः स्थानं तर्हि पिकाशिको दर न लेवे समार्पयत्नेषवै तन्निर्माणस ५८

57A

द्दतमीदृशमथवायद्बहनसौमद्दतं सदस्याऊचुः एवंभगवताप्रोक्तंमायश्चिंतंतज्जीयकं श्रु
तामदर्षयोर्हर्षलोभरेकाशिवासिनः महातेजाउवाच विधिंवदतदानस्यममसर्वाघन
तये यथादद्यां गृहेयस्मैद्विजायधनसंयुतं सभ्याऊचुः यथाकथंविदिप्रोवैवसेद्गृहं स्वयं
सुधीः सएवमहत्याद्दिविधिर्यत्रधर्मोप्रवर्तते कश्चिद्विश्रमतेयत्रधर्मशालेतिसास्मृता
तत्राप्यनंतंभवतिपुण्यंपापंचनश्यति श्रीमहादेवउवाच विधिंशृत्वामहातेजागृहदान
स्यपावनत् पाषाणकाष्ठेष्टकाभिःकारयामासतद्गृहं बहुभिर्दिवसैःसिद्धंवहुचित्रविचि
त्रितं तुलसीकाननयुतंकूपसोपानसंयुतं वासिष्ठगोत्रःसुतपाःसदाचारःकुटुंबवान् त
णावर्णादिरचितेगेहेतिष्ठतिसर्वदा सदाभिक्षितमक्कुर्याणःशिवभक्तिरतःसदा पंचमुद्रे
महापीठेवीरेश्वरसमीपतः वसतिस्मसजीर्णास्मतथयाजीर्णातांगतः दृष्ट्वातंमहातेजाब्रा
ह्मणोप्राहहर्षवत् महातेजाउवाच किंविदितंमकामोहंशृणुविप्रेंद्रमद्वच शिवार्थकेनवि
द्दहमत्यापितमतिस्फुटं तदंगीकुरुयत्नामयदत्तस्मारार्थमाश्रमो सुतउवाच नहिब्रा
=॥=२ ह्मभक्तानांनरकोभवतिकचित् सुतपाउवाच याचावरोहंधर्मिष्ठनाधिकंप्रार्थयेक्वचि
त ग्रत्निर्वाहमात्रं तस्मातिथेःपूजनात्परं गृहेणममकिंकार्यंधनद्वावामहामते ध

ब्र.वै.० ५८ 58

नदोषं विज्ञानामि यदाहृत्य एतेदधः महादेव उवाच आनीय सर्वान् विप्रान् सः प्रार्थयामा
मास तेद्विजा तन्क्रियान्म महातेजः प्रायश्चित्तार्थमात्मनः तेप्रार्थितस्तस्तेन ता उवाच ब्रा
ह्मणान् प्रति अंगीकृत्य ब्राह्मणेभ्यो दास्यामि नवसामि तन् सदस्या कुत्रः नमदैन्ते विप्र
र्वेहत्विंयध नेनं ततं ग्रेन यामि प्रयुक्तस्त यत्करिष्यामि तन्कुरु इतिश्रुत्वा वचस्तेषामंगीकृ
त्य गर्हं मदन्त महद्धनं चविप्रेभ्यो ददौ सस्तन्तयाः पुनः प्रतिग्रहस्य योदोषः तस्य नाशाय नि
र्ममः मिद्दितेन भोजयामास ब्राह्मणान् द्विजवंस्थिते एवं महापापधनोपि बाहुजो दशाग
दे विप्रवराय पातकैः मुक्तः सन्तोसमनिमाप समतः सुचारधर्मेन हि पापमाप क्षणेनास्य
पापविनाशिनी कृपापापानि नश्यन्ति तस्य शीघ्रं यः श्रावयेत्सोपि न पापभाग्भवेत् शमो
निधर्मं परमार्थ हेतु इतिश्रीब्रह्मवैवर्ते प्रायश्चित्तविधौ द्वादशोध्यायः १२ सूत उवाच
काश्यां लिंगान्यनेकानि काश्यां तीर्थानि सर्वतः अक्रूरादर्शने स्नाने मृत्युवापी नरो भवेत्
तानि तीर्थानि लिंगानि श्रृणुध्वं द्विजसत्तमाः यत्र स्नानान्मृत्युवापी सारविमुक्तेस्थितो नरः गंगा
स्नानं नित्यमेव प्रशस्तं गंगास्नायी सर्वतीर्थेषु सत्स्नो गंगास्नानोपेतयान्यस्य या ज्ञानोक र्तव्या ५८
६१= धर्मगियन्तं मि हि मध्यान्हे मणिकर्णिकाम भिमरेत् सर्वपापहं श्रीमणोमोत्ता पादि समर्थस्त

58A

सिद्धिरजलांविस्रोतसःमज्जंतो देवादेवमुनीश्वराश्च ऋषयोनागाःसुरामानवाः स्ना-
त्वाधर्मंशतंमहेशाधारणायाशार्षंयेतेनिशं महेशानिश्रीमान्धिकृतजयध्याननिरत
स्तेदेवेनाथाज्ञाभजंतिमणिकर्णींसुसलिलां मणिमज्जन्ज्ञानेनाहरिरघसंचयः प्रवि
दितोमहानीयोवायेभवत्रभजंतोभ्रूतिक्रमये प्रातःपुनःपंचनदंस्नायतेबिंदावासभक्त
सकलार्थसिद्धिरं स्नायान्नरःपापविनाशार्थमोक्षान्नसिद्धिप्रदमादरेण श्रीदिकेशव
पदेपदंपदंसंगमेवरणायाचगंगया स्नातियःसुकृतश्वशरीरेतोयत्रविष्णुपदभाक्समजा
यते शलटंकपुरतःप्रजापतेःसतीर्थमुत्तमममिति प्रयागजं गंगयायमुनयाचसंगते
तत्रमज्जनकृतोनमज्जते गंगासिसंभेदंवरेनिमज्जनरोनिमज्जेत्नभवाब्धितोये स
तीर्थकामस्यसकामसर्तिर्भवेदपरंपरव्वत्नयत्रसिद्धं गंगातीरेयानितीर्थानिसंतितेन
शुत्वानेगंगयासिद्धनीदृ लिंगंतीर्थंतिष्यकालेसमेनसर्वेनस्नानंज्ञानमन्यत्रलोकेः
तिष्यानितीर्थानिभवंतिचेतान्यन्यानियात्रादिवसेधिकानि ततदिनेकार्यशतंविहा-
यस्नानार्थमेवप्रयत्नोभिगच्छेत ॥ ॥

॥ ॥

ब्रह्मवै०
पत्र
59

य

व्यासः कथं स्तनयाज्ञामिति तस्ततः सूत उवाच इदमेव पुरा पृष्टः पार्वत्या जगदीश्वरः कथया
मियपामास सहसा तत्कृत्वावधारितं देव्युवाच सम्प्रश्नयं काशिकायां सेनितिशंकरशंकरः श्रुत्वा
सतो महादेव नाम्नो स्थानानि मे वद पात्राणि तानि मे श्रेष्ठिफलेनासां विस्तु किं तं यत्रैवं भगवान्
शंभुः यत्र देवो जनार्दनः यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र तीर्थवराणि हि भवं स्येव कि मास्वयं ज्ञानेसर्वस्या
दुर्लभं भगवानुवाच पुनः शृणु महाभागे रहस्यं काशिवासिनां येन तीर्थ्य सर्वसौभाग्यपुण्यं
पापप्रनाशनं भंजते देवेन मध्यस्याञ्ज्ञनायासेन यावंति तेन देवेन याबादावन्यत्र रतिश्च स
नः देवादेवैस्त्रयस्त्रिंशत्कोटिभिर्मुक्तिदानरणं तामिर्वयं संशरणाभिः संशरणाविस्तुशास
नात् स्थितानाणानेरसदनेनिरानंदान्विमोचितं व्यापकाकाशिकावस्थायाय्याः पणस्तुक्ति
दापरः काशास्वरूपाकाशीयं काशयः स्तस्य जगत्त्रयं हिरण्यगर्भशक्राद्याः ब्रह्मेशाजी
वराशयः ब्रह्माश्रिताः प्रवर्त्तंते ब्रह्मनाम्याश्रिते विभु तथा सर्वाणि तीर्थानि समर्पयिष्य
मानदे वसंति काश्यां साक्षिस्वसामर्थ्यविहृदये कः काशिकां न सेवेत ब्रह्मविष्णु इशंक
राः सुरेश्वराः परमं सौख्यप्राप्तुर्यत्र सदा स्थिताः प्रायो वै काशिके यत्र गाढितविषया नारकस्त्री
मतींद्रे प्रत्यक्तोयासमृति मिलति भवियया काशिनाथाहितां द्रे नेम्यं विश्वेश्वरादावमिल

खं

५९

षितफलाभ्यर्थकौतेनचैता वाक्यैकाशिराजोमविविरचयतः साधुसाम्राज्यमुच्चैः स्व
णपार्वतिवह्माम्यहोद्यममसर्वदा यत्रयाष्टःसमुद्दिष्टाकाश्यांतत्रवदामिता शंखो
द्धारप्रदेशेतद्धारकौकाप्रकीर्तिता विंदुमाधवपार्श्वस्याविस्तुकांतीतिविश्रुता उत्तराकादु
त्तरतोमधुरावरणावधि अयोध्यावायुकोणेतसोमेस्वरसमीपतः यत्ररामेस्वरेलिंगवसे
त्सीतापतिःस्वयं विभीषणादिभिर्यत्ररात्तसैर्वानरैरपि स्थापितान्यनुनेकाई लिंगानितपति
तःपृथक् अमितसेमेदकोणेतगंगाद्वारंप्रकीर्तितं द्वढकालान्तरोभागेहरिवासेश्वरावधि
कालकालपुरीसेयात्रवतिलयतोजगत् यतःकाश्यांपुरःपूर्वदेवैर्ब्रह्मादिभिःशिवे
स्वनामप्रकाशितनाकाशीजगतिश्रीभोगमोक्षयोः यथादेवेषुविश्वेशोयथादेवीषुपार्वती यथा
धर्मेषुविस्राख्यातथानीर्थेषुकाशिका प्राह्णरूकृतोद्वारवतीयात्रामोद्वकरीशुभा शालका
लेविस्तकांतोगतव्याप्रन्यहेबुधैः मथुरावसंतसमयेगंतव्याभक्तिवर्द्धिनी अयोध्याग्रीष्म
कालेतुतापत्रयनिवारणी अवंतिकाहिमर्तौतुमहाजाड्यविनाशिनी मायापुरीतुशिशिरे
रजोगुणविनाशिनी काश्यांःसर्वानिरताःसृष्टिकालेकाश्यामेताःस्थितिकालेवसंतिः
काश्यांलीनाःसर्वसंहारकालेतान्यव्याप्तामुक्तिपुर्योभवानि पार्वत्युवाच विभागोयंमहा

ब्रह्मवै०
६०
60

देवकदाप्यप्रवर्त्तते पृथक्स्थिताः कथं सूर्यः कथमेकत्र संगताः श्रीभगवानुवाच शृणु
देवि परं गुह्यं यन्नाख्यातं तव कस्यचित् कश्यपस्त्वमहिमा कश्चित् विविधश्चिन्तयांतिष्ठा
त् पुराकृतयुगे देवि देवानां सुमहात्मनाम् संवादोऽभूत्किमस्त्विह पञ्चर्षीणां भावितात्मनां
कथं जीवाः प्रमुच्यन्ते कथं पापक्षयो भवेत् कथं दुःखनिवृत्तिर्हि कथं सुखमवाप्यते सू
त उवाच एवं प्रवदतां तेषां निश्रेयसमपार्थिनां सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञो भगवान्विस्तर
ब्रवीत् अयोध्या मथुरा माया काशी कांती ह्यवंतिका पुरी द्वारावती ज्ञेया सप्तैता मोक्षदा
यकाः ब्रह्मोवाच द्वारकायां मृता ये च वसंति च महाधियः तेषां मोक्षो भवत्येव महापापप्र
णाशनः महापातककर्त्तारो ये महादानरता अपि तेषां समागतिः प्रोक्ता मथुरायां मृता ये या
त् या गतिर्योगयुक्तानां मुनीनामूर्ध्वरेतसां सा गतिर्विस्तृकां प्राप्तो हि कांतिमत्सां परार्थिनां श्रू
एवं नदेवाप्यघ्योपसमवाचं महाफलाः अयोध्यायां मृता जीवाः भवंति हरिरूपिणः गंगाद्वारे
मृतानां तु निर्वाणं निर्विकल्पितं भवत्येव न संदेहो लयं नेतस्य प्रसादतः अवंतिकापुरी ह्यामहा
कालस्य शाश्वती यस्यां विपन्ना विश्वात्मनि विलीयंते महाजनाः पद्मः षट्त्रिंशहितान्वृत्यादेहस्या
गकृतां समतां सर्वाः स्वकृत्य संभारसंभृताः पुण्यकर्मणा पापिनां दर्शनस्पर्शश्रवणादिषु ड्ले ६०

60A

भाः तीर्थानि सर्वाणि पुरीस्थ सर्वाः स्तथा शिवस्यायतनानि षष्टि नद्यो नदाः सरसः सागरा
श्चदेवाः सर्वेतनामनयश्च सर्वे वसंति काश्यां स्वविमुक्तिकामाः कामारिसंप्राप्तमहत्वसंभा
वाः दृष्ट्वा हि काशीं रमते न मनो न तीर्थेषु चान्येषु सदैव तेषु सूत उवाच इति ब्रह्महरिभ्यां
नेमे कादेवाः सवासवाः काशीमनसिसंध्याय गताः संदेहवर्जिताः शौनक उवाच सूत
स्वामिः श्रुतापुण्या कथा काश्याः सुदुर्लभा पुरीणां श्रेष्ठा यत्र नश्च मोक्षो न संशयः यस्याः
प्रसादात्स्यात्सपुर्यां मोक्षं विना ते संति निर्मलसंज्ञानकराणि फलदानि च तानि तीर्थानि
लिंगानि वदस्व मुनिवल्लभ सूत उवाच शृणु लिंगानि वक्ष्यामि महामहिमवंति च यद्दर्शनान्नृ
णां पापसंचयः पुण्यचयो भवेत् अविमुक्तेश्वरं लिंगमविमुक्तिफलप्रदं यस्य दर्शनमात्रेण
नार्थी मोक्षमाप्नुयात् लिंगं महानेदकं रं विश्वेशाख्यं सनातनं नमस्कृत्य विमुच्येत पुरुषः प्रा
णेर्गणाः मणिकर्णीश्वरं लिंगं मोक्षद्वारमपावृतं यस्य दर्शनतः सम्यक् मणिकर्णी समाप्यते य
श्चैकं मणिकर्णिकेश्वरपदं लिंगं नदेन दृष्टं मोक्षद्वारमपावृतं ते मिलनं तत्स्याः समाप्तिं च स दल
सोपकर्णा त्रिभुवनागतानां मणिकर्णीपवाच्य गोचरा भुक्तिमुक्तिमयप्रदायाय स्वपास्य य
स्मृनात् वीरेश्वरसमं लिंगं चतुर्वर्गफलप्रदं सर्वसिद्धिप्रदं नृणां मशगमधांतनाशनं केदारे

चमत्कै०
६१
61

शंमहालिंगं देहकेदारनाशनं केदारस्य च विनाशाय भवंति ध्यानमम्मयः कृत्तिवासं महा
लिंगं वाससैर्यकरं परं यस्य दर्शनमात्रेण नमोहादिसंडुर्लभं वृद्धकालेश्वरं लिंगं महाका
लनिवारणं कलिकालमहाज्वालजलं जीवनजीवनं चंद्रेश्वरं चंद्रकांतमणिप्रभमनाम
य अज्ञानध्वांतशमने दृष्ट्वा काश्यां चिदात्मकं चंद्राधिष्ठितकांतवेश्मवसतिस्तारमणि
स्मृतः शालारं भ्रमणं वार्तिकां गुरुजगन्नाथ्याख्य मिश्राह्वेता उंकोनो कितमस्ताहवेद्र
गादितस्यौकात्रिनाथाहतो पद्याव ध्याविसंसारमुपगमो मोहचाविस्मृतिः वृद्धेश्वरं ब्रह्म
सारं पदमाद्ये रूपासितं दृष्ट्वा महायोच्चवत्सरं महामाघमासिकश्रंसमभवं त्रिलोचनेश्वरं लिंगं नाग
यज्ञोपवीतिनं दृष्ट्वा त्रैलोक्यविभवस्य शोभवतिनान्यथा ॥ कारेश्वरमभ्यर्च्य योगसांख्या
दिसिद्धिभाक् नरो भवति वै तत्र शरणोहणि मनोरथः कपर्दीश्वरमभ्यर्च्य काश्यां शिवतनु
र्भवेत् कपर्दमात्रमपि नो संग्रहीयाद्विरक्तिभाक् धर्मेश्वरं समभ्यर्च्य का धर्मेश्वराणां भवेत्
हि काश्यां पापमतिस्तान्नवा पत्नेधर्मवत्सलात् अग्नीश्वरं महालिंगं महापातकनाशनं
दृष्ट्वा काश्यां महायज्ञफलमाप्नोति मानवः समस्तदेवशरणं सर्वतीर्थाश्रयं परं अविमु ६१
क्तं महादेवं सेवंधीरैर्जितेंद्रियैः काश्यां पश्यति सनातनं करं धर्म हनयः वसंति पापान

61A

हिकाशिकायां वसंति चेदत्र मतिर्न जायते मतिर्भवेच्चेन हि यातनादयः तथापि वेक्षो
तमंत्वेनत्यपेक्ष्यते एवमहासंकरमाश्रमेतिः शुभाशुभं वाथ मंपरेस्वाश्रये विचार्यमेतद्
द्विजोकराजयापापंनकुर्यात्किमपीहधीरः नलोलुपःकामपरः क्रुधान्विताः हिंसादमा
दानपराः सदाशिवं पश्यंतिलोकाः परवादकारिणः ये शब्दयापापेउविवादवादिनः पश्य
तियेशांतसमानहेतवः सदासदाचाररताः द्विजप्रियाः परोपकारादिशुचाप्रमत्ताः प्रमत
संसर्गविवर्जिताश्च शिवामृतं येपुनिभिः पिबंतिगंगाजलंयमृतम्बनः पिबंति पिबंतिये
कायमृतंपुनःपुनः नजातुमातुःस्तनयाभवंति तेत्रतत्रनयत्रतीर्थनिचयः तीर्थानि
यत्रापिचेतीर्थतेत्रसमागमेपिनशिवः सर्वस्यधातान्यपुनः देवाद्यत्रमिलंतिनत्रगमनं
लोकस्यनोभाग्यतेसर्वंतेनदवाद्यतंसत्त्वकंलोकस्यकारणंध्रुवं इतिश्रीब्रह्म
वैवर्तेतरतीर्थविभागेत्रयोदशोध्यायः १३ ऋषय ऊचुः काशीमाहात्म्यमेतच्चेकथ
यस्वपुनःशुभं श्रवणेनैवसम्भगप्रीतिर्जातामलके सूतउवाच श्रण्वंतुऋष
यः सर्वेविचित्रांकाशिसत्कथा श्रुतोव्याससमुखोत्सर्वैः वैशंपायनसर्वकैः ऋषिभि
लक्ष्मणेनतेत्रवासिभिःपुण्यराशिभिः पुरासत्ययुगेविप्रायहृतेनतदराभिवः स्वायंभु

ब्रह्मवै०
६१ 62

वोमहातेजामनुःप्राप्सितविग्रहः सएकदाविस्मान्मान्नस्मांगेसमपश्यत पप्रच्छसम्यका
मस्तेकिमागमनकारणं मनुरुवाच आज्ञापयगुरोमांत्वंवनेगन्तेजगद्गुरो कृतकृत्योस्मिभा
गवन्कार्यममनविद्यते ब्रह्मोवाच वत्सात्वमसिधर्मस्यकर्तातदन्मोदिदा कथंनिवे
दमायातोभवान्वेदप्रवर्तकः मनुरुवाच ब्रह्मन्काशीकाशिनाशोषसंतांयेयेलोकांस
स्मरन्यत्रकुत्र तेतेमुक्ताः किंपुनर्दर्शनात्पुर्हेहुायेवैकाशिकांसंगतास्तु शुद्धमपिगम
नेकुर्यत्रदेवः स्वतंत्रः शुभमशुभमजनेयस्मात्पेत्काशिवासी मुनिशानकृतकार्यायत्रलो
कावसंतिनित्यंत्वमपिकृतकार्यस्तत्रवस्येकृतार्थः मुनिस्यतिपुनरोशोमृधर्मः साध्यःसतेनाम
तः तत्कालेदर्शनादेवकिंधर्मैःसेवितेःपुनः सूतउवाच एवंब्रह्मामनोस्मनावाक्यावहिवा
रयेत् तावद्यमःपापिनांहिशास्ताब्रह्माणमब्रवीत् नमस्कृत्यमहातेजाःकाशींकाशीश्वरं
स्मरन् उपविष्टोमेरुपृष्ठेकृतार्थोब्रह्मसंनिधौ ब्रह्मोवाच कथमागमनंतेद्यकृतनाहृतस्पृष्टा
समे पापिनांहन्तनंसेवान्यस्मात्केवेदरक्षक यमउवाच यथाशैममगिराहमप्यवादिद्यमः सर्वदू
शाहाहूवत् कालेनन्निजमागतकथमपिप्रत्यागतोसत्वरंतः ग्रंथंतेभीतिकल्पयामिविशाद ६१
भक्तास्यपुष्टोगतः कार्यकालयकालकालगमहाकालमसीदामुवः देवदेवनमस्तेस्तु

तार्थ्योस्मिञ्जगत्पते शृणु यत्कौतुकं हृतं संयमिन्यां ममाग्रहः हता मया पापिविलोकनाय
स्वशासना भारतमेव खंडे समेषिता पापप्रभुं जनेषु यज्ञास्मिन् काशिदृशा विमुक्ताः अत्रैतत्र
महापापकारिणो निरयगतान् शास्त्रिकौथवशात्तेषां पापानि कैः संप्रोक्षितः तावद्दृताः क
तिम्स्मे तिकारदृशा मयाभ्रान्ताः पृष्टास्त्विते मयेत्यूचुः काशणात्सर्वे विमोचिताः केचिन्नामस्मृत्याके
पि संदर्शनेन केचिद्दृतात्स्नानमात्रेण केचित् केचिद्देवदर्शनात्कृत्यकेचिन्मज्जांकृतां केचिद्व
तावत्प्रभुः पापिनोपि विविधैर्विचारणैः संविचार्य द्विगणैः पापस्वरूपान नार्थ्यहंत जीवयंज
रैः काशिकाशिववचनैर्विमोचिताः ब्रह्मोवाच स्वायंभुवमनोश्रांतः धर्मराजमहामुनेः गच्छा
मः शंकरं शांतं प्रष्टुमालसचेष्टितं सूत उवाच एवमुक्तोमन्त्रयमो ब्रह्मणा सहसंयुतो या
तो कैलासशिखरं यत्र देव उमापतिः तत्र दृष्ट्वा महादेवं प्रणाय्य पुनः पुनः स्तोत्रैर्बहुविधैः
शंभो जय काशीशा शंकर उवाच देवदेवेश शरणपरणिशोश्वर इति नाममिभरंस्य सुहृद्भुजंग
तोपति ब्रह्मणेनाहृतात्तेन सर्वमग्रुतस्तयोपि ते शिव उवाच ब्रह्मन् कथय यमेहं ते किमागम
नेकारण एतावपि किमिच्छेत्तो धर्मराजमन्त्रवद किमर्थं कामाः संप्राप्ताः सर्वं वदेत्सुव्रताः
ब्रह्मोवाच आदिसर्गे महादेवदेवैः पृष्टोसि शंकरः विलमस्त्वैः सदामके कः पंथस्त्यामिष्टा

ब्रह्मवैं०
६२
63

स्वतं त्रयोनंत पूरुषो देवाः शृणुध्वं ब्रह्मवादिनः यथा मे वेदमार्गेणागच्छतः पुरुषस्य हि सं
तोषो जायते देवानां तथान्यैर्धनादिभिः वेदो नारायणः साक्षात् वेदाभ्यासी सदाशिवः वेदमा
र्गरतायैव तेमज्ञानाचरेत् इदानीं मम ये ह्यवामहंता नंदसंभो वदंति काशीं शरणं मति
काशीं गच्छंति काशीं जवराजधानीं प्रजाजपस्नानपरिक्रमस्तं निक्रमैर्नरा यांति परं सदा
शिवं वेदागमाचारपरा नरा ये स्वधर्मनिष्ठाः परमार्थयुक्ताः वेदद्रुहः पापपरा परा थ सहस्र
युक्ता यूपिते विमुक्ताः भवंति काशीस्तवनाभिर्नरा नारायणाभा भगवन्नविद्वहे भगवा
नुवाच ब्रह्मन्वदामि ते तत्त्वं मम विमुक्तकस्य दुर्लभं यच्छ्रुत्वापि विमुच्यंते नराः पातकिनोपि
हि शृणुष्व हि क्षेमं विह्वलयेन तत्त्वं प्रकाशयते एकमेवाद्वितीयं तद्ब्रह्म सत्यं सनातनं ततः
पुरुष मम मायायाः सृष्टिं तनाश्च काशिरे मायाकार्यं स्थितायेन सदाद्याः स्थावरांतिकाः माया
मया भवंत्येव चित्तविज्ञेयसंयुताः महान्तनमयेपात्रे ब्रह्मणश्चहं सनातनं मायामवेक्षाद्वैत
मविमुक्ते तदुच्यते नाविमुक्ते स्वरूपं यन्मदनं तन्नेवावस्थितं तन्मयासीत्क्षुतं श्रद्धस्व वा मायम
हामते विमुक्तनाच विश्वहेतविश्वामार्यसदानंद मम लिंगानि सर्वाणि ह्यकुराणीव सर्वतः आ ६२
नंदाद्दुहिता नीतिज्ञत्यानंदवनमुच्यते नागांकद्विजराजचंद्रमहिलायानंदिना ह्लीश्रुता तस्मुत्रो

63A

मणिनामप्रवचममस्तल्लिंगकामत्रवे देवादेर्ममलिंगकानिमणिनात्येषां तु यः स्रजं न
ज्ञेर्वन्नकाशिनिवासमीप्सितफलं चाप्नोति तन्नदिने कामेपायत्प्रतिनेत्रमन्तं न दृश्यते व भवे
यथा सरामवाहागंगायां पतितन्तत्तन्मयो भवेत् यथा लोहस्पर्शमणौ पतितं कनकं भवे
त् तथा काश्यां ब्रह्मरूपा श्रीमद्याष्ठिवरूपतां ब्रह्मोवाच एकमिदं कुत्र ज्योतिः सम स
परमतमं कथं परिच्छेदयुक्तं जातं काश्यात्मकं शिव भगवानुवाच यथा तेजो महाम
तेरूपं ब्रह्म तत्प्रकाशकं उपाधिरूपमासाद्य सूर्यदीपकयोरिव ग्राधिष्ण्यानुसारेण प्र
काशं कुरुते पुनः हिरण्यगर्भजीवानां यथाभेदः पृथक् पृथक् एवं मदात्मयं पात्रमेवि मु
क्तं सनातनं ब्रह्मप्रकाशेति नसंदेहात्सदंभवेत् कथं जनसमस्मरणाच्छेवा ज्ञायात सूज
ज्ञानतरमनातनदास्तु पात्र लीनाभवेत्पुः परमात्मजीवाय कारणं कार्यमयी हन्तद्दि ए
षोऽहमा मत्स्थिरत्रयथा हि वायुर्वातेनापतनं जलेच एवं शुद्धेकारणे काशिरूपे जीवो
पाधिं दहत् जीवो विमुच्यते ग्रथ ब्रह्मन् श्रुणुष्व चो विगतकल्मषं वेदरत्नाकरे शास्त्र
लोकरत्नाकरे मत्त रुणं तज्ज्ञस्वयं सर्वमवस्थाक्रियते धना ग्रघारंभम महाभागायेस
तिर्थंतिकाशिको तेषां पापहृत्योमृत्यात्मोद्भवीजं भवत्यत्र तीर्थयात्रार्थिनो देहिकामपा

ब्रह्मवै०
६४
64

मागन्य धार्मिकाः ब्रह्महत्यापापराशिं चयं तत्र नये यान्ति बहिर्नराः तेत्र नः काशिकां प्राप्य जितें
द्रियमनोगणाः भवंति रुद्राः रुद्रा मन्त्र शुद्ध ब्रह्मस्वरूपिणाः स्मरणात्कीर्तनात्काशया दर्शनं
नोदितबीजकृत् काशया कृता नो हि शिवं गतानां मृत्का न वेति प्रविचारिणीये तेषु रधका
काले गता शुल्ककामहामलादाः प्रभवंति पापाः काशिं प्राप्य ह्यंतकाले स्मरंति सर्वे जीवाः
शाश्वतं विश्वरूपं विश्वस्यायैः स्थूलसूक्ष्मादिरूपं देहेगेहे चात्मा प्राप्यते तैः स्वरूपे हि मी
मांसते ये मम वासभूमिं तेषां विचारो हृदयान्न याति संदेहभाजः खलु दुःखभाजः संदे
हिनां नाम कुतः सुखं स्यात ब्रह्माग्निरूपा काशीयं देहेन्यापानि सर्वशः दृष्टा स्पृष्टा स्म
तावापि किं पुनर्धर्मवासिनो अहोरात्रं स्थिताभवति स्वकृतं जीवायरहितं स्थिरात्रयम्भिदे
स्य खलु सुखमोक्षैकनिलयः निवासं ये कुर्वन्ति नमधिकारान्नु गृह्णन्ति नते धर्मा मा
नः पुनरपि भवभांति शुभजः सूत उवाच इत्युक्त्वा देवदेवेशो ब्रह्माणं स्वयमनु का
शीं संप्रेष्यामास संदेहस्यापनुत्तये तेनत्यक्तं न याकाला ल्लिंगं संस्थाप्य शांभवं पुनर्नेच्छ
ति गमनमाजगाम विशिवस्य च प्रसंगतो योगमनं प्रकुर्वीत्यापापतः प्रेषणा नोपि केचित् व
धा पियेकाशीकां संप्रणीतास्तेनतत्कृतार्थाः श्रुतिवदयथ येपश्यच्छेति मनजाजीवादय्या ६४

64A

धिकंधनं जीवकोशाः स्मृयस्तेषां पुण्यराशिः पदेपदे स्नानेनदानेनपवित्रकर्मेणाशिवार्च
नेनचापिसततोर्चनेन दिनेदिनेसाम्यकृतंत्वसमाहिः पथ्याजनः कृतंकृतंनःसदासमान् मना
गपिविचारेणामनसोनिग्रहोयदि अविमुक्तेभवेद्येषां तेमुक्तामवबंधनात् हरिहेत्रभि
देविहितं रवेत्रविचित्रकृतं भेददृष्टापितत्तंतेविंतचेकाकृकेरेत् वस्तुस्वभावान्नहि
तत्रभेदः कृतोपिसिद्धोदितिनिरस्त्वयोयं भेदाद्गुपडेग्हउतामवेरंदुःखंमहंकारपरंप
रास्मात् नक्रोधोनचमात्सर्यंनलोभःकाशिवासिनां परंपदेप्रयान्तोनानावृरैरमतेमतिः
इतिश्रीब्रह्मवैवर्तेजीवविभागेचतुर्दशोध्यायः १४ अथपंचदशः पुनर्विनोदिनीवा
णींवदस्तुतमहामते तदेवदेवभगवत्स्वरूपंवर्णयस्वनः ब्रह्मदेवत्रयस्यासुमहस्माहात्म्य
मानवर्जितं श्रुतायासेननिःपापाः तरंतिद्वियदाश्रयाः तस्यदेवस्यमाहात्म्यंश्रोतुमिच्छामि
सुव्रत सूतउवाच साधुद्विजामहाभागाजानंतिजनानिह्कृतिं असाङ्गःदःसंसारान्निःसारः
कथंचन विनाकाशींप्रपश्यामिवाधिनार्थंनिषेविताम् स्पृशावास्मृर्यंकरीकाःपणःकथाकथ
यंतोमम मगधेषुद्विजःकश्चिद्धट्टस्तोवादतत्परः तेनाद्विजानांसर्वेषांद्विजजेनेतिविश्रुतः
विद्यामनोगतं जिताब्राह्मणाननवमन्यच जानातिसंपुनःकृतंकृतंकृतंत्वमचेतसः कृत

ब्र.सं.वै.
६५

65

कैश्छलशाद्वेदस्ववेदस्मिंहुतनिंदकः स्वयज्ञानमानयाजिस्मार्त्तकर्मपथच्युतिः १ स्वयज्ञा
नयनेपौनंस्मार्त्तकर्मपथच्युतिः सकदाचिद्द्विजवरंजिन्नाषादैःपदाहनत् निर्विकाः
रोमहात्मासःस्वःसिद्धनयपः सुधी हतोदैवेनकिंवास्यकृद्वेयंदैतनस्मरः मयंद्वि
तीयाद्भवनितनदस्यसमुपस्थितं गतेतस्मिन्महाभागेद्विजेनाजितेमया जितेमेने
नदारभ्यास्तुद्विजेतिद्विजानयः कस्मिंश्चित्समयेविद्वान्साधितार्थःसुधार्दितः श्रम
जेनेवहुतदाविजितेंद्रियमानसः ज्वरातोव्याकुलतनुः स्मरन्वादान्मम मारच ब्र
स्मिदातसमंताप्राप्तोव्रस्थामिभवदोषतः विभीतह्यतोपरिसंस्थितस्सदाचकारविप्रथुरि
निष्पतिः ग्राहयविप्रान्मधुरैर्वचोभिः प्रभत्तयस्मेवदयाविद्युतः ततोद्विजःकश्चिदुपा
गतः स्विराजेनैवमार्गेणसतंददर्श नेकृचगंतामिकृतःसमागतोविद्याक्लिकाचिनव
वादशाक्तिः श्रुत्वापिनस्यतद्वाक्यंपथिकःसंददर्श हरातसंप्रणान्स्वसंपन्नकिमेतदिति
विनयवत् ग्रहेभोमनतोर्यथीकृतानीयोध्यनेकशः ५ कृषोतममासाध्यगंतकाशीत
राजया प्रहतोहंकृतार्थसन्नकृतार्थेनलभ्यते कापीकाशीश्वरोदेवोकाशीनारायण ६५
णीमतो विश्वप्रकाशमानोनोहत्वेयोपार्वतीशिवो वसत्यंचसर्वेनद्वकृतनकृत्येनस

65A

र्वदा तीर्थानि कृत्वा काश्यां न वसेन्निर्भाग्यकुलः सदानन्तकाश्याः प्रयोगत्वं तीर्थान्यत्र व
सेत्स्यत् इति श्रुत्वा वचस्तस्य तमुवाच स राक्षसः महापापाधिनेपापं ब्रह्मस्वहमसत
मे वेचकं चात्मपरयोः मामुद्धर गुरो द्रुतं नय मां काशिकां कांतो यत्नात्स्वाहं विमोचितः
पथिक उवाच यमस्य काशी कृतराजधानिः पैश्यंकमसाधवत्तुह्य काश्यां स्थितो स्थिय
वा मरिताराम पवदेकं यत्नमे तं नय मां ब्रवीषि राक्षसं त्वं कथं चोरं नेष्यामि भगवद्द्र
ष्टे बिभेमि इह स्पृहया तां कथमेकं त्वया सह राक्षस उवाच त्वया यदुक्तं वचनं सत्येनत्वेनैवा
मन्यानसकेसकृत्तं महाजनाचारपरंपरातः सा न भाषणादेषवतोरयो र त्वया यदुक्तं वच
नं तेन मन्यानं समकृतं पश्चात्तापपरं ब्रह्मन्काशी काशीश्वरा विति पथिक उवाच यो हि
देवीसकृत्स्नात्वा त्वामुद्धरत्निर्णकरः सनरत्नातिमां त्वं नो राक्षसाद्घोरदर्शनात् आगच्छ यावः
काशीं भोः समानफलदायिनी इति प्रचलितौ तौ तत्र ब्राह्मणौ ब्रह्मराक्षसौ गच्छन्मार्गे राक्ष
सं तं न यमद्ध्व पथिको द्विजः कः त्वं पूर्वं राक्षसेंद्र कथमेवं त्वदुद्भवः त्वं णासमयदा मे शोकप
यास्तनतो मम राक्षस उवाच मगधेषु द्विजोऽहं वै द्विजजैनेतिविश्रुतः तत्र द्विजान्बहून्
ग्रामान्जित्वा तत्रमनाउयं ज्ञानकैः कृत्रिमैर्विप्रसत्वयमध्यो हितैरहं साभिमानः सदुष्टा

ब्रह्मवै० त्या धनभोगपरायणाः बहुभोजनकृन्नित्यं कामिमिष्टिहिवसेन्नरः प्रविष्टस्त्वं वराकं मांमरा
णातःस्वदारुणाः श्रुत्वेति नेपि मरणो द्विजश्रेष्ठ गमविज्ञप्य सत्वागात्तसनो मान्मोविमोनकवना
श्रवः केनापि सुकृतेनेनतोदृष्टवानस्मि सुवन नम्मुत्ता छोभवंनाम मनामकाप्याग्रपिष्ठनं काशी
विश्वेशनाममभोमस्कंसंगेन चतागितः कथं नन्नदेवमधोमानेनासि द्विजपार्थिवं पथिक उवाच
६६ 66 एकेनरेणनाकाप्यः शाढ्यनिमल्लिनोजनाः बहुभीरेणुभिः स्नानंकारितन्त्वोस्मि मेनच सोतं
समन्तीर्थगतात्तु भोनोदर्शनतः पापत्यतानकृतस्मित नेः साकमासाद्य दिवोनदीनोदद
र्शनेः शंकरराजकेतनं पथिकस्त्वंबदिःस्याप्यविवेशानंदकाननं तत्रस्नात्वाशिवंदृष्ट्वा य
याशक्ति प्रशस्य च पंचमप्रतिमादाय पुनस्तन्नैव निधिंगतः स तं दृष्ट्वा जनर्षीशं तातितोस्मि
तथापरान् पपात्तचरणोपांतेनात्रितोस्मि पुनःपुनः काष्यानारणकर्मनारकत्कुलाया
तेम्यकुर्वन्नगिरीमध्यान्हे मणिकर्णिको देवसिनाथः स्थानचहस्थितः नाराकद्विजराज
वंशजैर्मिः स्वर्णाभममाम्रेफलंदनागोरवमात्मनोयत्तु द्विजेनतकेनविस्मार्यतां ग्रथनेराहतं
विशः लापयामासवेणुभिः राहप्रवेशयामास वाराणस्यां सतापसः तेःस्नात्वामणिकर्णि
तंदृष्ट्वादेवउमापतिं कृतार्थौवसतस्तत्र काशीशिवपरायणौ राहसेनपरीरेणदिव्यदे ६६

66A

दंभवान्मदवान् कामुकोस्थिरतापापभीरुः परनिंदा मिथ्यावादं लोकवादं न कार्षीत पापाद्भीतः
सर्वद्रोहेन तेनतेन कर्मोद्देशकाशिकातोसहेत देवब्राह्मणपूजकः प्रतिदिनं सच्छास्त्रसंविंत
को देव्याहाहारविवर्जकः प्रतिदिनं धन्योधनासंचकः वार्तां नैव करोति शास्त्ररहितामेकांत
शीलः सदा तीर्थान्यायतनानि काशिगतने यात्रादिने गच्छति श्रद्धेन परमानंदेहेचैवसे
च्चरेपरे वसत्यहेतु बुद्धिः सज्जातो भेदमयो द्विजः सच्छास्त्रसज्जनासंगः सद्बुद्धिः सद्द्वो
सहृतः सदाचारः पंचबंजनूपंच सेनाविसीदति इति लिखितमाविमलकेशहोशदिविवर्जि
तः श्रवापकार्षीं कालेन निर्वाणजननी द्विजः विद्याविद्योदयांता हिनविद्यावादकारणी
जेनेयपरं परं विधानविवादाय केवलं आत्मारामैरपि सदा हृतार्थैः शांतविग्रहैः सेव्यानेका
शिकारेवैः सर्वा वद्यविद्यातिनो इति श्रीब्रह्मवैवर्ते तीर्थविभागे पंचदशोध्यायः १५
अथ पंचकुचेत्र निर्यात्राविधानं च वक्ष्यमहं इतिसतत यथा तेन कृतेन पापात्तिस्यमेवप्रणाश्यति
श्रुतेन लाभं तु महदित्रिजायते येन सद्व्रत यथावद्वदवदान्येश धर्मशास्त्रविशारद सूतउवाच
एवमेव पुराष्टः पार्वत्या परमेश्वरः यदुवाच महादेवः श्रूयतां तद्वदामि वः देव्युवाच भग
वन्श्रोतुमिच्छामि जनानां काशिसंस्थिति यथा निर्विघ्नतां यांति दिवसाः साधुसत्तमाः

ब्रह्मवै.
६७

67

दुर्लभा मानुषा लोके धर्ममार्गरताः सदा ततोपि दुर्लभा देवकाश्यां ये धर्मतः स्थिताः भग
वानुवाच प्रातः प्रातः समुत्थाय ढुंढिराजं नमेत्सुतः भवानीशंकरं पश्चात्कालभैरवमेव च
दंडपाणिं गणेशांश्च केशवादिंश्च चंडिकाः ततः शौचादिकं कृत्वा दंतधावनपूर्वकं स्नान
मनस्त्वाह्निक्याञ्चस्याद्दिष्यघ्योदिते ततः संध्यातर्पणादि विधाय स्वाधिकारतः विश्वेश्वरं स्मर
न् गच्छेत्तत्र स्नानसाधनसंयुतः प्रासादे देव्यामंडपे संप्रविश्य तत्र संस्थितः स्वरजयेच्छ्रीभवानीं सा
गोपांगाम्भागमातैर्विधानैः स्नानानंतराम्पार्घ्ये दद्यात् ततो ढुंढिगणनाम मधुरतरनैवेद्य
विभवैरुपास्यः स्नानात्तविविधमयविद्यादिशमंत्रं प्रयत्निसंप्रोक्ताविधिरन्नलसौख्येक
न्नवेद स्वन्नपर्णानोपस्पश्यभवति सर्कि सौख्यानि लयः गच्छेत्ततो विश्वपतिं महामतिः प्रद
क्षिणीकृत्य समस्तानार्तीर्थ स्नानानंतरो दंडवत्प्रणम्य संस्ज्य निर्वाणाग्नेचपंचकं ततो
विश्वेश्वरं ततः स्नापयेत्पंचकैः शुभैः स्नापयेच्च ततो गांगैर्जलैः पितृदेवशार्ह्कलैः गंधपुष्प
धूपैश्च दीपैर्नैवेद्यकैरपि नानाविधैश्चोपचारैर्यथाविभवसम्भृतैः श्रजयितामहादेवं काशी
नाथं जगद्गुरुं प्रदक्षिणात्रयं कृत्वा प्रणामेद्दशपंचधा जयविश्वेश्वर विश्वाधार विश्वरूप विश्व
प्रिय वामदेव म देव महादेव देवाधिदेव दिव्यरूप दीनानाथैक शरणद शरणागतव
वा ६७

67A

त्र्यंजर साधिनाखिलकार्यकार्यातीत कारणाकारण कामादिदहन दानवांत
कर दाभिनाखिलदारिद्य जितेंद्रियप्रिय जितेंद्रियैकगम्य काशीस्थस्थावरजंगम
निर्वाणदायक त्रिदशनायक काशिकाप्रियभगवन्नमस्तेनमस्ते इत्यादिनामबहु
लैः स्तोत्रैः स्तुत्वा पुनर्नमेत् निर्वाणमंडपेस्थित्वा विस्तृता पुनः पुनः देवस्य दक्षिणे भा
गे स्नात्वा मुक्तिः करस्थिता देवानां विविधार्थदायनं ज्ञेयाराज्यं निजेस्थापिताभिष्टार्थो
पदिवेन्नमिद्यानित्तदादोषोलकस्यात्रवै नोगाहृस्यनवावयस्यनिर्गुणः कार्येनिजेनेस्थि
तः किंतेषस्फुटकोटपालनियंतोयस्मात्तस्माद्वीश्वरः यश्चात्रेनत्रश्रभाषमंडपानेऽस
मस्तानिहरेत्समंडपे तदैवहृदिस्ततनोप्रयाति तस्मान्नत्रज्ञानिवदेहिकश्चित् येस्मरं
तिमहाविल्वयेस्मरंतिमहाशिवं तएवतत्राधिकृताजानेयेविकृतवादिनः अन्यत्रापिव
हंतेकिंजनाःस्वकृतकारिणाः किंपुनः काशिकामध्येअंत्तर्गेहेत्ततोपिहि तत्तोपिमंडपे
देविनिर्वाणपदसंतके इतिदेवेसमर्चायगछेद्यत्रसविश्रमेत् विश्रामः सत्स्वपरमोवि
श्रामः शिवकीर्तने विश्रामोलोभहननेविश्रामः पापसागरे संसारदावदहनेपतिता
नोस्वकर्मभिः काशेवशरणानान्यन्मकानामपिपार्वति काश्यांतिष्ठामिसततंतेशिवे

ब्रह्मवै०
६८ 68

शंस्वजयाम्यहं दिशामि तारकं निमं अविमुक्तप्रसादतः ॥ अविमुक्ते सुरेशज्य ब्रह्मनारा
यणादिभिः फलं प्राप्तं न देवाद्यैः सर्वसामर्थ्यलब्धये ॥ अविमुक्तं मया देवि विमुक्तं नाथ्रल्पणा
तथा इंद्रचंद्रादिभिर्देवैः ऋषिभिर्मुनिभिर्नरभिः ॥ राक्षसासुरनागेंद्रगणगंधर्वकिंनरैः ॥
येचैतेन नासैर्नैष्यकमविमुक्तमवाप्यच विचार्यतेषैः सर्वविविक्तमंत्रश्रणा तं तथा जीवनमत्र
लोके तद्दुर्लभं वा प्रसादिमुखं च नष्टं रैविन स्वर्देहस्त्रगंचसतत्वं तेन मज्जंति मुनिवासं निवास
मंतोवाराणसीं विविधतीर्थनिषेवितां तां आनंदसंदरविवेकविरोषितां चमापत्रयारि
पतिमं तनिषेवितां च तथा हृतो नापि शरूपदेशं तेन सन्कुर्वो न्नापिमवाद्यिमज्जना
ने ज्ञात्वा विमुक्ते प्रवंशं न वाप्यपि येनेपि स्कृरं ब्रह्महत्यसमाभाजने ज्ञात्वात्वापि देवशिवोः
मंतं पति सेवते तस्य तत्कृतं नेकार्यं मविमुक्तं तथा तरणं माजानी स्पर्द्धा देवमानसं तत्र वि
निर्णीये आत्मा काशी तथा हं तत्र मानसं तत्र विनिर्णीये आत्मा काशी तथा हं तत्र तथा देवो जना
र्दनः अन्नादेवे ज्ञानमेतदाहं ते तत्र पडुच्यते अन्नान्निरहितैर्नैवमभेज्जीवेयथा मम अन्नो जी ६८
वोत्मा रयति तस्याविमुक्तेश्वरः शिवः अविमुक्तः शिवः सोहं अविमुक्तात्मभिके अविमुक्तं तथा
देवदेवस्य मामकं तथा अविमुक्ताः स्थावराश्च तथान्ये तीर्थवासिनः पतान्परवास्सुपर

68A

दारसूत्रयोधनं अदानाद्वारविदेशामस्थालसान्नदैन्यता दशादोषामस्तादेविवर्ज्याः काशिनि
वासिभिः हे देवपरानेद्र मयेनकस्यचिद्धःखं कदाचिद्भवतीतिसत्यं विहितंचिन्ताद्विषयात्रराज्ञ
नः स्वयंकृतादुःखगणाद्दतेपरं चक्रभुजेमालगदाङ्करेसेद्दृह्यहृषीकेशमनंतमाद्य व्यग्रः ।
प्रपद्येमनवल्लुराहतेपरः प्रपद्यमानेविषवित्तहस्ता यांचित्तेनेयनतेथैवतस्यमनः प्रपद्यपस्य
नमर्यनत् अतोविहायाशासमस्तांविभिनेमामीश्वरंचिंतयतेनतद्भवे धनायानिचपुत्रकाम्या
यमहेशराजैकुनागमरीगः कालीकोटपुरेपुरासमनतो मामाज्ञानिभ्यार्थितं भूयस्तवनदेवा
साधनपुत्रंनकार्यंनदेवेप्सितंमम् स्नातोभुविकोहपालकृतिगंममान्यतेसोपनं देव्युवाच यात्वा
भिधानंस्तुतिकारगणंपरं स्तुतेमयाशंकरमुक्तिसाधनं अतः परमेनवशार्मभ्यः भिंवदस्वकामंपाम
मर्चीनत्वंयो किमाश्चर्यंव्रतानवयित्रइतरेषोप्रीतिरपिकामवेल्लोकेयथायथानलस्थवसारमल
भते श्रेष्ठमामाध्यप्रविलसत्कुमाकान्तचरणांप्रपद्येसर्वांगनूप्रगरपरमानंदसदने ज्ञानेम
तामोहविमिश्रितोस्मिन्संसारमार्गः प्रबलोभवेत्किं संसारमार्गेद्यपंक्तिमसहुताकायपये
लोकेरमार्गमार्गं गुरुर्गरीयात्रपरमोपदेशतोयत्नोरयेदाश्रितमंगवासिने शिष्योगुरुत्वाय
दिचेज्जगद्गुरुंसंस्मरणवर्तेन्मामियाज्ञगम्यते कायंस्थितानानंदेवेशसाधनानिवदस्वमे त्व

ब्रह्मवै०
६९ 69

रेकं शानां पापानां नस्सत्वायकदा चन ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ योगेश्वराराधनतो विरक्तात्गुरुरूपस्
मायरमार्थ दृष्टा ॥ असत्कथासज्जनवर्जनाज्ञयात्राक्षिकतुद्या शिवनामकीर्तनात् ॥ आह्
रसद्यामस्तुभावरोन शांमासदाचारजपेन दानैः कामादिरागादिविवर्जितेन क्रोधादिमात्स
र्यमदादिवर्जनैः मानापमानादिविचारवर्जनैर्जनः परं देवममामस्वायं पमयस्य ध्यानुग्रहा
मे निशं करोत्काश्यां सुखेवासमवाप्नुयाद्ध्रुवं पतै र्विशिष्टैः खलु साधनैर्युताविसेस्वरं शाम्
वं ते महांतः ये पुत्रदारान्सगृहादिसक्ताः पश्यंति नो पुरतः स्वंप्रकाशं पश्यंति ये केवलयास्व
संस्थया गुरुं गुरूणामपि पंपशिवं गताः कंदा र्हिस्तु लफलमन्नपयोव्रतैर्हि कालं नयंति स
धियो मदन्नुव्रताये तेस्व हब्रह्महृदयाः परमं पवित्रं ज्योतिर्भवंति परमेनन्नलोल्लयायाः ॥
न भक्तिभाजो न च पुण्यभाजो जितेंद्रियो नैव न तपो न योगाः ॥ न धर्मनिष्ठा न च दैन्यभांतिर्ये
षां न ते दैन्यभाजो मनुष्याः ॥ अहर्निशं विनयतः सततं रकामवंतिकाश्यां यदिपापनिष्ठाः स
तं गृहीतेः खलु पापपुंजैर्भवंति ये शाच्च सदुःखभाजः ॥ त्रिविधो पि कुतो धर्मो महापातक
नाशनः ॥ अधर्मः त्रिविधो देवि महापातककृद्भवेत् ॥ अधर्मशाखा बहुला धर्मशाखास्तथै
व च ॥ हत्वा न्तरूपं हि फलं लौकिके वैदिके भवेत् ॥ अनंतजन्मगहने संसारे दुःखसागरे ॥ अन ६९

69A

म्यापिदुःखानिभुक्तः पापेप्रवर्तते जनः कथंनदुःखीस्यामिथ्याचपटभोगभाक् तेषो
तेषांमहादेविदुष्कृतंक्रियतेहियत् परिपाकोस्यभक्तस्सर्वेषाणामभुक्तत्रयं यःकापथो
कुरुतेपापंजन्तोमोहमदान्वितः श्रावयोकालराजस्यदंडपातोर्गणोशितः श्रयराथीदु
राचारः कथंसिद्धिमवाप्नुयात् मयापियत्रसततंकालराजाद्विभ्यते स्याप्यतेसावधाने
नकाश्यपामानंदमोगिना स्थानानिरूपयाम्रभिर्दिव्यरूपस्यविराजते नरसिंग्रहेत्रशालाया
क्रियतेमलमोचनं अतोरहस्यमद्वेहेत्वविमुक्तेमममहत्तमिः स्थानंत्वापरयामन्नाजितेन्द्रिय
मनोगुणैः भयाद्वृद्धावलदार्ढ्यभावात्पुनःपुनःस्वाटपरोविचार्य करोतिपापंनहिनस्य
शांतिदुःखानिवाहारुणानादुनानि वेदान्तयानिक्षिप्तदुइयोत्रमोहेयपापाविशसिनाभवंति
तेनैववेदेननिवारितानः कथंपापान्निहन्तानभवंत्यतहिदः कारणंयत्पापपकृतंनामहद्भयं
कारणंनयापुण्यकृतंनामहत्सुखं अतःसत्वार्थंप्रयत्नेनत्वधर्मतोजीवनजन्तोयानिमतःपरेपदं
कृतेकाशेयाज्ञाननिष्ठावसंतित्रेतायांतेयज्ञदानप्रधानाः इज्यादानतपरेनप्रकुर्वन्निष्टदा
नकेवलेमोत्ततेजः यथाम्नमत्रादानमत्रप्रयुक्तंसर्वदिकुर्यात्तनमःक्षितिहेतवा प्रतिगृहेतापदेवं
दंतिवेदादानशाद्विहेतेकृतजाः अतोनगरेक्रतिमहानुभावाधर्मार्थमयात्मसत्वार्थमेव सीद

ब्रह्मवै० ८० 70

कुंडं वैश्यमितत्रनैस्वस्त्याहारमत्रंप्रतिगृह्णतेत्र वस्त्राद्यलंकारधनादिसंग्रहान्बहुंभंति
कुर्वंतिरमंतियापैः ततोधिकंधनधान्यादिकिंचिन्नग्राह्यमत्रप्रतिपत्तिहेतोः प्रतिग्र
हान्यत्रकृतेनानशाद्वैपापायकारणंप्रभवेन्नकश्चन विप्रःपतेच्छेदधिकंविगृह्य नूकिं
तवियाद्याःपरवित्तलोलुपाः अतःस्वधर्मान्वयप्रतिगृह्यज्ञावेत्त्वकारणंसकलोम
नुजः इतिश्रीब्रह्मवैवर्तेतृतीयविभागेस्थितिक्रमोनामषोडशोध्यायः १६ अथपंच
तुः प्रवदंतुलिंगमेकंकिंकाशीतिपरिगीयते पंचक्रोशात्मकंसूतत्स्त्रीनाम्नाप्रथितं
गतं तदहंश्रोतुमिच्छामि शिवयोस्त्रैपितेमहत् तत्प्रसादान्महाभागश्रुतार्थोवयमास्म
हे सूतउवाच शृणुध्वंमुनयःसर्वेमहदद्भुतमादरात् शिवयोरेवसंवादंसर्वकल्मषापहं
यादे हृषीकेशादतेगौरीरुद्रस्याकगतानती पृष्टश्चऋषिभिःपृष्टतदेवस्तुमहात्मभिः देव्यु
वाच भगवन्देवदेवेशप्रपन्नार्तिहराव्यय लिंगस्यनामकाशीतिकथंजातंतरयानिधे पंच
क्रोशात्मकस्यास्यप्रानंदसदनस्यहि काशीकथामितरस्यपिबतांकिमलंभवेत् भगवानुवाच
शिवशक्त्यात्मकंलिंगंश्रुतिभिःपरिपठ्यते योनिःशक्तिःशिवोलिंगंप्रकृतेःपुरुषस्यच स्वरूपंप्र
थितंदेवदेवगरणादिपार्वति शिवःपरात्मास्यात्सतिशिवेतिहरिरीत्यपि परब्रह्मेतिचतयाणी ८०

70A

येन बहुधर्षिभिः मुक्तिमार्गेष्वविद्येति विद्येति बहुधोच्यते उमा लक्ष्म्यादिभेदेन ब्रह्म
रूपा सनातनी सदाशिवस्य या काचिच्छक्तिश्चैतन्यरूपिणी सैव काशीति संप्रोक्ता लिंग
रूपा व्यापिनी केचित्काशीं वदन्त्येतामविमुक्तं तथापरे पंचक्रोशात्मकं लिंगं रुद्रावा
समं तथापरे ब्रह्मावासं विष्णुवासं वाराणसीं तथापरे इत्यादिनामभिः प्रोक्तमेकमेव सना
तनं लिंगं सदाशिवं शब्दब्रह्माख्यं शर्णाविद्धं करोति लिंगरूपेण शिवेन परमात्मना शा
क्तिः स्वयं कृतनाशानां काशीति हाथिलिंगिना अधिष्ठात्री देवतानां मतिदेवस्वरूपिणी भव
ने सर्वभक्तानां मन्मामोदप्रदायिनी आरभ्यातद्दिने देवी गंगा केशवसंनिधौ अविमुक्तेश्वरं यावत्
पंचपञ्चिमार्गमध्यस्थिता पूजिता सा प्रयत्नेन काशीवासफलप्रदा नादपञ्चाननेवाथा
काशीं यः पूजयेन्मुधीः तस्य पापेन रमते बुद्धिर्धर्मे प्रवर्तते स्वनेविधाश्च ये जीवा ये च दे
वादयः सुराः ते सर्वे मुक्तिमायांति कामं ये स्थावरजंगमाः देव्युवाच मुक्तिमन्याः काशि
कायाः कोधिकारो महेश्वर देव मुक्तिप्रभेदेन स्थितायाः किं प्रयोजनं श्रीभगवानुवाच हे
देवि गणानयाः काशी मोचयेत्सर्वदेहिनः आधारभूता जीवानामाद्या प्रकृतिरव्यया मुक्ति
रूपा चित्स्वरूपा गवि मुक्तेश्वरसेवया शरणरूपा स्वमाहात्म्यं स्वयमेव विचारयेत् एकदा दे

ब्रह्मवै.
७१ 71

वदेवेषिकलौधर्मविवर्जिते प्राणिनःपापपरमाधर्मवार्ताविवर्जिताः जाताविषादद्रुः
खार्तिभयशोकतृषाप्लुताः कामिनःक्रोधलोभादिमदमात्सर्यहिंसया समेताःपरदा
रेष्वरतास्तेधनतत्पराः उपपातकसंयुक्ताःपातकैश्चसमन्विताः जातिभ्रष्टाकर्मनष्टाःपा
षंडापठिताःशठाः लोलुपाश्चकुशलाःकारणंपापकर्तारएवच तेत्रैविपापकृतोमहा
तोवदिष्वयेपापकराःसदानराः मुक्ताभवंसेवमरिष्यनारतेजीवाःमहाज्ञानमयेविमुक्ते
कारणंपापंयेप्रकुर्वंतिनिर्भयंनानाशास्त्रैर्वेदसंदेहैर्निषिद्धं तेपिब्रह्मलयंयांतिवसेवशीघ्रंजाता
देवाविचिंतायत्नमरुचुः देवाऊचुः शंभोकाशीदेवीसकलकल्मषघ्नाशैकजननीमसहत्वंध
र्मिंशास्त्रजिनकारणाद्देहात्सभावनमः महापापानकृतास्तनिगमदेवद्विजगवांदुस्ता
नपापयोगमपनियदेस्वात्मसदनं वेदशास्त्रविहितःशुभप्रदःप्राणिनांहितकरःसनात
नः मार्गएवश्रुतिर्यास्तरपदोयातिकाशिदयपाननवाप्तया ब्रह्मोवाच नियमःक्रियतां
देवनृभयत्रापिसंमतः देवमार्गस्यरक्षायय्याकार्यपाशुभागतिः महादेवउवाच के
नापिनियमःसर्वमनवेयमायव नतिष्ठन्तितदादेवाःप्रबलेयंचकाशीका ममापीच्छाम
महतीवर्ततेदेवसत्तमाः कार्यंकृतानांपापानांप्रायश्चित्तविधिर्नहि तस्मायोभवतिमा ७१

71A

नवः परं यत्करोति स्मकृतं च दुःकृतं तोयविंदुजलमध्ये मध्यगः स्तथ्यथा भवति लोके वेदि
कं सूत उवाच इत्युक्त्वा शंकरो देवान् काशीमाहूय यत्नतः प्रतीत्यर्थं तु लोकानामुवाच
कथयामि तत्र भगवानुवाच यदि काशि महाभागे सर्वलोकहितप्रदे महालिंगैकनिल
ये योनिरूपे परात्मिके महालिंगं च तन्मध्ये गतं रविं हुतं लिंगमुदितं यदेकं विस्तीर्णं विपदि
पतितेभ्यो भाति सुस्थिरं रते ह्यो श्रीकाशी यः स्फुरति तत्र योगं च तदिदं महालिंगैकाये निल
यमस्यापि तेबोध्यतु त्वं सूत उवाच इत्याहूता काशिका शंकरेणाशु हृष्टा मूर्तिविध्यतीभ
भवस्य आगमाय योदेवमभ्यर्च्य किं विलंब्य ज्ञाव्यक्तापार्वतीशं नमामि भगवानुवाच ब्रू
हि देवि मन्मानवज्ञादीनां लज्जासम्भविता निरंतरं दास्यानंददा महानंदप्रदायिनी काश्यु
वाच मम प्रतिज्ञा देवेश गंगं तु मिथ्रुति सत्वं तेनाहं दुःखिता संभोस्मानादीनां सलज्जिता श्री
भगवानुवाच का ते प्रतिज्ञा विज्ञके केन वा प्रविहिंसिता कथं वा निशृतिवदक्रियते तन्मा
वाधुना काश्युवाच प्रतिज्ञा मम देवेश स्थावरा जंगमाजनाः नारकीयाः सर्वतो मे सागच्छ
ति कैलाशाभा न जायिमनुजा देवधर्मोपमापिकारिणः नमन्ये विविधा जीवाः सर्वकर्मोपजी
विनः परदाररताः केचित्केचिद्द्रव्यपरायणाः परापवादपैशुन्यपरद्रोहरताः खलाः केचिद्रोव

ब्रह्मवै०
७२
72

धकर्तारः केचिन्मध्यपतायणाः केचित्पापं उ कुशलाः वंचकाः संचकाः परे तीर्थद्रोहकरा
लिंगविप्लवा ब्राह्मणाश्चिह्नवं द्वेहिणो निवसंस्येव द्वापरांते कलौ तथा सन्त्यास्म्यपि च पापा
नि बहूनि सुमहान्त्यपि कुर्वन्त्येव नराः सर्वे समस्थैव च विशेषतः ग्रहयज्ञवनादिनासंप्र
तिज्ञारक्षणाय मे अतः परं त्वद्धरणं गन्तास्मि शिवसन्नन त्वया देवैः सज्जर्षिभिः स्थीयते
सावधानतः उदृष्ट्वला मन्वष्या मां दद्देम्यप्युक्तः ततः परो मेरुमंदरवत्स्यानि पापानि वि
विधानि च गन्तानि सहदर्शनतः स्थूलस्त्वस्त्वविभागयाः मोहं यस्तमप्यद्वै तमोगंयस्त
प्रपद्येति जीवन्मुक्तिपदं व्राजसकिंद्रोहो महात्मभिः यद्धतिश्चएवं तिवदंतिधर्मास्त
यापि पापं न परित्यजंति अस्मैव शाकाः खलु पापरूपाः कथं विशदापदमाप्नुवंति न
वाग्रे देवदेवेशस्त्वाधिकारणमध्यमे निरूपितं प्रतिज्ञामेय या निष्ठति नत्वरु श्रीभा
गवानुवाच प्रतिज्ञानवविच्छन्ने देवैः संस्थापिताधुना वेदमार्गश्चसंभोगतवापिद
हनः कृतः काश्युवाच कथं प्रतिज्ञा मे देवैस्त्वया च प्रतिरक्षिता कृतः कथं वेदमार्गः स ७२
फलः साधितो खिलः भगवानुवाच द्वात्वया प्रार्थितं काशिजदैवै ऋषिभिः सह साधितं
धर्मनिष्ठैस्त्व मन्त्रवैः शिष्टसंमतैः यश्चवेदवानिकरं धर्मः सर्वै निराकृतः अरण्ये बौद्धानयो
हि।

72A

द्भिः योगिराद्भिर्नराद्दवाक्त जनानां दृश्यते काचित्तु दिदेवैर्दृविधिस्तिना पयांनिया
नियम्याभिः श्यापितायद्विनावधि तांनिशामयध मं हेथममार्गप्रवर्तिके सर्वजन्म
कृतैः पापैर्महापातकसंयुतैः मुच्यते काशिमरणाज्जनो बहिरुपार्जितैः बहिःकृ
तानां पापानामिदमेवमहत्तरं प्रायश्चित्तं काशिकायां मरणं वासयवव महात्मभिः
काशिकामै देवर्षिमनुजादिभिः शारीरशोषणं धर्मं जपो दानं तपःकृतं देवानांम
कुरेश्वकाशिमरणान्मुक्तिः सदेवाहता नवज्ञानजनश्चमायदृष्यैव काशीमृते नोप
ले मृतैः काशिमृतिप्रयोजिततयादेतत्स्वष्यामृतमा हेतो देनु विशेषणोपिवगुरोः श्र
योजकत्वमतं काश्यां स्थितानां पातकं येप्रकुर्युः तेषां पापं हृदिमायातिनिसं येवेउ
ग्रसाधकुर्वंति निमंतेषां पुण्यवर्द्धते ज्ञानकारि पुण्यकृताकाशिके काशिकां नाशमाप्ना
नो येतनदस्वनिमं पापं कृता देवमधोमतायेतेषां मुक्तिर्यातनानेभवेद्धि धर्मः कामपंशुद्धि
हेतुः प्रदिष्टः पापं पुनर्मलदुःखोधिमूलं तस्मात्त्यतिज्ञानवसिद्धिरूपा मुक्तिर्भवेन्नेवमलावसाने
यथामलो रसमहर्पणाश्चिरं वसेस्तकृतो वदमलो न शुध्यति तथामनुष्येरसकृत्कृतं तच्चे तथा
निनापंमवल्गकाशिवासिनो यथमस्त्वार्थ्यं विनतो निकाशणाते नास्ति दुःखेव हृदत्तामुपैति यदुःख

ब्रह्मवै० ७३ 73

संगीकृतमिंद्रियार्थसंकोचनस्तेनहृषेभवेन्मतिः अतोमहांतः सततंलेशादेतो मंद
त्मत्वेकाशिजंकिंत्यजंति येविद्यमानेंद्रियभोगसाधनेत्यजंतिगेहं तिसदाविमुक्तं
ग्रहोतिधन्याजननाविमुक्तयेभजंत्यपेविस्वयंतिसदासं भजंतियेदेहगेहेंद्रियार्थ
मत्वाशुरत्नंपरमात्मबुद्ध्या नेतदुदार्नाः सुखमोदहीनाभजंतिदुःखार्णवमात्मदीनाः
कामक्रोधपरायणाः प्रतिदिनंलोभैकनिष्ठाश्चये हाहाकारविकारयुक्तमनसोदृष्ट्वा
कलिंदुष्यंति येनप्रमत्तमर्चयंतिविभवैः श्रीविश्वनाथंमणिकालः कालमलः क
लिः सुविशदान्बान्वेषयतेनान्नुपुनः कामः क्रोधोथलोभमोहयदूहविशदामोहएक
स्वतयोगवैमात्सर्यमनुद्विपवइनिधारसेनापसंदर्शितात्माः कामणः कल्कीमणिरोयैः
प्रभवतिहिमणिरामकः सोथकामोमहाराजाधुपेतोजवइतिजगनोयाहनः सोयमेव
मथयजुत्वः कामणःकलेःप्रवेशोनभवत्येतच्छुतंमद्रुः अविमुक्तस्थितावजंतुकृत्वा
धनेसकलिःकथं सूतउवाच सात्तात्कलेःप्रवेशोत्रविद्यतेनकदाचन वासनाप्रा ७३
णिनांसर्वाविशामेवहृतैःसत शुभामनः प्रवृत्तिःस्तुसत्यमिमाक्रुरादपान् अशुभामन
सोवृत्तिःकलिःसाधुविगर्हितः पीडयेत्सजनानत्रकलिर्विशातिमत्तिमान् तस्मात्सदा

73A

सभातुर्दिः कलिर्विसृज्यतेनभिः युगानि सम्यक्कालस्य यमोहन्ताः सदारुणाः विशेषेण द्वि
मार्यानितनवित्तुप्रकुर्वते एतेषां राग्भदान्यत्र सेवितलिंगानि सर्वतः तत्तद्युगकृतैर्धर्मैः ।
नैव तेसत्कृतर्विनः कलिकालेस्वरं दृष्ट्वा चंद्रेश्वरसमीपतः कलिदोषैर्नरोजातु ननस्तु
जेतकर्हिचित् बहिः कलेर्वा सकृन्नतः सेमभमान्नु मन्नोपिहि उपसर्गः समानोयं सहिकारणं
तदुःखमः एवं जन्मसहस्रैर्यः अन्यभनः कलिर्बहिः तदासनाहडूताव कथं यान्ति मद्द
र्शयः हर्षयन्तेचात्र यान्ति लोकाः सम्यक्समकुर्वते कलहंमध्यमासानि भत्पयेनेनराधमाः
परदारापरद्रव्यपरद्रोहपरायणाः भवन्ति बहवः कारणं महापातककारिणः तेकथं यान्ति
नामधान्निसर्गाणाः सुः प्रमादिनः कालराजभयेकारणं पापिनां नव हि कलेः दृष्टिकाभिः सु
वर्णास्वतन्त्रं तुलदंतेनचि तेनैव विमुक्तेऽत्र विमुक्तमोक्षं भजन्तियेसत्स्थितमामलोचनं तोते
विमुक्ताः परस्तत्वस्य पदं भवन्ति वाराणसीं प्राप्य सुदुर्लभां सरेरे पीठ्दे वजगतः पितामह
नित्यं नपश्यन्ति सुदुर्गयोनराः व्यग्राः कलिग्रस्तधियो भवन्ति विशेश्वराराधनतत्पराणां वि
शेश्वरस्तत्परतामुपैति योविश्वयासा मितिप्यमत्रकृतार्थभावं नयतेकृतार्थं यदिखेभ
रमासितं सुविपितं सत्कालिकोहस्थितं लोको त्राश्रुतिसंगतं भविमहाराजेंदुतारामणेः

हिर्गत्वाविफलोपभुक्तिनदितानैनस्यतस्मात्तीर्थाध्वैर्गतिरीक्षितात्रिशानिकाप्राप्ये।
नचेन्मासिको इतिश्रीब्रह्मवैवर्त्तेविश्वेश्वरकाशीसंवादेतीर्थविभागोनामसप्तदशोध्यायः
स्कंदउवाचः भगवन्काममाकर्ण्यकाशिकानायिनाशिका किंकिमन्नकरवन्नीदेवंशंकरलो
ब्रह्मवै० ७४ कशंकरं सूतउवाच इतिश्रुत्वादेवमुखात्स्वामिनःकाशीवासिजनस्तत् नच्छ्रुत्वामहाभागाःपुरे
कौतूहलेहितंतत् काश्युवाच पापिनांगुरुभारेणपीडितास्मिजगद्गुरो हेत्र्यापहन्तामा
रोसीदुःखात्कानशंकर भगवानुवाच पापिनांदुर्लभोवासः सर्वदानेदृश्यते मरणंदुर्ल
भंतेषांत्वयिसत्वापियातनः प्राप्नुवंसेवनेपायाः कालराजकृतावहु कलौकाशीवस
तिःस्थिराभवेत्पापात्मनांदेवपातिस्वभावात् ममाज्ञयादेवनाथ्यः प्राभामामुद्रामपि
पापस्यपापकर्त्तव्यं वासंकाशंदुर्लभंप्राप्यमरदाः दुर्बुद्धिपापरानकुर्वन्तेसाधुनिर्धनात् ते
लोकेदुष्टास्त्वानजाननितिमांचविजग्राहस्यस्तविता पतन्ति नीचद्वेषिनेदीनन्नपोमिकगोर्यज्ञैः
सममत्वे ममभक्तियोगैः आराध्यमामात्मनयापरेशंसंप्राप्त्वंतेममकाशिवासं नित्सोर्णी
लोसर्वधर्मैः हृतापाः काशीमाप्यस्वातंत्र्यं तिलमंते हृतापीस्थेयपापसारंसमर्पिताद्वयः
काशीपापहृत्दुःखभाक्स्यात् भवेन्निशानानन्विनह्वनयः श्रद्धापरांगानसुखमत्तो

74

८

७४

74A

रमे तस्मादसत्संगविवर्जनैः परं स्यात्तव्यमानेत्वनेबलीयसा असत्संगाः काशिकेषुः
पापात्वपि सुदारुणाः पापं भोगात्क्षयं पेतयापाः पापविवर्द्धनाः कारयुवाच केते सतो
महादेवनवानुग्रहवात्तकाः काशीं प्राप्यापि सहनाजापंतेसत्समागमात् भगवान्
वाच परद्वेषु दारेषु धनेषु सक्ताः उग्रेषु धर्मेषु परं विरक्ताः दुर्भोगदेशे भोग्यजनेनुरक्ताः अ
वैदिकेषेव नितांतभक्ताः संगः सदासाधुदिनेषु कामणा किं किं न कुर्वंति नराधमा भवि
अतोसतो वर्जनमात्रतोनराभजंतिमामेवशिवेतिनम्रताः असत्संगात्वनभवति विवि
धं दुःखमत्र चिंते विचारो ह्याचारप्रभृतिभिरयोयाति विलयं अतः उग्राः संतो विविधं
विहृतिस्थानमखिलं विहायास्थाकामे शिवसदनमेकांतसदनाः असत्संगात्प्रा
रेणापवादोविदितोयतेसज्जनत्वंहिरोगाति अतः संतः सावधानेन सेव्याः सद्विदानैदुःख
भारं जहाति नीचानामपिदेवेशिभ्रद्धाशास्त्रेशरौद्रहृदा जायते सर्वसत्कृतैः नीचत्वमानंहि
पापत्तः इदमेव भविष्यमेविदितेसर्वमेवहि निर्विसृजयागमागकयासंवादोयत्रयासह न
योपदिशाहमहाचकथायिष्यन्नशेषतः कारयुवाच अहोअत्यद्भुतमिदं वेरणा वैराग्यं सत्पुना
कं यमसानयासाविवादोभविष्यतिदयानिधे कदाकुत्रचकोवादः किंवास्मंनयाभिव किमाहा

रकिमाचारतकथं निर्वेदमापसा श्रीभगवानुवाच विदर्भनगरे काचिद्देश्यासज्जनद
र्शनात् विवेकं प्राप्य निर्वेदाख्यामवाप सा तां शुभां श्री कामपुवाच कथं सुशीलासमहतीतस्याः
परमद्भुतम् एकेन स्ववरोनात्र जाता निर्वाणदायिनी भगवानुवाच विदर्भनगरे रा
जा वीरसेन इति स्मृतः वासुदेवैकभक्तोऽसौ मंत्रिणश्च तथाविधाः पुरोहिताश्चापि अस्य
सः सर्वे विष्णुपरायणाः नगरस्थो जनो भक्तो यथा राजा तथा प्रजाः इमे वै वीरसेनस्य रा
ज्ये नीचोऽपि धार्मिकः पुराणश्रवणासक्ता नराः स्वकर्मणि प्रजाः सदाचारपरा विष्णु
व्रतपरायणाः एकदा वीरसेनस्य विचारः समजायत अधिष्ठानं भगवतो विष्णोः कुत्रभु
वि भुवि यत्र साक्षाद्धि येनास्ते यामरैरपि केशवः ऋषयः प्रार्थिताः प्रोचुर्यथा तत्त्वं महीप
यः वीरसेन महाभाग स्मरण विष्णुपरायण पुरी पुरं स्थितो विष्णुरेषोः काश्यां स्वरूपतः
काश्यां स्वरूपं विष्णोस्तु यत्र साक्षात् प्रकाशते श्रुत्वा मुख्यमाने देवो भक्तानुग्रहकारकः का
श्यां वसंति ये लोकाः द्विजा येऽपि च अन्त्यजाः भगवद्विग्रहाः ताः सर्वपापप्रणाशनाः
अधिष्ठानं महत्तत्र विष्णोरपुरं जय ऋषिवाक्यं विदर्भस्य राजा लोके स्वसात्विकः श्रुत्वा
काशीं विष्णुरूपां मम मनसमहाशयाः काचिद्देश्या विदर्भस्य कुत्सिता माहात्म्यमतनमा।

75A

कालिकायाः कामकलाधिकृतस्यात्मानमातुरः उवाच वचनं चारुस्मितां संसारविक्रियां
मुह्येमयामानवं सुतेदेहमाप्यननक्तं ते येनमुच्येमहापापात्संसारात्योद्धरामहान् कथंका
रीं प्रयाम युक्तं यद्दत्स्यामिकेशवं उदग्रहाकुंचस्तास्येत्पथमापायजीवना केशावस्थान
नासाद्युक्तविष्णुगानमुत्तमं नरस्यादिनाऽलवंशादिदर्शो विष्णुशुभाः कलाः किंमयायाप
कृपिणाकृतं नेवीभक्तिनमुद्भः यदंगंसमसमार्यायाश्च धनं सर्वत्र कांतितं पिकृतान्वेन
गतु छिंद्रं मांभजेत्तिनराधमाः मां चाधिकृपापपुरुषान् भजामि विजितेंद्रियान् मुहोके
शवमायायाः प्रभावः परमाद्भुतः निरयेसुखबुद्धिंयापरित्यंतुंनशक्यते सुतमेलमुसंस्पर्शा
त्वगस्यादिदुत्तवद्धिः शरीरंकृमिकेशादिश्यदुर्गंधभाजनं श्रयमेवपरोभोगोनरयस्याद्भुतः
त्वल देहेनदेहंसमयोज्यभोगबुद्धिः क्रियेनपर मुहोमत्ममगमाहात्म्यपश्यतांपिविनाम्यथा ते
उगवानपापाविकृतिष्यामिकथंचन विषयानसर्वतस्त्यक्ताशोधयिष्येगमात्मनः पापं च
बयसंसर्गात्जायतेऽवश्यमेव हि नोस्सुत्यजति विषान्माद्भुतः पापंकृतोऽस्तेत्स्वहृहेवज
नेकायांगमिष्यकेशावप्रियां उभ्यताम्यमेवाशुगमनायकृतोद्यमा सस्यानदिवसंतावा
वलोर्यन्त्रिकृतपितं धनेकिमज्यकिंचित्तदृढात्ततानियमान्विता दासदासीदयुतानापत

ब्रह्मवै०
७६
76

स्य केशवं स्मरन् जय केशव देवेश जय काशीप्रियाच्युत काशीं प्रापय सर्वेश दे
हि वासं जनार्दन इति श्लोकं जपन् वैश्यो विदर्भनगराच्छुभात् दिनैः कतिपयैः शीघ्रं
काशीं प्राप महाफलां पदे पदे पापमलं तस्याः तीर्णो भवन् स्मलं दृष्ट्वा या काशिकायां
वेगतः सर्वैः सुवासनः आगत्य मणिकर्णिकां स्नात्वा दत्त्वा धनं बहु वपनं कारयित्वा
न स्थितस्तत्र तपसो वृतो भागीरथ्याः परिसरे स्थितो केशवं स्मरन् जय केशव देवेश ज
य काशीप्रियाच्युत काशीं पारत्तस्व देवेश देहि भक्तिं जनार्दन मंत्रेणानेन देवेशं प्रार्थ
येत्सम्महेन सा स्थूलवस्त्रद्वयादीनां सर्वभोगविवर्जिता तत्र गौरमणौ यां गौरमते केश
वे सदा दोषान् ददर्श भक्ष्याणां जीवहिंसादिसंभवान् चक्रमेषु पि हिंसा स्यात् तस्मात् कत्र
सं स्थितो गंगातीरे हरमणौ रमयन्तो स्वमात्मना कदाचिद्रोदिति शुनः कदाचिद्धस
ति स्फुटं कदाचिन्नृत्यति च सा कदाचिद्गायते तिच क्वचिज्जने शरणमत्ति क्वचिद्गृहे
स्थितान् जनान् विचारयति चात्मानं दैवपठनपावनं गंगातीरे च यो वैस्सरमणौ
दिनादेव वर्ष्यः कालके साम्राज्यार्थं त्वितो मौ मणिरापि च महाराज्ञ नारामणीगणैः सं
सेव्य स्वगणा भवति स्मरमणो हर्षकारी मनोज्ञः सर्वेषां मानवीयोः ज्वलितकमस्तु ने ७६

76A

वोऽक्षलेनतुजायाः माहाराज्यसमन्वितः स्वरगकर्दैवोक्तियोवेमणिविंस्ताराजसप
वधेगागिभुमहाराजेनतुनारामणिः कुर्वन्नयोमणिकर्णिकोद्धुपुलिनेमाधवान्तसधा
दिकंजीर्भोक्तारयन्तीनितारकमहाराजेनतुनारामणिः कामकलोवाच अहोमहा
लिंगमयंजनार्दनेणपणामिकापपापरमात्मरूपं अनाहतेयोजनपंचकात्मकेविस्ता
रिंगच्छतिचुगंतेमाहे स्थलंपतिप्राप्यरमेसहनिशंसृयोकषवीर्यसृधैर्यमुक्तिदं वेमपा
पिंयसेवमानामतीस्यातन्मात्मनेत्रेयजेत्काशिनाथं कापपस्पर्शकलंकपंकिलमहा
राजेंद्रनारामणिरामोमाविरकाशिनाथभणितिः कामश्चकामेश्वरः कामेशोचका॥
मितार्थफलदः कामणः पतिः पावनः मामश्चापिहिकामदेवधरणीपालः सनामानदः
शमानदः मानवधः सनातनोरतिप्रियोपयकरोमपावनः कुरूपदुर्भगदरिद्रदारुणः
सदादयावानपराधखंडनः अहोकदर्पणमहाघमर्दितादेहेनदेवः स्वलकाशिकायां॥
भक्तामयासर्वपतिर्जनार्दनः मामः स्ववशोविषयात्मनोन्न अहोन्नलोकः मणिकर्णिके
कंः कथनकाशयारमतेरमापतिं स्वानंदरूपांयरिपूर्णकामं स्वानंदहेदेवदेवेनपास्य प
मपाभिसर्वत्रजनार्दनंपतिंकाशीश्वरंदेवदेवैर्नपास्य चित्तंसदानंदमयंनिमग्नबहिर्नया

ब्र॰सै॰
७७
77

स्यत्यतमोनरोचते सूतउवाच इतिनिश्चित्यगंगायास्तीरेतारविलासिनी विलसा
द्भुमरोनाम्नाचिदानंदस्वरूपिणी पंचक्रोशात्मकंलिंगमेकमेवानुपश्यति विचा
चारमहासत्वाजितेंद्रियमनोगुणाः विलसद्भुमरोत्त्वरहितकोयामगणारिदंसविदितः
तुराग्देद्यः विलसतिमद्भुंसमानतीयारमणामिहापिचविलेनसुराणां कोविद्या
पिनपस्विनीवस्तुमतिःकाश्यपारसोमेतिनाविप्राद्यालगणामानिराहतनतुदीनाकु
शांगीहुपा वेश्यांकोनुकेकाविनायस्तुमगांयमच्छ यस्मादवेद्वमश्चपितडकम
त्रुत्तरसोवाचेतिकोनहलान् काचितपस्विनीकांपयांस्वरसावागलणाहुपा पयच्छवे
श्यांसुभगांकोनुहलसमविना सूरसोवाच कात्वंवरोरुकिंनाममनवदेशांकपद्यगा जा
त्यांकासिस्थितांकाम्यणानिर्वेदरसंयुता कामकलोवाच ग्रहंवेश्यणाकामकलाविदर्भ
नगरेस्थिता दिवृक्तानिर्वेदमासाद्यकामयामिच्छामिदीनवत् सुरसोवाच नवनिर्वेदस्
लेकिमाश्चर्यंभातिमेनचे वयोरूपंनयायोलं एतामेतनतुडुर्लभं कामकलोवाच वीर
सेनोमहाराजाविदर्भनगरेधुना वनेनेधार्मिकोविस्तुमकोमसक्तोनकुवचित् तस्यैका
दोविचारोमहादृपिमिसत्वदर्शिमिः कृत्वश्रीभगवान्विस्तुलंभनेशाप्तमेवदि निरु ७७

77A

पितं मुनिऋषिभिः कारणं केशवस्य तिष्ठतु वने मे भगवान् विष्णुः परमात्मा सनातनः
प्रतीवत्सलभः स्वाताल केशवो जितेन्द्रियैः महोपपातककानां च नाशनः स्मृतिमात्रतः
इति श्रुत्वा त्वमात्मानं पितृकृत्यं सुविचार्य च तत्र गत्वा त्वमप्यत्र श्रमे तेन दयावता वि
चार्यं वमनसि च श्रुत्वा वाक्यं द्विजन्मनो आगता केशवं द्रष्टुं पतितपतितपावनं सुरसोवा
च लक्ष्मीपतिः स्तवपतिः कथं भवति सत्तमे वेश्या जगमस्तिः पापा महाक्रोधिनि के मे कृतं
कामकलोवाच वेश्या वश्यं पापरूपा सदाहं लक्ष्मीकान्तः पापसंदोहहारी स्वकोपायं
दीनबन्धुः सुसेव्यो येन द्रुतं कालेन वश्यं भजेत्सः सुरसोवाच कथमाहारयात्रा ते भवितुं
पापवर्जिता जीवाः सर्वे वर्जन्ते त्वं न यज्ञाधिकारिणी कामकलोवाच पद्यः पानकेदा
विदिकरिष्यामि सुलोचने पञ्चयज्ञाधिकारो हि येषां तेन न भक्तकाः स्याः स्यास्य चैवजी
वानां कामिकावासितानां यथा पीडनं जायते मनः स्वपाकं मम मेहसा सुरसोवाच
किं विष्णुशयनि वामोरु ते त्वेकमीन्को तुकं परं तत्समाचक्ष्व सुभगे महानन्दवने शुभे का
मकलोवाच पञ्चक्रोशात्मकं रूपं केशवस्य महात्मनः किंचिन्न्यूनं न सम्पश्यामि सुर
से तात्त्वावादिति सुरसोवाच पञ्चक्रोशात्मकस्यास्य केशवस्य परात्मनः स्मनतायाः प्र

ब्रह्मवै०
७८
78

संगः कः कादृष्टिस्तवस्वप्ने कामकलोवाच यावज्जममदेहोयंतन्मयोभातिसा
त्मकः तावत्सपश्यामिचात्मानंस्वंनदेहोपचारतः प्रियादात्मानमन्यंत्वयः पश्यति
दृष्टस्रुतिः तस्याप्रियेरतिः कास्तेकृतस्तवंकामहृदयाः कथंप्रियस्यविरहंसहंतेसवि
वेकिनः गतान्यनेकजन्मानियस्याविरहितानिमे इदानींकृपयास्वस्याद्दष्टागस्मिप्रप
न्नार्थिनी स्वर्गहंप्रापितातृष्णापरव्यसनलोलुया व्यभिचारपराद्दीनाप्रियस्नेहविवर्जि
ता यैरहंवंचितास्तैम्भुनीचैरिंद्रियविभ्रमैः तानहंवंचयिष्यामिकेशवेनाद्यसंगता
नाहंबिभेमिनिरयानास्ववाद्गर्भवासतः नदेहग्वेषमदुःखात्तुयथाप्रियवियोगतः
बिभेमिमानुषंप्राप्यदेहंसर्वार्थसाधनं अहोप्रियस्यमाहात्म्यंत्वरमेपश्यसुंदरं अपराधं
सहस्राणिहत्वानामामानयद्भ्रुवे अहोलोकःपापशोकसंगाक्षणनवर्जितः माधवंमाधवंवी
क्ष्यतयापिनविचारयेत् अहोपतितमप्याशुसंसारगामागतं सकृत्तनशकोभगवान्के
शवः कामिवल्लभः तंप्रियंपरमानंदंविहायाप्रियदर्शने भजंतियेदुरात्मानस्तेषांप्रिय
कथाकुतः सूतउवाच इत्युक्त्वासालयस्वरसोरुरोदगतचेतना मूर्छितानाथनाथेतिके
शवेत्यावदन्मुहुः विसर्जयनेत्रेसोवाचकामिकाकामिमहाभज मामालिंगायविज्ञोगी वि ७८

78A

रहेराजवाद्युत स्तउवाच अनयापरयारीत्यानिरंतरममाराया नीतः कालः का
मकलयागंगानीरनिवासया पुनस्तो प्राह स्तरसादेवलेमिलितोनवा अद्यापितां
कामकलेनालिंगतिहिमस्यतिः कामकलोवाच प्रियेणासंदरेणाहं मिलितान
कथंचन किंविज्ञानासिस्मरसेकदासंगोभविष्यति स्मरमोवाच अहंकारनिहत्या
नकेरावोनहिहरतः अहंकारयुत्तानांहि पथ्येपर्वतराशयः जानासितांकामकले
यदामधुरभाषिणि मोज्ञास्यसियथारूपां तदाप्रियमवाप्स्यसि कामकलोवाच
कात्वंभद्रेकथंचाहंतास्येतांकरुणामयीं नवाज्ञयाकरिष्यामितन्मर्वप्रियकाम्यया
कालीकोहपुरस्थितः सदिमहाराजेंद्रतारामरामरामः कुंथितिकाननस्यफलका
नश्रीकुल्मल्वक्ताहतः द्वांद्रोणापरीमिताब्धिजगरहेतानीयकालेशभेशास्मु
स्मादितमत्वचोः सहुभजेपत्नींनयेतानपि कामवाच अधिष्ठात्रीदेवताहेदोत्रस्य
करुणामयी कारणीतिविस्मयचितांतोहष्टाप्रहुसमागता स्वःप्राप्स्यामितंवदरदंकेश
वकेशवप्रिये मध्यान्हेमणिकर्णिकावितोउंसंविसर्ज्जच रत्युक्तातांस्वरूपंस्वदर्श
यामासकाशिका ख्यामाशोउशवार्षिकीमकरुणांमतिंदधानावरंहस्ताभ्यामभयं

वविश्वजननी विद्येतिसागीयते याहृष्टास्मरणागतानापिसततं याकीर्तिता संस्तुता
यास्मृष्टानस्मिरात्मततनममलं दयात्तुवं काशिका सूतउवाच इत्युक्तातहितामूर्
र्तिः कारणाःपरमसौख्यदा सातांहृष्ट्वाभगवतींनतामभविदंउवन् काशिके दर्श
ब्रह्मवै० यात्मानं केशवंमाणवल्लभं अतःपरंदृश्यकस्यान्तेनशक्तामिमहेश्वरि द्वितीये
७५ दिवसेप्येवं मकुर्वदतिविह्वला मध्यान्हेमणिकर्णिकास्नात्वा केशवमब्रवीत् ज
79 यकेशवसर्वेशकाशिवासिसुखप्रदः नयमामद्यभगवन् काशीवासप्रियाप्रिय सूत
उवाच एवमुक्ताध्यानयुतापश्यतवतीचसा विससर्ज शुभंदेहं केशवेनसमागता
स्वभर्त्रामिलितासाध्वीदृष्टालोकैस्तदाहिसा जयकाशिमहाविद्येपतितानांसुपाव
नि वामनेगतिरस्यानंसंसारेमज्जतामिह अत्याश्चर्यंतिरीक्ष्यसालोकःशोकजैर्महान्
काशिकायाःप्रभावतःकारणामेवमनोरथे येयंवामका [illegible] महामहाराजेडता लिकाशि
नमरणेवांछितेन्दुस्मनोनरंजनकरीवामाहकनिर्वामती दृष्टाकल्मलकेर्हिसाद ७५
वरपैःसेयंतरानामुताभोक्तृणामभिरंजिका मिलतिवेशहेलविक्रीडितेनहैथी
गतिः शास्त्रविचारकारणंकर्तेस्वरःपुरुषार्थोपचासान् ईशानंसततंदविमतकवा

79A

सः प्रभुः परं पौरुषमेतदेव यथा कथंचित्पुरुषेण पौरुषैः कृतैः समस्तैरधिकाधिका
से यत्नः कृतो नश्यति नैव कुत्रचित्स्तम्भो न रेकाधिकं कामसूयाद्धि मत्वान्वगाः पति
देवादिकास्तु भजानुपरांसि हिमवाप्नुयाद्दशा यत्र प्रविश्य विन्दे देवमानुषानुवदेति
साक्षाद्धि वन्दनीयो नरः काश्यपा देवः केशवः शंकरश्च काश्यपा देवी स्वयं मन्त्रगणी भवा
नी काश्यपा दुर्दिविघ्नहन्ता महेशः काश्यपा शास्ता कालराजो गणेशः काश्यपा गंगा द
ग्वत्ता विष्णुरूपा काश्यपा ब्रह्मा वेदघोषरूपेण काश्यपा दुर्गा तुः स्वदारिद्र्यहन्त्री काश्यपा
सर्वाधिव्याधिबाधानिहन्ता किमु जनानामीतिपरं विमस्यनेयतुः स्वभावैः गुणमल्पमाश्च
समागमोयं न शिवस्य लोके न विष्णुलोके न च सत्यलोके काश्यपायथैकत्र समागमो
मत्तान्नुजातो न ह्युत्त्वापि न यो भविष्यति मत्तस्समाजे खलु सन्निधानं यं कृपाप्रहृष्टस्याद्ग
तथार्थं युद्धा शारीरमात्रे विजितेन्द्रियाणां दोषो न कश्चित्स्वविनाहि काश्यपा विरुद्धकर्म
प्रतिवारणेन सर्वायकाशीभवतीह नित्यं न देहवेश्यापुत्रनन्दनजायाधनानि सर्वा
णि प्रियो वनानि न रस्य कुर्वंति सर्वं कदाचित्तस्मात्स्वकाशीगमनो न स्वरखी स्यात् इति
श्रीव्रतमवैवर्ते न्द्रीय विभागे कामकलाख्याने नामाष्टादशोध्यायः १८ अथ यदूचुः वी

रसेनो महाराजो विदर्भनगरस्य च किं काशिकागमनं श्रुत्वा चकार हरिवल्लभः
पुनर्वैशंपायनवचो हृत्विन नयंतिमहर्षयः शृणुतानामधुरं सत्यं महाश्चर्यकरं च नन स
नउवाच वीरसेनः प्रसेनापराज्यं पुत्राय दत्तवान् विलंभकः काशिकायामाजगाम
स्त्रिया सह वैराग्यापास्तटेरम्ये केशवस्य सहसंनिधौ स्थितानादिकेशवं प्रातः आराधय

तिभक्तितः प्रातः स्नानं पादतीर्थे कृत्वा मध्याह्ने मांकर्णिकायां निमज्य दृष्ट्वा
देवं विश्वनाथं नत्वा दैवीं दृढंमाधवं केशवं च विप्रान् देवान्नदानैर्धनैश्च संत
र्पयोर्पारणं संचकार नित्यं राजा वीरसेनो नियतो जिताशनः निंद्रियाघात स्थि
तोभवत् कस्मिंश्चिद्दिवसे राजा वीरसेनो जितेंद्रियः वेश्यां कामकलास्य ज्ञाकार
यामास कौतुकात् आगतां तां स पप्रच्छ किं करोष्यत्र संस्थिता कामकलोवाच
भर्तृसेवाश्रुषणरता कदाचित्स्नानमानसा कदाचित्काशिमाहात्म्यपरिशीलनत
त्परा कदाचित्कुर्वणा सत्कामभर्त्तुर्गुणगणस्यहि कदाचित्सत्सभामध्ये गोष्ठीश्रवा
णतत्परा एवं कालो मया नीतो नीयते च जनाधिप न शोको मिय निसंकं बहुकाल
वियोजितं राजोवाच क स्थे पतिः क्व चासौ सः किं नाम्नः कस्य से मनः किं ददाति सुखं

80A

विनेमिलितासि कथं न तं कामकलोवाच केशवो मे पतीराजन् सर्वज्ञो सौ समस्तदृक्
तस्य नामास्य नंतानि न चैकमपि वस्तुतः वेदस्मृति पुराणेषु तस्मिन्नो ह्यात्मदः प्रभुः विने
तस्य जनानैव तेन नदृष्टमपि किंचित् गृह्णतिनस्य देहका मिलितास्मि गुरो गिरा राजोवा
च कथमन्यस्य मिलति कथ्यता सेव्यते बुधैः मिलितो न गुनर्या तिकथं न सिन्नु प्रवर्त
ते कामकलोवाच गुरुभक्त्या समिलति स्मरणात्सेव्यते बुधैः मिलितोपि न लभ्येत
जीवैरहमहंकिमिका परैः राजोवाच वर्णाश्रमेषु केतस्य वल्लभाः कस्य वल्लभः तस्मि
न्नुमात्मेमनो न्यत्र न गच्छेद्धि विषयांतरे कथं कामकले ब्रूहि यदि जानासि तत्त्वतः कामक
लोवाच वेदमार्गरतास्तस्य वल्लभा वल्लभस्य मे विषयाविष्टदृष्टीनां परमात्मा जनार्दनः
ग्रंतर्हितो न दृश्येत प्रमत्तेषा पिरविर्यथा यत्र यत्र भवेत्प्रीतिर्जनस्य विषयात्मनः तत्र त
त्र मनो याति जनस्तन्मयतामियात् अतएव विदानेदे परमात्मनि वल्लभे स्नेहः सर्वात्म
ना कार्यो यथान्यत्र धनादिषु स्नेहाद्भ्रमणमासात्र सत्समरमते वशी विषयस्नेहिनस्तेन
न मिलेति कदाचन केशवः स्नेहिनामात्मा सात्वान् वतिमाधवः राजोवाच विषयास
क्तचित्तानामपि प्रयतनतोहरी कथं मिलति देवेशः केशवः क्लेशनाशनः कामकलोवाच

तुल॰वै॰
८१
81

विषयासक्तचित्तानांप्रवरोयदिमानसं प्रवर्त्ततेकाशिकायांमिलत्साशजनार्दनः राजो
वाच सर्वेशृण्वन्तिमद्देहेस्थिताकाशीकथंप्रभुः कथंनसाक्षात्कुरुतेभगवान्मधुसूद
नः कामकलोवाच गुरोःशास्त्रेचमहत्त्वेश्रद्धाप्रणयेरवाप्यते श्रद्धयाहत्ताप्तानांका
येसाक्षात्कुरुतेहरिः यस्यसाक्षाद्भगवतिगुरौशिवतनौपरे मन्त्रेबुद्धिःश्रुतेतस्यसर्वंनश्य
तितान्यथा राजोवाच किंतत्पुण्यमहाभागेयेनश्रद्धातिनिर्मला जायतेवर्द्धतेचापिवि
षयासक्तचेतसः कामकलोवाच श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तं क्रियतेकर्मयच्छुभं ब्रह्मार्प
णधियासर्वंकर्तव्यंविलासवर्जितैः राजोवाच ब्रह्मार्पणंतुचकथंज्ञानवान्सर्वकारणी
यामासायनतोसंतस्मात्प्रयात्केशवंचयति कामकलोवाच शरणंश्रद्धामहाराजतदात्मेया
मनीषिभिः किंसमस्मन्तंतेचेहविचारःसंप्रवर्त्तते विचारोपिकृतेराजन्समस्तपरिवर्ज
ते सिद्धंभवतिशरणंस्यात्तदाश्रद्धामहाफला अत्रैवोदाहरंतीमभितिहासंपुरातनं यंश्रु
त्वाश्रद्धयाशरणंभवेन्नरःविचारकः विंध्याद्रिकोटरेराजन्भिल्लपल्लीसदिश्रुता तस्यांवस
तिपापात्माभिल्लोरौद्राख्यनामकः मार्गेप्रागच्छतोवीरजनान्यपल्लीपतिःसदा सचहत्वाध ८१
नंसर्वंगृहीत्वायात्निमाविशत् प्रत्यहंजीवहननेप्रत्यहंकर्मकर्त्तने प्राणिनांप्रकरोत्येवरौ

81A

द्धातः द्रोणमानसः एकदा ब्राह्मणाः संप्राप्ताः भिल्लिनामार्गमध्यगाः रौद्रात्वेणधृताः स
वेदशास्त्रपारदर्शिनः केयूयंकुत आयाताः दीयतां सर्वमेव हि नो चेद्धनाम्यहं क्षिप्रमिति धन
नीवंयशेषावले ब्राह्मणाऊचुः गृहाणास्मदीयंधनंयत्किंचिद्दत्तं ते वयं शरीरं त्यजभिल्ले
णायेनकाशीमवाप्यते रौद्रात्तउवाच धनमस्तूंमनुष्याणामायुःपरमदुर्लभं नचेद्दत्ते
भोगहेतुर्जीवितेन किमीहितैः विप्राऊचुः धनेनकिंपापशमादिदुःखमस्तेनसर्वार्थो
विनाशकेन आहारमात्रादतिरिक्तसंग्रहीनश्यत्येवसंपरलोकश्चन्यः भिल्लउवाच पापं
किमुच्यते विप्राजनानांचनतउच्यते पापेनक्रियमाणेन किंनश्यति ममापि हि विप्राऊचुः
पापंदुःखस्यमूलं हि स्वकृतेनैवस्वकृतम्मतं पापिनोनिरयंयांति स्वर्गंसुकृतिनस्तथा भिल्लउ
वाच मयापापंकृतंघोरंकथंमुक्तिमवाप्यते नहि दुःखविजानामि यावज्जीवंमनागपि
विप्राऊचुः सर्वंयन्नाप्यते भिल्ल पूर्वजन्मार्जितेनच सुकृतेनमहाभाग दुष्कृतेन दुःखकृ
द्भवेत् भिल्लउवाच दुष्कृतस्यस्वरूपंकिंसुकृतस्यापिकिंपुनः वदंतुसुविचार्याथ नजा
नेकिमहंतरं विप्राऊचुः परपीडाकृतेभिल्ल परद्रव्यापहारके सेनिंद्यमात्मदृष्टानां तदुः
खदंदुष्कृतंमतं सुकृतंसर्वसुखकृन्नपरद्रोहविवर्जितं संस्कारैः संस्कृतस्यात्रशुभेष्व

ते प्रवर्त्तते भिल्ल उवाच संस्काराः कति संतीह वा ह्यभ्यंतरशोधकाः यद्बलमलत्वाणां किं
न येन संस्कृत उच्यते विप्रा ऊचुः संस्कारा दश कथ्यंते देहिनां शुद्धिहेतवे आदौ सङ्गः स
गतिर्हितनो निस्तारबुद्धिताः ततः सद्गुरुपरता विचारस्तदनंतरं ततस्तन्मवासाद्
तनो विषयमोचनं आहारशुद्धिस्तु पुनः ततः प्रीतिर्जनार्दने ततः सर्वविस्तृमयं सर्वदा
नंदप्रपंच भिल्ल उवाच सत्संगेपि न कस्यापि दृश्यते सन्मनो गतिः तत्कथं श्रवणेनापि
सद्बुद्धिर्लहिजायते विप्रा ऊचुः यावन्मायैस्तमस्तिनेत्स्वदयं वदेवहि न यातेस्य समुद्रबुद्धिः
स्यात्सद्बुद्धिः सद्गुरौ तथा अनेकजन्मजनितेषु पापराशिफलेमहत् सत्संगपापहरश्रव-
णादेव प्रेमा हि जायते भिल्लु उवाच कुटुंबादिपरालोकारं पश्यते साधवो विहि ते पुसीद
स्वचकथं सतोषोत्स दिजायते ऋषय ऊचुः लेशोप्यत्र प्रभवति विषये वा जनार्दने तदर्थं
कुरुते सर्वं शुभं वा यदि वाशुभं विषये तु रतबुद्धीनामशुभान्यपि सादरं भवंति केशवे हि
ता ह्युभान्येव नराधिप भिल्ल उवाच असाध्योपि हि साध्यः स्यात्कथं चित तद्वदत्व नः महा
पातककमकस्य ममापि खलु निष्कृतिः जायते चरणोपायो ते न्यपतन्नायतानस्तमा सत्संग
वासिनो विमानजानंतिशुभाशुभं ऋषय ऊचुः असाध्योहि भवेत्साध्यो महारसनिषे ८२

वैराग्यात् पद्मस्तस्यापानात्सेवनात्पापाजन्मकोटिभिः भिल्ल उवाच कोसौ सः किं च पा-
पंस्मात् सर्वस्य जगतः कथं स एव महाव्याधिसहस्रविनाशनः ऋषय ऊचुः ए-
सो महान् विष्णुकृपया तत्त्वं पप्रच्छ ते उपदिष्टा मूलहेतुयोगाः संसारपवच भि-
ल्ल उवाच सर्वे मिलंति वैकुंठकुंठ ऋषयः सदा सर्वे भारोगिणां रोगनाशाय च म-
हौषधं ऋषय ऊचुः कामं मिलंति सर्वे हि विनाया सेन धर्मतः तत्र पापकृतां रो-
गादन्यत्र मरणं भवेत् स्नानाद्यैर्विविधैश्चैव यान्नतेनानसंस्कृताः प्रायो विशेषतो याः
विकुलिज भिल्लिन्याः वसते श्वन्नाम्ना काशपुरमत्र चैवात्मपवित्रिमित्रैरात्मनः
साधयंति देवस्तारामणिस्तत्रस्वजन्मरूपत्वं नाम सोमस्य पद्मप्रायः स्तोत्र लेभे
किमिव दिक्कतेकं चाभितो स्मात्प्रकाशं भिल्ल उवाच नयन्नमेकाशिकां रोगहेत्रीं
पापात्मानं देवविप्रद्रुहं च अतः परं गुरुवस्तारयंत मामात्मनं त्रयशरण्या गतेहि ऋ-
षय ऊचुः हे भिल्लराजः सहसा कथं परं वैराग्यमालंब्य विहाय भिक्षुसि सर्वं जगज्जा-
लमिदं शनैः शनैः स्वजनस्वसाहित्यः खलसंगतश्चिरं भिल्ल उवाच स्वर्जनस्वकृतेर्भ-
वद्विधाः संगतानां मम तापनाशनाः तान्निरामयदिवात्र पापकृत् संगतः पुनरपीह

वृ.धे.
८६

83

सामृतिः ऋषय ऊचुः आगच्छद्राजंस्तत्रायदत्वाकाशीं भवापहां श्रुत्वेदं ददर्शनं हि नानयया
ह र्वं संस्मृतिः कामकलोवाच वीरसेनमहाराजश्रुत्वाभिल्लोऽटरस्मृतेः श्रुत्वा युधिष्ठिरेणोधी
रः समायातः कैशवीं पुरीं प्रवेशमात्रादनेनैव महापापयुतोऽपिसः काश्यामागमसमतेरकथायाश्च
ततस्मरः अहो महिमा परं प्राप्य महाघोरविनाशिनी महर्षयोऽपि नियताः कृपयाऽऽगमानस्माः
जितेन्द्रियं महावीरं सत्कृत्य ददर्श निश्चयं प्राह्णया परिशं स्मजे कृपया प्रणम्य सेवकं राजोवाच का
श्यामागमस्मृतिभिरुपदिष्टं किमभ्यतनो नरः सिद्धिमधिगच्छामि नववर्षाके महद्गुणैः कामकलोवा
च सिद्धेश्वरसमीपे तु ऋषयः सन्निकेतनाः वदंति दर्शनं भक्ताः शिवकाशिरहस्यकथां तत्रस्थ रेणा
नि सतं तमिल्लः महासमन्वितः सद्यागरुदेवेशिस्मृतिं तमिहानितात्मया ऋषय ऊचुः श्रुत्वैवगा
थां गायंति सिद्धा ब्रह्मर्षयो मलाः सरामेण च हरिसेन नकुलेन देवापलेन च शिवभक्तिः काशिवासी
८४ सयं नेतन समोऽस्ति कृत्स्न पव विज्ञानानि शिवनन्दसनातनं येन स्वनेत्रपद्मेन शजितेनाविकया
सह विधेयोऽविविध भक्तिमार्गैर्वा सांतनैरपि संहजयंति देवं पशं करं शंकरार्यं शंकरोऽपिस
दाऽनंदो देवदेवं जनार्दनं निरंतरं भजतेस्व भावः सर्वयुतं तत्वं यत्नात्समेव पवचसा मनसा रूपस्तु ८६
तमं शिरसा पादतीर्थं तु दिनं कोनविप्रैस्तु येन यस्य स्वरूपं समीताः काश्यपामृष दिशाप्यते तार

83A

केवलं येनास्य लोकस्य न पुनर्भवः जीवानां तारकं यच्चित्रितमिव हृद्वै ब्रह्म चोंकाररूपं
तस्मात्स्मरणाया: समुदितसमयस्तोमसंघास्मरंजैः प्रादेशादंतकाले स्तुतिचेष्टनजुष
स्तारयत्येव भक्तान् विश्वेशः काशिनाथो महिमगिरपचगुरुः काशिकायां स देव हरेर्भक्ताः
शिवः साहाय्यदृशिशिवपरायणः विचारतो न भेदोस्ति भक्त्याभेदः प्रकल्पितः भक्तिमानीय
देवः स्वसमर्पयति सर्वेश महाहृत्पाममंडयत्सत्त्वतत्त्वं येविदुः यज्ञदानतपोयोगतीर्थवि
द्याश्रमादिभिः साध्यते भक्तिरचला देवेहरिः स्वरेतिशा नेधन्याः क्षतनञ्शणास्ते भक्तिर्येषां महा
फला उक्तं भनेसमुहतीष्ठामभोरेः सरवमेदः नारायणपरः कार्यो महादेवपरोथवा भ
तो महाचारपरश्रिलिप्तनकारणानचान्यथा वेदकर्ता विदरूपो वेदमार्गप्रवर्तकः वेदमार्गर
तान् रक्षोत्यत्र हन्तितारकः प्रनोधर्मपरैर्भाव्यमीस्वर्सर्थमेरत्तेकेः ष्णास्सर्णतस्मा भवति
मधनुधानाञ्जपाद्वामनः सोपिवृक्षरसायनेकफलदः कर्माचरं स्तुष्यति काशीनाथपरः
परात्मनयने कर्मार्चहेकामिनामनः तालनहात्कहतानभयहृत्सत्कर्मकारणाचरेत्
स्वयमेव भवाभावेः रजपेत्वा स्वतंशिवं प्रनयवरभिः कार्यास्तजनीयोमवः सदा यात्राष
जानामसंकीर्तनादिस्नानं तीर्थं सेवनतनदिनेषु संस्कारो स्मैर्नवसंभाषणादिकुर्यादेवं देव

ब्र०वै०
८४
84

देवोदिदेश मंत्रमस्वयंप्रदृष्टनेहिलोकाः सेत्तागुगेशानुगरूपदेशात् नतद्दापयेश्चदृष्ट
नेहिकेचित्कदैवौकिमन्त्रसिद्धिहरोहरेदंति स्नानवंजान्वीनोपेद्रष्टव्याः पार्वतीपतिः स्व
तंत्रः कमलाकांतोवस्तव्यंकाशिकास्थले श्रुत्वाकस्मिंकपालिकाधिवसतिनारायणो
पेंद्रैलोकायपासाधुजटोर्ध्वशंकरश्रोऽगमिस्तलक्तादेवैः क्रोधोऽकारितदोष्ययो
समभवत्तेगोविंदहासमन्वयः श्रीमन्नाममहल्लकसाहवग्रहायानस्समान्योऽग्रही ग्रस्त
नासमरोः कामकलावाच एवंकथावसानेमउत्थायहृतनिश्चयः गतएकांतमंदिरं
पश्चात्तापसमन्वितः शिवस्मरणसंस्पृष्टहृदयः स्वरउच्चैस्तैः कदाचित्किंचिदप्रातिकदा
चित्रपिवत्यपि एवंनयतिकालंसभिल्लः मन्त्रानसिद्धिमाक् स्नानदूरतिकषायोऽहापाप
ध्यायोपविचुतः अहयाकाशिकांप्राप्यमोदंतसिद्धिमवापहः अहधर्मश्चमोदंनस्थश्रहापाप
प्रणाशिनी अहयामस्तविनोलोकाः अहयायांतिरायनते एवंनमपिमछुहः परांसिद्धिमवा
प्स्यामि इतिमत्वावीरसेनोराजश्रद्धायुतोमहान् भजन्हरिंकाशिकायांसिद्धिप्रापनराधिपः ८४
कालीकोहसमाहतेनरपमरोः पार्श्वेनुयावदहनंदोलादेः प्रतिलंभकंसमुद्रस्तनावत्र
धिष्टायतनं सोयंसाहवसंग्रगः समरेदभ्रत्नमप्राप्यशालेशनोनिर्याणेंद्रविशांयदाऽनदेव

धिस्त्वेषमायत्त्वास्यिवै सूत उवाच इति कामकलाख्यानं विशदीकृत्य वर्णितं विचारं सर्वं श्रवणा
ल्लोकस्यार्थकारणाचारमघा श्रवणेन परा सिद्धिः श्रवणेन परं सुखं श्रवणेन परं ज्ञानं धर्मादिश्र
वणेन च श्रवणात्सर्वं पुण्यं च श्रवणात् विसाधयेत् श्रवणे सर्वमस्तीह श्रवणेनान्यथा कृति
न् इति श्रीब्रह्मवैवर्ते ... पविभागे एकोनविंशोऽध्यायः १९ ऋषय ऊचुः श्रवणस्य विधि
हि विद्युत्तं धर्मादिसिद्धिदं यथा भवति लोकानां वक्तुः श्रोतुश्च लक्षणम् वद सूत उवाच वक्तारं स
यमं विशुद्धं स्वल्पहेयापनोद्धृतिः प्रवर्तयति विप्रेन्द्राः स्ततो वक्ता प्रवर्तते यतिनोऽपि महापापो
स्पर्शादिव्यसनान्वितः कामक्रोधादियुक्तोऽपि कृपणोऽपि विषादवान् इत्यादिदोषयुक्तोऽपि
यन्मुखोद्धितमनस्कथा श्रुता विकारमायाति सवक्ता परमो गुरुः येनोपदिष्टाः पापिष्ठा अपि
कामातुराः शठाः परं ज्ञानमवाप्यापि ... निरयेद्गताः कृपायुक्तः शिवविष्णुपरा
यणाः एवंविधोत्तु सर्ववक्ता त्रैलोक्योद्धरणक्षमः श्रोतोपायान्तु निवर्त्य स्वधर्मं कृत्यादितापस
मोक्षादियुक्तं चतुर्दोदशधर्मस्वत्कर्मकेषु नैष्कर्म्येन न तान् योजयेत् तु कृष्णादयः नैष्कर्म्यधर्मे यदिश्र
द्धोद्विः श्रद्धायुतः स्यात् भगवत्प्रसादतः तदा हरेर्भक्तियुतान् स्वधर्मान्नादिशेद्देवस्य शिवस्य वान
ते ततोऽतिसुतं व्यमजनं शिवस्य हरेश्च लङ्घयेत् सहर्षं गुरुं च समादिशेद् गुरुरेवः क्रमेणाहृदिपरात्मान

त्रुसि वे०
८५ 85

मयो विकल्पः संसारदोषैर्विषयेंद्रियादिदोषैश्च वैराग्ययुक्तेनचैव खेदं तमस्माद्य परात्मविदं
कृत्वा गुरुस्सात्त्विकवित्स्वरूपः निस्पृहेण गुरुणा विज्ञानतापादन्ते सकलसिद्धिविधानं नाम
याविविधलौल्यं युतेन मोचनं सकललोकविरुद्धं ऋषय ऊचुः महर्षयो गिरिजभोः गुह्यामिग
हृदतिगा तत्त्वं खलु तत्र जीवस्यापादनानि क्रांतिः कथा सूत उवाच वक्तासरागो नीरागो हि द्वि
धः परिकीर्तितः सरागो लोलुपः कर्मान्तदुक्तं तत्त्वं सस्पृशेत् नीरागो विविधः प्रोक्तो सेवकः शिष्यप
रोहकः मध्ये देवेकाशिकाद्या धर्मेषु विविधेषु च प्रीतिरस्य समस्तज्ञानवेत्तिप्रविचारयन् प
नेनयाज्ञवल्क्योपि याह ब्रह्मपरः परः परीक्षितं श्रोतृगणोहेन्तरस्मिन्नकरोति च प्रमस्तवीत
रागोयोदत्ताचेयादिसद्गुरुः उपदेशं करोमेव न परीक्षां करोति च अपरीक्ष्यापदिष्टं यत्लोकना
शायकेवलं वक्तारं नाशयेद्देव वागधिष्ठानदेवता ततो विचार्य वक्तव्यं सस्पृतिः सत्याहरसते
प्रत्यपाप्रावयेत्कामी लोकान्तानतिदुर्मतिः न चाप्यनेन लोका यन्ति दुर्गम यद्वीक्षितं ऋषय ऊ
चुः कथं वा याज्ञवल्क्येन दत्तात्रेयेण वा कथं उपदिष्टं महाभागकेयं पालहृदन्ते वनं सूत उवाच
आसीद्राजामहासत्त्वो मिथिलायां जनकः विचारक्षमस्य महान्नजातो ज्ञानविनिर्णये किं करोमि ८५
कथं तात्तो द्विजः सम्यगुपलभ्यते जीवादृष्याधिके विलंतरामामि ज्ञानदेशे श्रुतेन मयायुक्ते गणाश्चरीक्षा

तेमहाधियः ज्ञानं श्रेष्ठतमं चास्य धनं वास्ते हि भाजनं प्रार्थयंते यथा केचित् पामरास्ते हि भाजिनः
धनं वास्य प्रयच्छेदेत इत्येतज्ज्ञानोपदेशकः विचार्येति महाराजो जनकः सज्जनाग्रणीः गवां स
८३ हस्रमयुतं स्यायपामौ चवेन्ने हिरण्यकृप्य बहुलं कोशोय चामरादिभिः अलंकृतं मे सर्वशोः
स्येतेनवुरदोहनं ग्राहयति मात्वं प्रश्नाहापजनको जनको विरान् भवेन्मवीतरागोयो ज्ञान
वानेधमैतनवविन्नमेंगीकरोत्कुगापतः नास्यः संसारदोकृत इति सुनायाज्ञवल्क्यो वभाषे जन ८४
नकं नयं धन्यासि कृतकृत्योसि अधिकार्यसि सतमं आनासि जीवभावं न मातान कः परमो हि
तिं प्रीतिर्न विद्यते यस्य विषयो विषयप्रदे ज्ञानादिकारयन्नलं लभते स महामतिः धनादि ते
दकं यद्वत् सपापात्मा निवेचकः आत्मज्ञानेन शुद्धोन्संसुनैः पापैर्नैकधा यस्तु विनंतरणी कृत्य
धर्मादिषु चवनं ने नमधर्मार्थ यसि हामवं मे वनमेवायः अतो गाः सम्यवाग्नष्टुदे हि विमेभय
वच इच्छ स्वमामनः शुद्धेनानंदुःखविविद्यानकं स्तनउवाच इति सुनायाज्ञवल्क्य महाराजा
विवेकवान् सम्यवर्णी प्रहृष्टमनाः आत्मशोभः परार्थिना याज्ञवल्क्य स्तनः प्रीतोजनकाय म
हात्मने वरान्यायोपनिषदं ज्ञानं प्राह्यादिकाभिः जीवात्मनो विभागेन पुनरेकेन नन्वनः प्रा
हप्रीतोगुरुः सर्वं वेदार्थं सान्वयं विविधं ततः सराज्ञा जनको ज्ञानमात्मने शरोमवान् कृतार्थोस्मि

ब्रस्वैं॰
८६

86

प्रसादात्तेसर्वद्वंद्वविवर्जितः परमात्मन्यहिंनोयेपरप्रेमात्मानंनराधिपः एमनेगुरुवक्त्रादि
श्रुत्वाश्रुतिरसायनं याज्ञवल्क्योपिजनकमुपदिश्यमहामुनिः गतोयथेष्टंसर्वात्मा गुरुर्वि
ज्ञ्यपरः सदा ऋषयऊचुः याज्ञवल्क्येनशिष्यायजनकायपरीक्ष्यच एतंज्ञानंब्रह्मपरमज्ञा
नध्यानमनामयं दत्तात्रेयेणमुनिनाप्युपदिष्टंबहिर्मुखाः कथंजानानरास्तात तन्नदस्वान्
हर्वशाः सूतउवाच दत्तात्रेयोमहायोगीरशाः स्त्रिगुणाः स्त्रिगुणात्मकः कलौहृन्नोतितेजस्वीकदा
चिदुपलभ्यते नानावेषैःसुगुप्तात्माविधिशैल्यादिभूमिषु कदाचित्सर्मदातीरेचान्त
र्मणिवनेषुच स्मिलितेषुमहाविष्ठात्माचक्रमसमुपचक्रमे एकः यतात्माप्रह्लानेःपवःसिद्धःस
त्यःमहानेदमयःसनातनः महानुभावःसकलानुभावःपरावरात्माविहृतेःपवःयरः^
प्रनादिमध्यांतमनन्तमेकं ब्रह्मैवभात्यचरूपंविशुद्धं नचास्यदत्तोहमनादिनानास्यरैविश
त्ववितानवत्तानकषभाषभं वैवल्येशकिरलाभायेहपरिलभ्यते देहेंद्रियादिरूपेण
प्रपंचात्मात्मभासते किंसाधनंकस्यसाधःकोवासाधयितात्मनः सर्वंमायेतिविज्ञा
यनिर्वाणपरायणोभवेत् कोगुरुःकस्यशिष्यस्वउपदेशःकिमात्मिच यदस्तीदतत्त्वसीतिविज्ञा
ता लोकःसुखीभवेत् श्रुत्वैवतत्साधवःसर्वेसर्ववेदार्थमातरात् इत्यमात्मेतिविज्ञायध ८६

86A

मोरिदिशुनद्भिरयति सिद्दसमाधनैस्तद्देगुरुनरायाद्दाद्दिभिस्तत्किं नहिदीयेनसर्थस्यदर्शनं
वोपदिश्यते नमस्त्वपरिमज्ञासानान्नमनविनयेन श्रुविनिनोपि भगवान्नसपवर्णितं
भवि यामामस्थितिपत्रंकेस्वलिपितोदत्तागतः कासिकोदेवसापितसा लिकेशापदि
विशानयथाहेस्थितः नगीवेयदियातित्रममगीः यामामपत्रेस्थिरं तुदेवायदिचेद्दिले
वितनगतिर्भग्रप्रतिसललदा स्तनतवाच इत्यादिवचनेर्लोकाधर्मोदिपरिवर्जिताः श्रुत्वान्
संधानयराज्ञानाः साधनवर्जिताः कोगुरुः कश्चवावेदः किंवाशास्त्रं कोभावना यदस्तीहन
दत्तीदृष्येयेध्यानंनवास्तितत् विवदंतितथास्मोत्संकरधधनयतोभगवान् यतगुत्रासंगेहा
दिसंगः कथमवाप्स्यसि ज्ञानं विशुद्धंविशुद्धं विषयादिविवर्जितं इतिश्रुत्वावदत्यमतुप
हास्यतुनेवचः श्रावकानेशुनायास्तु देहधर्माः एषादिधाः तत्रहिनकार्याहितनदान्मे
दुर्वर्तते नास्तिहिकारणंतिमिथ्यैवपरिकल्पितं यथापुत्रदयार्द्रहृदयपानास्तिविचा
रतः श्रावकेशुनादीनिदेहिकार्याणिवस्तुतः नसंतिविमलाकाशोचिदानंदपरेस्मेव
एवंविवेदमानाश्लेवेस्मदेहादितस्पदा वैराग्यवातोमपिनोश्राणांतिकथंयस्यापि श्रव
यकुंभ भगवानवेदमर्यादास्थापनायपरीरसत्कं कथमेवंविधंतत्रलारहस्यमपदिश

वृसंवे.
८७
87

वान् सर्वसाधारणं तत्त्वज्ञानाधिकारिजनायाह तदहं सम्महाभाग महाकोलंकलेर्हितं
सूत उवाच ईश्वरः सत्यमेवेदं तदेवं न चान्यथा लोको जितेंद्रियः सुत्वा तपस्येव न चान्यथा
मुख्यतारैर्भगवतो ज्ञानमेव निरूप्यते ऋषभाद्यैः स्वाधिकाराभावात्त्यागपंगतानराः इत्यत्रे
वेणामहिना सत्यमेवमहात्मना उपदिष्टं सत्ययुगे गृहीतं स्वाधिकारतः जनैस्तदेवत्रेता
यामंतःकरणशुद्धितः गृहीतं द्वापरे तत्तद्विज्ञानं विषयमिश्रितं प्रकाशितेन सर्वदमेतद्
श्यानिराकृतं विषयात्मनामशांतानामेवेदं पदमीयुषां कलौ नाशाय भवति ज्ञानमार्गं
शुभात्मना रत्नात्रेयेन मुनिना स्वाधिकारेण वर्णितं अधिकारविहीनानां तदेवाशुभं
महत् केनाभिप्रायमुक्तेन मम गीतावेदरूपिणा निरूपितमभिप्रायस्तस्य तत्त्वायते जनैः
श्रेष्ठैर्विचार्य वक्तव्यमधिकारानुरूपतः साधारणो न कथनात्तस्यापि संप्रतो भवेत् अधिका
रिणो विरुद्धाय ज्ञानदः सर्वदा स्मृतः अधिकारविहीनाय वदन्निरयमश्नुते ऋषय ऊचुः
उपदेशं कमस्त्वंहि ज्ञानस्य परमात्मनः श्रोतुमिच्छामहे दिव्यया तिष्ठेद्दिवेयाः सर्वविवर्जितं सूत
उवाच आदौ धर्मकथा ह्याद्याः त्रिवर्गफलदायकाः तत्रापि तस्य तत्कथनाद्विरागो जायते
नेतरेण तिहतिधर्मनिरतान्लोकाज्ञानाधिकारिणः देहादिस्नेहसमन्विते ज्ञातात्मानम् ८७

याद्दिशोन्न यस्य भक्तिर्भगवत्यनिरुद्धे परमपूरुषे न तस्य श्रुतेः फलावाप्तिर्नास्य सर्वविज्ञानात्म
नः पदार्थरतस्य नागतो मनसि रसावतारादिभिः पूरुषे तस्मिन्नस्वच्छे हृगुरोपरे भगवति प्रा
मोक्षभक्तिस्तस्य नैव तत्र फलावाप्तिर्नमनोमखोभवश्रुतेर्मा नि नोन नस्य सत्कृतात्म
नो ध्यविलत्न स्वाध्यायरतो ज्ञानिनः सर्वाणि शास्त्राणि समस्तधर्मान् सर्वाः कलाः सर्वगु
णानन्वयधेच्छं सुधार्मिकेषु वदेत्समस्तज्ञानं विरक्ताय गुरुप्रियाय वर्णात्मके मन्त्रेषु ७५
गुरुशिष्यव्यवस्थया प्रदद्यात् कामरक्तो सावधानैर्महात्मभिः अतो विचार्य कालेन
महता धार्मिकेषु च वक्तव्यं ज्ञानमतुलं जगदात्मप्रबोधनं आप्तुः स्वल्पमिति ज्ञाता क
लाभ्युपदिशन्ति च अधिकारविहीनाय वञ्चका धनलोलुपाः यत्नेन निगमवासेषु नेत्या
स्मपरवंचकाः न दिव्यास्वतविताना ज्ञानं समुपदिशन्ति खेदो विरागाः संतोषः कामा
दिमलवर्जनं हर्षं यत्नेन यत्र चैतानि मुमुक्षा च गुरोरतिः तस्मिन्नभिलेसमात्रेत्यं नज्ञा
नाम्ने नेम महत्वं विशुभक्तिः सुयनसानि पापाकाङ्क्षिकास्थिने उपदेश्या मोक्षहेतवः स
र्ववर्णाश्रमेषु च सर्वाधिकारिणो लोकाः पापव्यसनवर्जिताः समस्तवः सुखेदाः सुः
कालिकावासे शिवाज्ञया न काशी सदृशं किंचित्साधनं विद्यते नृणां एषा हि मार्गेणा वस

ब्र.वै.०
८८
88

नाभिलाषमत्रमत्दुर्लभमोक्षः साधनसेवितं हि प्राप्यते मनुजैः क्वचित् सुतोपि विश्राम
हीनो महात्मा सर्वमयोस्थलो यत्र सर्वैः स्त्रियमाणो मोक्षपदप्रलभ्यते विशेषरोप्यात्मर
तः परात्मा विश्राममेसा ह्येल भजेयरत्ना विश्रामहीनाः खलमानवा येन किं जनन्याज
ठरेन संति ग्रहे भवानीमहनेनिषीदन्नापर तणीकृत्य यथा सर्वं सुखं मनन्तसुखं
योगयोगादिसाध्यं वा रामासेवा शमास्तां कदाचित् दीनं वदन्यं महत्स्तकं वा पुण्य
महीयानकं समुनेवा ग्राराधितासा समता विधनेरयापरा भोगविमोक्षहेतुः नयेभ
वानीं भगवत्सुरेजना भजंति भावेन भवार्णवे भवाः भजंति तेमोक्षसमाधिभाजः के
यं चविंतारहिताः समन्ततः चिन्तितार्थपरमार्थदायिकानापिकां परमपांकरस्यच व्र
सविष्णुरुद्रादिदेवसेवितां तां परां भज भावभावितां ग्रहे च विश्वं जगदंबिका या विश्व
वमायेरपिदुर्विगाह्य कापदाः मदेशे खलु संस्थितापि स्वभक्तमायापकरो भवेन्न गृह
नकाशी सदृशं स्थलाय पितानातिश्रेयस्समः कश्चिद्भवेन्न मातानभवानी सदृशी नगर्भ
दात्तु देवमत्रस्त्यजने जनार्दनः देवे त्रिविष्णुके जगन्नाम यथाविका यथ्यं नि तिस्र सकलैः ८८
प्रचोदिताः नावलानुप्रपद्यमानाम्य सा जगन्मयी स्वचवलपायेन च नैमच वक्षः भो

88A

गार्थिनोहीनजनंसमाश्रितामोक्षार्थिनोवंधनकोटियुक्तं भोगंचमोक्षंचददातिसम्य
ङ्नाम्नाशिवाशिवानंदमयीजगज्जननि महान्तिपापानिसुदुर्धराणिकर्माणिनेषामनिदारुणा
नि भवंतिमातुः पुरतोनयैहि निवेदितेदुःखमुत्तिने किं परापराख्यापरयासुदायामा
श्रित्यसंसारपथेनपथः प्रदर्शयामासतिरोहितेस्मिन्सा मात्रनेजोविभावभावनाः
स्तुतिंप्रकुर्वंतिमहानुभावा नितेस्मसदानंदमयीजनन्याः नेत्रत्रविद्यामजनेनजनाना
ममक्तिभाजांकिलकालरात्रिः देहादिसंसक्तधियांविमोहिनी मायाप्रसानंदमयीत्व
तद्धितो शिवोशिवानंदमये प्रधीश्वरीक्रोणार्वनिशान्तयनैविके शिवे मानविशालाहि
भवानिसंहरतिनामनामस्मरणंप्रपद्ये एवंशिवानंदमयेशिवाल येयेभक्तियुक्ताःसत
तंभवानी स्मरंतिस्तुवंतिगृणंतिनिमग्नायन्तेनितेदुर्गतिपारगामिनः शिवःशिवाज्ञा
प्रतिपालनयत्नसदाविषादखेदहीदृश्येषुवोचनो श्रीकालराजःप्रमथाधिपाल्पाने
दीशाभंगीपामृनीशाश्चयोः सर्वेपदाज्ञाप्रसमीहकामुकामुकाः कार्यणास्थितिश्वा
मुवंनेसुरानाय सदासुराः कामरूपाः मनुष्याविद्याधरकिंनरयक्षसिद्धाः नागा
मृगास्थावरजंगमाश्च सर्वेवसंत्यत्रजनप्रसादात् आह्लादमारोग्यमविच्छ्वासंसं

दुर्गादे.
८५
89

ग्रामेषु वनेषु गिरिनामगाये तस्मात्त्वं देवि भवने न वासमाद्दासः सततं नवस्त्वरणार्चनेन श्रीमत्
उद्यानीसरस्वती समाधाप्रदत्तिहरिणी कृत्यनत्याश्रवारं सततिमकुर्वन्तितनरोनमोर्गप्रकृष्टगदा
दिभिरत्नमालेन नेत कृतेन शापमहादामकुंदवृक्षेषु चल्याः सगविनो भवति जयजयजगज्जन
नेत्रजगज्जेवालजालनिवारिणि ज्ञानादानविधमानजन ज्ञानजीवानलले जयजयधर्मा
दिसकलधर्मफलप्रदे जयजयमहादेवि महादेवप्रिये महाफलप्रदे महातेजनिवासिनि म
हापापकोपघातक ज्वलदहने कृपाविलोके जयजयभवानि भवप्रिये भावाभावविनिर्भवे जय
जयपार्वति गुणपौषे पापनाशफलदायकदासितदाहिताभयपंजरे जयजयउमे उत्तमोत्तमसेवितचर
णकमलनखकिंजल्कप्रभे जयजयपाशांकुशधरे अन्नप्रदाननिरते अन्नार्थिसंग्रहपरे रोगदुर्व
लंघनविरोधगुणपाठनमहापापविनाशनगतजगदाराधनविरते मोहार्थिनां मोहदरनाशयाय
मार्थिनां धर्मरक्षिणी अर्थार्थिनाम् अर्थप्रदायिनी कामार्थिनां कामदे कल्पवल्ली उपद्र
करसनिमोहनयनो माणिक्यवर्णीसिंहवाहना पाशांकुशमिति चापमतिश्रेणीवाणान्हस्तधानाथ
रो धाराकलमलनोन्मत्तपलदामिश्रनितांतमप्रियाविश्वेश्वरप्रियनायकसज्जनतां गौरीं न
मेकोनतनं ये ये विमतेषु निमानेरशिवाशिवकरांगनाधिनमक्तां गायो गार्यो भजन्ते परमादरेण ८५

दानि द्रुवं वधादिमयजनेनैवं सर्वतीर्थमयी गेगोवी सर्वदेवमयी शिवा सर्वधर्ममयी नित्यमाहुस्ता॥
कामेश्वरी विशेषतः तीर्थानि सर्वाण्यवगाहितानि येः कोटिशः पुण्यपरैः कृतार्थैः ततोऽधिकं का
शिकायां लभंते फलं विगाह्य त्रिनाथवेदि ततोऽपि कोटिगुणितानमनंगेहप्रदेहिता ग्रस्त
गेहाद्बहिर्गृहांगणां भवानी देवरहिता प्रदेहसागोकृतनासानमहापातकनाशिनी गृहद्वारस्थ
केतिभिर्नितेषां मंगलं भवेत् पत्रपुष्पफलैर्मूलपंक्तिचितमर्पिते तद्दलपफलविप्रा
मगवत्सैभवान्नया कास्या भवानी विभवे भजेत्नभजेत्तिभावैर्भवपाशमुक्ताः पुत्राः समस्ते
पुरुषार्थसंचेर्भवंति न भ्रांतिपुनः कदाचित् भवानी स्मृतिनाभीतिनाशायमेवनान्यथा
काशीनेषांमहाशांति जोविनेत्रीविनेयरे भन्नांमहानंदमयः शिवः परः पुत्रः महाविश्वहृ
दोगगणाधिपः ध्यानाकरोट्टपासिता स्तुवदृषाः साकिनयष्ठसमक्रूलदात्री कामेश्वरीपायनो
योहिपुत्रकाशीकथामृतं पश्चात्तापेनसतमोभवानींभावयेद्दृशी नकरोतिपुनः पापं स
कोभवतिमन्यमानान् यानना स्नस्मनपंचानिकालभैरवचिंतिता श्रीमद्भवानीभवभावभजतो
सेवेनिवेशायपुनाभवाब्धिं नरस्मावपंचनदस्याकंतमिमाभवेतिभाषितं गतकल्मषाश्च मात
रंभवभयेकमेषजं जननवः कृतरुचः सप्तवने इंद्रियविषयदोषदृष्टिने संगतानदितमेति

ब्रस्वै: ५०

90

मानवं इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते नतनीयविभागे भवानीमाहात्म्ये विंशोध्यायः २० सूत उवाच व्या
सेन तत्र गदितो भक्तेनोचानामपि सत्तमाः वक्तुं तेन मया कृच्छ्रा विद्याप्यनाधर्मे रमते मनः मुनिरिष्टमत्र
गहेण्यासो भागीरथीतटे प्राह काशीकथां दिव्यां मुनीनामनुशृण्वतां व्यास उवाच सू
तवंजकश्चयः सर्वे मुक्तिवीजमनुत्तमं श्रद्धावते विरक्ताय शुद्धभक्ताय साधवे देयमेतत्कथा
रत्नं श्राव्यं श्रवणमंगलं काशीरत्नस्य महत्त्वं लेनानारत्नसमुद्भवं काशी दृष्टा येन पुंसा संसारा
द्भूतस्तस्येष्टनरूपवत्तु श्रोत्रामुखोर्येः संश्रुता काशिवार्त्ता तेषां श्रोत्रे श्रोत्रमस्यन्यच्चेतिः
येकाशीगुणात्रवर्णने वसिम्रता तेषां तरिहाण्नः विलासं रजनसमं दीवनमतिशांऽपनवे
यानेत् येषां पानपुंगप्रसर्पति यदा श्रीकाशिनीर्थेषु तेषां वेश्मस्त्यमुखायनमेवत्के
लाशलाकेप्यपि मनीषया येः काशिकायाः स्मरन्ते मोहयंतु नम तेषां मतीषानस्मरंति स्म
रांनि नगरीं विना काशीकाशीति काशीति रसना रससंयुता यस्य कस्यापि चेद्भूयात्स्मरस
तो न चेरुपरः अगावत्त्रसिकाः सर्वे रसस्य परमोऽस्यनि यामाश्रित्य रसेः सम्यक्स्वायते रसको
विदैः कृतदेवायेकेः सर्वे मथितः क्षीरसागरः तत्र रत्नानि वहूधा जातानी स्वरलीलया धन्व
न्तरिकरात्केभस्त्रहीताय्रदानवाः अमृतस्याथजन्हसुः सुरानपानसमधनाः क्षीरुपमा ५०

90A

दायजनार्दनेन कसद्गृहीतः कलशोमृतस्य तेषां मुख्यामयापयद्दानवेन्द्रो विमुः सुरानदान
वदेवं सर्वथान् मुख्यतेषु पिवन्नादौ सुधा हस्ववेषु च सैंहिकेयोपि विज्ञातस्तान् ज्ञातार्देवौ
मुख्यागमन प्रविश्य दानवैर्नामायायपयन्सुधां हरे मपत्रपालनपरः मपन्नयान्समर्हस्मि
वेदंस्लपोभिनन्तु यंत्रमंत्रैर्मोयाभिरस्याभिश्यि सुधामिमिः नवविज्ञेवामलमत्रकश्चित
स्माद्धुरालंशारणं प्रपद्ये इत्युपांशुवचो राहोः श्रुत्वा मतमयापयत श्रुत्वेतेज्ञातवपुः
परमात्मा जनार्दनः देवपंक्तौ प्रविष्टो यतेविलंपयविष्णुवचने ये देवदानवगणा सेपश्यन्ति
हिमोहितौ गुर्देपीतेस्मतेराहुः उपष्यवज्ञातुसाचितः नदैवनीतापारेणशरश्चिच्छेदस
लोतिः हिधाकृतोपिदेवः सजीवितेनतत्यौपुनः ग्रहेषुहरिणात्कः स्मृतालायमतेसरव
करांचिहानवादैत्यातिलिनः पानकसेरीराहुमाहूयतेयोक्तुः पिबतामासर्वमन्तूः नाहंपि
वाम्यासवंहिमादकंज्ञाननाशकं पीतापोहषमभत्तेकः पिवेदाप्तंवपुनः दैत्याद्भुतुः विना
सर्वंचमांसंचनस्त्रामृतवगच्छति स्वल्पेनामृतपानेनवंवकुमंशंमनस्यं राहुरुवाच नविस्म च२
रेहममन्तेहत्याहंमयिप्रोसुराः पीतामृतस्यज्ञानातिस्वादंनाम्नःकथंचन यस्मिन्सुरेवि
निहितमममन्तेविस्मृतंहृतं तस्मिन्नपावनेमद्यंकथंदद्यांवराकवत् व्यासउवाच इत्युकालो

ब्र०खं०
५२ ९१

स्वराजगम्यरूपवहस्थानमनुहताः ग्रहेशानिमहर्षेषिवंगाङ्कः स्वल्पयीत्वावहम्मन्नत् श्रुतपवर्सोयेन
यत्रप्राप्तः शुभाशुभः नेत्रेशमनेनित्यमविचार्यश्रुतः श्रुतः सनोत्वयिकमेनदि विचारणावंता
रणां यद्देहस्थात्मलोकरस्मसे विनां काशिवासिनां रसायनं काशिकाया नामपीश्रुतंनतया का
शीतिरूपणां वोकेस्म नेवानाहने प्रहेतन् नकाशिरूपविसर्गेचेन्ननान्ते वैक्वचित् येत्वंस
सेवैनानित्यं काशिकाज्ञानदानभिः नैरेवामरूविस्वस्मात्स्ततं किमतः परं रागुद्धैन्यः स
रापस्त देवत्वात्प्रमाणानिटकः सहैवादमनेप्राप्यनस्मान्यमन्यमेतोरसं किंत्वपेकाशिकाहश
लनावोकाच सेविता नेपिवेन्काशिकां शुद्धां ब्रह्मा मतनरसस्मरति नसेवंतेमर्वरसांगोरसा।
लेनरापमाः श्रद्धिमध्यावसानेच समरसाम्रसान्वियं काशिकासर्वरसिकैः सेव्या प्राप्यात्र
देहिनिशं कापंपांगंगासेवनीया प्रयत्नैः सर्वैर्लोकैः सिद्धसंघैर्द्धराया दृष्टास्पृष्टा स्नानपाना
दिभिश्च सोमान्वदारसंपच्छेदहषाया पवित्रमायंस्वयमेवगंगाघ्रुतस्मृतानिलपदानेनोपि
ब्रह्मादिलोकाद्दपिमदृिंशोर्थिपाजनाद्भूनिलयाद्भुतंगी उल्लंघ्यमार्गं च भगीरथस्य का
रुणाभविष्णापयविमुक्तमतः वाराणसीमध्यगतेसुशोभेशास्त्रमुक्तपेक्षमरःस्वदेवी मह
स्त्वालयपिप्पलेवापीषुष्पामलदीप्तगणा ग्रामाध्यलिंगान्यपितत्रतत्रशोभो। ५२।

91A

स्वयंभूर्निपविष्टमूर्त्तिः देवीमुमा सर्वकृतोपदेशा तस्यायाप्य लिंगं च परं स्वनाम्ना भुव
नं तेनापि समस्तमावेन राध्य विश्वेश्वरमार्य एव मनोरथेश्वरं गुरोः स्मरंतो ग्रसितस्तु तेन
स्वयमात्मनोपि १ देवगुणाय स्वयाम्बिनापि प्रवाह तस्तन यथा महेश्व त्मा नैशावाभ्यावि
धिनाशकर्त्री महाक्ष देस्मिन मणिकर्णिकासंज्ञे विश्वेश्वरो स जयनो पुरे व भक्तास्त्रिलोके रवल
देवनाभः यो यत्र मणिकर्णिकर्णिकर्णिकेश्वर धनो देवो मणिकर्णिकायां तस्य यत्नात्ते च्छेद्र पदो हृतः स
ममस्यो भ क्रोजनं वे समति इष्टे संप्रतीत नवि कृदृष्टि मनिहतो रेष कायस्य कामारे स्मा द यति
प्रणापि न पदः शालादि षुप्रमष्ट यज्ञार्थिनां यज्ञफलं यदत्र तीर्थार्थिनां तीर्थफलं पवित्रं यो
गार्थिनां योगफलं महत्तदानार्थिनां दानकृतं फलं स्यात् गंगायां काशिसंबंधाद्विशेषेण
फलभते प्रायश्चित्तनफलं सर्वं ब्रह्मवेंगफलं च यत् प्रतिविस्मृशिवदेवरूपिणां सर्वयज्ञफल
दाशिवप्रदा सर्वदानजपयोगभोगदा गंगा पानविस्मजगत्त्रये गंगा मनाराध्य जगत्यसूर्ति
प्रसूतिमतः सकथं नरः स्यात् ब्रह्मादि बाकुल मान सानामयो गिनंवा हत्वा गंगा ब्रह्मा
स्मृ दारिद्र्य दीनां धकृत कर्मिणां च गंगैव निस्तारण तो भवाब्धौ गंगा सुकीर्तेः परिसेविते य मा
या विमुक्तं पुरि संयतेमा सद्वर्लभा ब्रह्मयामा नृषाणां गंगा यथा धैरहितानि नीतान्ने कार्पणा गं

गां प्राप्य ते शुभदमोरविविधशास्त्रानुग्रहः साधुचेतसां तेषां ब्रह्म जायते मोक्षदे गंगे
गैवात्मा विश्वरूपिणी निर्जलात्मा गुह्येवेदाहरंते नीमस्मि निद्रांमेघुरनने गंगामाहात्म्यं स
पुत्रके श्रोत्रंनपरपर्षयः पात्रेदृष्टान्यपिजातप्रणाकीर्तितानिमुनेः विविधानि शुभानि
निदृनिद्रांस नयास्यलोतान् विद्याकाव्यानि समहृतः श्रोणानिमतिरंतरं सर्वेषामेव गंगैव म
हेट्टिश्रविपाद्यते गंगैव पुरुषार्थांहि सर्वस्त्राविचारिणा मनुष्यदेहं संप्राप्य यदि गंगा
न्नेसेविन्ना गर्भवासादिशमनं नतेषां जायते क्वचित् गंगैव धर्मः स्वल्लमोक्षरूपा गंगामाह
देवार्थरूपाणि गंगा वन्नुविधसापि सद्वस्पदार्थी गंगाभजेहिल्लप्सावग्रियोयः गंगेय
मोणिकर्णिकादितिलयाराज्ञामणीरूत्सवकालीकोहसमगुल्मादिफलंप्रसाहूमम
र्पिंते ईद्रप्युमकतीर्थसाधनपरंकारणास्य हृदिदधौ दृष्ट्वानत्रचगत्यभावमधुनास्वले
वंसेवदंते इतिस्मरणंवन्नुपठनं राजा गंगाजलनिषेवकः स्नानभोजनपानादिसर्वं गंगाजले
नाहि करोति स्म हृद्यात्तु को गंगास्मरणतत्परः वकारसाक्षात्त्रिःस्रोतोवरेवरयमापिणी ग
ज्ञोवाच यदिदेयोवरोमह्यं देहि हृष्टवरस्वतन्ते येनत्वां प्रसन्नेहमानः पश्यामि मनरूपिणी
गंगोवाच प्रसन्नहं देवजानां वहर्शनं नभवत्फले कदाचिद्धरकाले च दर्शयं नीहदेवनाः प्र

92A

सदेहं राजशार्दूल दर्शनं तव यदीच्छसि तदा मद्गेहमागच्छ भविष्यति न संशयः राजोवाच
ब्रह्मा उमा च रुद्रोपि गणाः कालेन गेहं तव वाप्युदे ब्रह्माण्डानामनेकानां माधारः प्रकृतिः परा त
मेव सर्वजगतां विच्छित्तिः साधुसंमता तथा तेन तमिदं देवि जगदात्मस्वरूपया ब्रह्मविष्णुर
द्रमानं तद्दृष्टं न मया श्रुतं तद्द्रष्टुं तात मिच्छामि यच्च मोक्षप्रदं तव दं यथाप्यस्मि सर्वजगतामा
नंदमानवर्जिता गंगोवाच ब्रह्मांडव्यापिका चाहं सर्वरूपं राजसत्तम तथापि काश्यपां मद्रे
हं रमे मद्गुह्ममस्तं गता काश्यां सर्वात्मना विष्णुः शिवः स यो विधिस्तथा अन्येपि देवमुनयो ज्ञ
यतो योगिनस्तथा वसंति काश्यां सततं परब्रह्मसुखार्थिनः जितेंद्रियाणां शांतानां विष
यासक्तचेतसां जायते परमानंदो हृकल्मषधियां सदा गच्छ राजन् काशिपुरीं मा द्रष्टुमिच्छसि
निरंतरं पुत्रापराजय विविधेषु सदनं प्रशस्तानि विसस्मयमनाः सभार्या गत्वा विष्णुके स्वरसजकः
सं वित्सिषहस्रकाश्यां विनिरिंद्रियानि पश्यंति सर्वे मनुजाः सर्वान् देवान् शिवालये स्वस्था
यासेन संते च सामर्थ्येन गतं ज्ञानाः इत्युक्त्वांतर्हिता गंगा सर्वपापहारिणी भक्तवत्सला राजापि
गंगावचनं श्रुत्वा सर्वपसमन्वितः राजर्षेमनुरस्य काशीं गंतुं समुद्यतः पुत्रापराजये विनि
वेश्य भार्ययान्वितो गंतुमारेभे काशिवासाभिलाषः वचालवेषमात्सुसमहितः शरिनात्र गंगादि

ब्र॰ वै॰
५३

93

रतः सततं तस्मिन्हिरूपं सद्गुणकीर्तिः स समेत्य काशीं स्त्रियास्वसमेत्यैः परमर्षिभिस्तु स्ना
तापरान्देश च विप्रसुपद्यां देवं ददर्शाति हृष्टं हरिं च सर्वं सम्प्राप्तगणमपश्यद्देवो राजा सतानं त
भस्मवर्गाविद्रावाद्यमहिद्यासदेवस्थितवान् गंगास्नानं विधिवनं चकार श्रद्दयान्वितः प्रजन्ते
स्मरणात्सेवा गंगायाः श्रवणात्तत्तिं पुण्यकीर्तिर्महीपालः करोति विधिपूर्वकं एवं राजाम
नन्निमे दृष्ट्वा स्नाति निम्नगां प्रसन्नवरदा गंगा वरदाभयसत्करा उवाच राजन्वरयस्व कामा
न्मे प्राप्यितान्देवगणोवलभ्यान्काशाप्रपद्यस्व महानुभावान्देवान्षीन्वरदा सा च
विद्यां राजोवाच यद्यपावितिमां त्वं वरदा भवाद्यि नावं विविधं भवपारनेत्री सदर्शनस्पर्शन
विनताघैः कृतः कृतार्थोस्यहं मोक्षविनया यद्यपि देवानृषीव विस्मृ दृष्टो गणेश सर्वप्रम
तोन्वपुत्ररत्ने तव प्रसादात्सुखपादार्थदायिनि त्वया कृतार्थोस्यनघेषद्दारविणी गंगोवाच त
मत्प्रसादोनन्तवोद्यमोयं श्रीकाशिकायाः परमप्रभावः यदत्र देवान्मुनयः समेयत्वाल्लिद्धे
ति दृष्ट्वाः स्वयतेन्द्रियाणां राजोवाच अहो माहात्म्यमतुलं काश्यपाः सर्वसुरप्रियं त्वेचा
पिय दिवाराज्ञ स्मरणाद्याजगज्जतिः केयं काशी किं प्रभावा केनाख्याता कियत्स्थितिः केन ५३
प्राप्या किं प्रयच्छत्यहो पात्रः प्रकप्यातो गंगोवाच चित्कलाकाशिकानात्वप्रभावोस्या वि

93A

मोचने विस्तृताख्यानि मायायास्ताः पंचकोशणात्मकस्थितिः जितेंद्रियैर्धर्मयैः प्राप्यायच्छ
निशास्वने राजोवाच माहात्म्यश्रवणेच्छा मे प्रश्नानां नमुखोत्स्य रत्नाम्यवरं श्रोमानः का
शणमम कृपावति गंगोवाच नमृगयावणितिं शाकाकाशीवर्षशतैरपि न याप्यितवेसन्त
कैवर्णीयानिस्य गणश्चनन पवित्रमाम्नायसहस्रगम्य पद्मसंसाधयितेप्रयत्नैः देवहि
जन्मस्तस्मे विनानंतकाशिरूपसमलभं नसम्यक् उमासहायः शशिशेखरो ज्वलन्मी
सहायामधुसूदनोत्र धर्मस्त्वेशाग्नियुक्तेयत्रस्यतो विमुक्तेपरमेपदेयत्र यज्ञार्थिनां
यज्ञफलं यदत्र तीर्थार्थिनां तीर्थफलं पवित्रं योगार्थिनां योगफलं रपेधादानार्थिनां
दानफलं विशिष्टं भवेद्वपुषं नहि संशयः सुभैः कारणात्मनोवेदपराभवः स्यात् वेदंप
राम्भ यजनागम्य कृतं हर्तृं संयातिवर्षं निरयानशेषान् काशिकासकलतीर्थसेविता काशि
कासकलदेवपूजिता काशिकासकलशास्त्ररूपिणी काशिकापरपदप्रकाशिका शिव
तिः कारणायेषां परम सुखं सता न स्वनिनां सनां संगा बिसंदृगिहरक यास्वादनं पुषान
वेदेकांते येवैविधजननवादादिरहिते विविक्ते तैः प्रांशुशिवमखिलसैख्यैकनिलयं श्रो
ताः सज्जनहृतयः समनसः सारंगसंगान्विताः सेवंते सततं निशांतेषु शिवपराविश्वप्रियाः

ब्रह्मवै॰
५८

94

साधकः सामान्यव्यवहारहृष्टमनसः संप्रार्थिताः सौख्यदाः साराऽसारविवेकशुद्धमन
सो वपुर्यदद्यापितेन भ्रान्त्याऽऽदनपरा ये च काशिजं परमामृतं न पश्यन्त्युद्यमन्तस्मि
न्नेव सो तत्तरंगाणां नरास्तत्त्वतो विनानां लब्ध्वानां कामवृत्तिनां प्रकाशते परब्रह्म शान्ति
साध्यं ददाम्यनो राजा ग्रीष्मे भाद्रे दाहकर्तापि सिद्धासनस्थितः कथं राज्यसुखं तस्य वेदो
निपतितस्य च योगैर्यज्ञैस्तीर्थस्नानदानैर्लोकस्यात्मसाधनैर्व्याकुलः स्यात् काश्यां
शान्ता संस्थितानां नराणां मुमुक्षोः शान्तिर्जायते न तेषां न भोगभूमिः खलु काशिके
यत्न धर्मं वैधोर्ध्वमयेऽपि नाश्च मोहोऽपि नानाविधसाधूनिहैर्न साध्यते मुक्तयथा तुरायः
भोगबुद्ध्या महापापं परदाराविमर्शनं निःक्षेपग्रहणं देवब्राह्मणसर्वस्वहारित्वं स
र्वोऽप्यत्र निर्भर्त्सनं सत्वदुध्यानचान्यथा काशीमाणो पिहितयाहिते कामकोटिनः
सत्त्वमेव न जानन्ति विषया सत्त्वबुद्धयः सत्त्वं काशिजमेवाङ्कः ताः सहनयोमलाः
नेते विलोरिते ब्रह्मतत्त्वकान्तर्थ्यं बिम्बज्ञानकं स्वच्छे बिम्बे प्रतिबिम्बप्रतीतिः शुद्धसत्वे न
याकाशेणाव्याहतानानेवात्मा प्रतिबिम्बितः ग्रन्तः कदाचिच्छेदिहि मामवतितगतव्यया
येषां प्रियतरः ह्रस्वः परमात्मा प्रियात्प्रियः नात्मजा पुत्राः पुत्रपुत्राः प्रियादाराः प्रियाजनाः

५८

94A

तएव विष्णुं ते स्तुवंति काश्यपाः यशं पतिस्माधवः धनधान्यगृहक्षेत्रमित्रापत्यपशवस्तथा य
स्मैपकां प्रियाणितानि सुसमस्तानि नरहरिं भज यस्त्वगृहलेशेन काशिकानसंदुर्लभा प्रि
याणि किं शोककराणि संनिप्रियाणि किंआकुलंयति विनं प्रियाणि किंवस्तवहू
निसंनिप्रियः प्रियात्माहरिरेवकेशव राजोवाच कथ्यपरात्मा काशिकायां प्रियः स्याद
त्पसमसंवेशिविरमेत्कथंचित कथंतवेतांकंतेदिव नैनेनिशाकथं प्रियार्थवत्तेजनः
शविः गंगोवाच येनस्यंतेनिमनंनेगुरुं सर्वात्मविग्रहं तेषांहरिः प्रियतरो भवसेवाप्म
दोषतः समस्तशास्त्रकथाप्रीतिस्तस्मिंस्त्वाविलुरयाः वल्लभोजायतेतेनं तांश्रुतिवल्लभ
वल्लभः येषामस्तविग्रहे देवं गुरुं न प्रभजेत्स्मृत सेवनैर्दानमानैश्च नतेषांश्रवणं भवेत् ते
षां सर्वतत्पापानां पश्चात्तेश्रवणादिवर्जितः येषांनवित्तनपायोरसेवायचेयकारोपिनचापि
सम्यक् नतेषुपापेषु भूसस्त्ववपेकथा स्वेनेकाशिकायाः प्रियायाः येवपंपतिमहादेव
गुरुंमानुषरूपिणं धर्मज्ञानात्पिवकारेनतेषांहरिदर्शनं क्लिनंनज्ञानानिजनोमहात्मा
दितनसाचाराश्रवणंकारयेयः देवेभ्देवेभ्यपिचोक्तमादौगुरुः सर्वेषोभ्यास्विमकवका
कुलेशीलमयाचारमविचार्यगुरुंगुरुं भजेत्तश्रवणाद्यार्थीसत्वसंसारसागरं गुरुश्च

ब्रह्मवै.
९५
95

निशायोवसन्तत्तानखःसममहात्मन येषामनुग्रहात्संसारसमहृषिः प्रवर्तते तेषांमक्तो
शम्भ्रुतानंतानाप्यराधंसमाचरेत् गुणामेवसदाराशोनदोषंहिकथंचन गुरुतः शास्त्र
संपर्कात्स्नेहाच्चापिसतेः पतेः दोषदृष्टिंनकुर्वीतश्रुत्वायागस्त्यमतंमहत् राजोवाच मातः
केशवक्कार्याः किंशीलाः केविजानतो तेषांप्रसादात्कामाप्तिःस्पष्टमाख्यातुमर्हसि गंगो
वाच विष्णुप्रियाःशिवरतावेद्वेदार्थरूपकाः भक्ताभक्तिप्रदाशान्ताशुरवःपरिकीर्तिताः
भक्तापापहराः सममस्तजगतांभक्तापरंसाधवो भक्ताप्रवर्तनेनिर्ध्यतनवोभक्ताःस
दासमपि भक्तेषेवसन्निपतिताःपरतराः संसिद्धयोमुनिशो भक्ताश्चातनसंप्रजेत्समत
सोमुनेतुविष्णुःस्थितः सूतउवाच इत्युक्तांनहितांगंगामापृच्छ्यकीर्तिमहीपतिः सोपिका
श्यांदृष्ट्वातोदेवान्गंगांचनिमस्थितः कारणाःपराकथामेतांगंगामाहात्म्यसंयुतां शृणो
तियःश्रावयतिसर्वपापैःप्रमुच्यते अविमुक्तस्यगंगायाश्चरोर्विष्णोःशिवस्य च यःशृणो
तिकथांदिव्यांसयातिपरमांगतिं इतिश्रीब्रह्मवैवर्तेतृतीयविभागेएकविंशोध्यायः २१ ९५
ऋषयऊचुः सूतकाशीकथांश्रुत्वायेलेभुहिमुपासने अलेसत्वायमोत्तायधर्मादिगुणा
संयुताः नरकार्णवभीमायपिनकाशीश्रयतेजनः मोक्षधर्मादिकामायभजनंकुत्रकथ्य

95A

तो सूत उवाच निरर्गावभीतिः कथं नोपहन्तचेनसा धनेषु लग्नहि मनः केनसंक्लि
यते पुनः द्विविधं धनमित्याहुः पंडिताः पारदर्शिनः एकं वै धर्मपापानामपरं मोहसा
धनं पापार्जितं देहादिषु पत्न्यपुत्रकेषु गणापवि प्रीतिषु वित्तमक्तं भ्रतेपि पापं नहृदयमादरे
ण सूत्रं वन्तकामं तत्पापमुक्तिरेतेन कामं विषयभोगार्थमिरामनु प्रयुज्यते मोहाय मृ
हेनैव नदिव्यत्यार्पनविधिमाहृते धनार्थमात्र पदेह्यं यो भुक्तं वै निधेयं नराः तेनैषां जन्मसा
हस्रैः पापसंस्थानः प्रजायते नरके परिपच्यन्ते पापैर्धनलोलुपाः ऋषय ऊचुः कतिमे
नो ऽह निरयाः पापिनां दुःखदेहनवः केन पापेन कः कस्मान्नरके परिपच्यते कुत्र वा नर
काः संतिलक्षणं किंमहात्मते निरयाणां स्थलं कीदृक्किं यह वनतुच्यतां सूत उवाच
संख्यापापविशेषाश्च पापिष्ठाः स्थानमेव च लक्षणं च विषयं कीलादिमाननृपृथक्
नरकाणां स्वरूपं चराज्ञां सर्वरोतनच पृष्टो देवर्षिवर्यो यं नारदः कथयिष्यति तस्यैः संप्रव
त्यामि श्रुतं वन्तत्र समासतः धर्मराजस्य नगरी शुभा संयमनी मता तत्र धर्मसभायां तु रा
जानो धार्मिकाः सदा सभा सदो धर्मपरा महासूर्य समन्विता धार्मिकाणां धर्मराजः पापि
ष्ठानां महायमः यमदूतैः परिवृतो दर्शनेभीषणाकृतिः धर्मराजसभायां तु ऋषयो ब

बृसंवै॰
९६

96

सितनत्वताः त्रस्तार्त्तकोविदेशत्रसन्निचारताकपरामुहुः ययः क्रूरःस्यवैवश्चः छिपिभिंपिविधा
रय यमदूतसमाभ्यान्नुवदम्याकुलमानसः निर्दयस्ताडनपरस्तत्रकर्मप्रवर्त्तितः नत्र
नस्यनयाशाम्तिकरोतिताडयन्नयमः दुष्कृतंताडयन्जीर्वनर्मिनुष्यपुरुषार्थंद कर
गदृषिहीरकाद्पिलसहस्रालिवर्गादृषिजोत्मस्तीरसहनीरकादृषिपत्नोहेराउदारादा
दि ल्लीरंभोनिधिलोलवीचिनिवयादप्युत्कलापेशला राजन्राजनिकीतिताहलगुरोः
श्रोतमचंद्रस्यस्ता ऋषयऊचुः सावित्रःसंयमिन्यांकिंसर्वेनीयंतएवहि किंवान्यत्रापि
नियाःसंतिसूतवदस्वनः सूतउवाच ताताज्ञात्वापिपापंकुर्वंतिमनुजाःसदा ताज्ञात्वा
तानस्यभोगःकार्यतेहपरत्रच ऋषयऊचुः ज्ञात्वाकृताज्ञात्वापापानांकथंभोगःप्रवर्त्तते सू
ताज्ञात्वापिकृतानांचकथ्यतांसूतनंदन सूतउवाच वक्तारःसर्वशास्त्राणांश्रोतारस्यमहाधि
यः कुर्वंतिस्वेच्छयापापाः पापानिविविधानिच तेषांनरकसंदोहःसंयमिन्यांसदाहितं ता
नपालयतेधर्मराजःकालवत्पुर्नरान् मानवांस्तापयनधर्मोद्दिसाद्यतनात्मनिकृतं सहद्देया
ततात्माः दुःसहा विविधास्वयं एवमुक्तायमेधृताताहक्रोधसमन्वितः ताडयंताडयंस्तु
निर्दयाममपाप्मनातान् रमुन्तविमते [illegible] नागतोधर्मसभायमः ऋषयऊचुः कथंसविम ९६

96A

नागतोधर्मराजः प्रकुप्यच किंवाधर्मसभायासः दृष्टः सद्भिरुवाचह सूतउवाच ऋषयोदेव
ऋषयोराजानोधार्मिकास्तथा अन्येपिशुभकर्त्तारो धर्मराजमुपासते तैर्दृष्टोविमनाःस्वामी
संयमिन्याःप्रतापवान् पप्रच्छसर्वसदस्यांस्तु शिवविष्णुपरायणान् अद्यप्रभृतिनायान्तिमहता दृश्यतेनव
र्त्मगा नतनस्तत्वविज्ञानीमामसमीपंनह्यदर्शनः धर्मराजउवाच शृण्वन्तुदेवाऋषयःप्राज्ञाःसर्वे
मद्वचमे मनुष्याभारतेवर्षे देवलाद्युःखेहिभुंजते जंबूद्वीपमहासारे पृथिव्याःसर्वसौख्यदं
तत्रापिभारतेवर्षे तत्रार्यावर्त्तभूमिका तत्रापिसर्वतीर्थानिसर्वदेवगणास्तथा धर्माधिकारिणो
येवयेवज्ञानाधिकारिणः तीर्थकामपराभू नानाशयंनितंतुशुभं भोगाभावेनमुग्धास्तथाधर्म
वैराग्यवर्जिताः लब्धंतेयानतंनादीनामानुष्यंनास्पसर्वदं अन्येहोपराकाः संतुष्टारोरितनवेमद्रु
र्मदुः प्रहृष्टाः महंसन्यस्यान्विरक्तान्विषयात्मकाः मनुष्यदेहममन्तं साधनेप्राप्यदुर्धियः वि
षयेषुविमज्जंतेयान्तयंतिस्वमात्मना मानुष्यंप्राप्यसुभगाः साधयंतिपरंपदं तेदेवप्राप्यदुर्ह्लं
नारहामनवनुद्रितनाः भवंतिपापात्मानंयान्तियान्तिस्वयंशिवं सदस्याऊचुः कथमात्मा
त्सुहृत्सतस्मात्समात्राहुःखरूपिणः कथंवासत्स्वमात्येनमनुजेमीनवर्जितैः वेदवेदार्थतत्व
तर्द्वरःसर्वदेहिनां कममाचत्तमनुजाः यथासत्स्वमवाप्नुयुः धर्मराजउवाच सम्यक्पृष्ट

बृ॰वै॰
५७

९७

णानमंत्रेण यथातत्त्वणां ग्रामगतिः कृपणभाजां प्रभवंति न यथा विक्रमो नमे महासुखवृक्ष
तां संगः सत्तां भवंति निष्फलः तत्प्रसादादहमेकया वर्णाश्रमनिबंधनाः तदाचारमनः स्था
हिका विप्राणां मार्गदातृणां भवंति गुणभाजां नाः यावज्जीवमनारतं धर्मसंस्थानसंसर्गो
महतामेव जायते विद्विनः पापपापं वउविषयग्रस्तचेतसां श्रवणं धर्मशास्त्राणां सदाचार
रतः परः ततो धर्मे प्रवृत्तिर्हि ततो विश्वासउत्तमः धर्मप्रवृत्तिर्द्विविधा सकामाकामनाश्रितो
विधिवेदणायरहिता त्रुहामत्रसुखप्रदा स्वनिश्चितो वेदमार्गः साधयेत्किं न देहिनां स्वर्गाद्या
र्थिकृतं सम्यां तावधानैर्महात्मभिः श्रवणं साधयन्त्येव तत्फलमनामयं सम्यक् क्रतुः निः
कामश्चैव भिक्षामोमार्गं वेदस्य न हि दां कोधिकारी फलं तत्र धर्मराजस्य तः धर्मराजउवा
च गर्भवासादिना हते यस्य खेदः प्रजायते स नेष्कर्म्यपरो भक्त्यां संसारे सुखमाश्नुयात् एकपदो
भयत्रापि धर्मः कामसमस्तुभिः कृतस्तथाविधः सम्यक् सुखं मोक्षं च यच्छति श्रुतिस्मृतिषु
राणां कंले किं केवापि सत्तमाः समर्पितं ब्रह्मणि परे कर्म संसारमोचकं विरागता गोया सम्यक्
फलं मोक्षाय वंधनं विरक्तानस्वरं सर्वं पश्यति विशुद्धयः वैराग्यात्सुदृढं तानं वैराग्यात्सुदृढं त
पः वैराग्यात्सुदृढो धर्मो वैराग्यात्सुखमुत्तमं भवत्येव न रागमत्रे वैराग्यात्माय संततयः तस्मादि ५७

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

97A

कैर्धर्मादियत्नकृतैस्तु फलं भवेत् अथ यक्ष उवाच केचित्क्रूरं महाभीमं केचिद्धर्मनतं शुभं पश्य
न्ति त्वां धर्मराजमेकमेव द्विधा कथं धर्मराज उवाच एकमेवाहमव्यग्रो नान्योस्मि हि कदाचन पु
ण्यपापात्मनां दृष्टिः क्रूराक्रूरेतरापि च स्वहस्तैव जनाः क्रूराः क्रूरं मां कल्पयन्ति हि पुण्यपापा
न्रोधेन तेषां दृष्टिः प्रवर्तते पुण्यात्मनां शुभा दृष्टिरशुभा पापकारिणां बलात्पतंति निरये
बलादैन्यविडंबिताः सर्वत्र दैन्यत्यागेन कुतः स्वनिरयश्रुकः यदा धनादिषु प्रीतिर्न भवे
त्सकृत्तैर्धनैः तदा प्रीतिर्भगवति वासुदेवे भवेत् एकमेव मनः सम्यग्विषयेवा परात्म
नि योजितं यानि सततं तरणीमेव तदात्मनो धनस्नेहाद्धयापाति पुत्रस्नेहाड्डपर्यपि हरिस्ने
हात्यापकं न विचार्य स्नेहमाचरेत् नरः कनकबहोयः कनकात्मच्युत द्विसः पवित्रं कन
कं प्रोक्तमपवित्रं परं स्मृतं भोगसाधनत्वेन नरदिं तं नरकावहं अपवित्रं परं प्राहुर्द्रव्यं शुद्धि
विज्ञानके व्ययीकृतं विसृज्यात्महापावनपावनं मदीयं सर्वपुण्यसाधनं मयोपार्जितं
पुत्रपौत्रप्रपौत्राणां जीवनं तद्भविष्यति न पश्यैव धनं सम्यग्राजन्नस्थावरं मनः स्वनः पुत्रमित्रकल
त्राद्यैर्भुज्यते यापसंचितं संचितं धर्मतो वित्तं हि जैर्थर्मे राज्यते इति लोभपरः स्वर्णसंचये कु
र्वन्नामवान् निरयं याति कृपणाः स्वर्गकामाः समासतः तदेव सर्वेश्वरार्पणं सर्वार्थदयति निदितं ल

वृ॰ वै॰
९८

98

स्मै कांतस्य समकल्पं धनं लब्धं शनैः खलु स्वाम्यहं वितजानस्य ग्रमि मानादिति ध्रुवं निर
येयाति पुरुषः पुण्यज्ञानविवर्जितः न सवर्णा समं मित्रं न सवर्ण समो रिपुः मैत्रीं विहाया
न्यकं यः शत्रुं ते साधयेद्ध्रुवं कालीकोहगक्तसण्वमदनप्रमत्तमराज्ञुस्ववह्लिलनाम्नम
स्याम्मजेति तेन मिल्लद्रोण्यानयत्रे स्मिंते स्वर्णाभयर्पणाश्वेवं कं समुदभ्र स्मचान्नयन्मेषु
तं प्राप्तः समय शांतो स्वरः स हि मम णिः श्रीकांतशाह्वादितः कलौ कलिर्वास मकल्पयन्त्रसा
सवर्णी सावर्णी विकारवत्स समस्तवत्स प्रविचारेणांतं तां मज्ञानितो लोलुपद्धतिचेतसं
एतत्स्नान्मायो विचार्याप्य विस्मारो द्विवेतः संविभज्यार्पयेत्तत् मोत्संदद्यादन्यदेशेपि विस
र्जितं दद्याः किं पुनः कामिकादौ परंपदं कायिका विस्मरूपं त्रिभावहानाद्द्वियंते धनाशाः य
ये ष्टभोगाचरणाहितुर्धियो देहे गेहे त्रुटयः साधुपत्न्याः प्रमादात्स्वनितेपापे प्रायश्चित्ता
दिनाजनः नाशयत्यात्मनापापं न वृद्धिक्रुतमन्यपि पुत्रस्यापिपितापाणिन्कुर्यात्प्राणास
मस्पदि ग्रपराधिनः पुनः शिक्षांकरोति स्नेहतो सकृत् पुनर्दोषे पापरूपं माकुरुष्वेति शि
तयेत् पुनः करोति चेद्दुष्टः सप्तपर्यंसकृमेनाः अप्रियो जायते पुत्रः पिता पिवित् दोषकृ ९८
त् तथा जगत्पितास्तदुःखासिक्तनासमानारयेत् दुःखं दत्तात्तयाभक्ताना रोगांकिं प्रशंसपते

अत एव विधातापि पवित्राणां शुभो मतः काश्यां जीवनपर्यान्तं हि श्रांतः स्वरं भवेत् भुंजते
ये महात्मानस्त एवात्र निवासिनः अनित्यत्वान्न संधेया जगतो विकृतात्मनः परतः स्वत
त्वयाशाश्वतान् दृष्ट्वा श्रुतिविदारतः तथापि तद्दृषेचेतो यस्तं तं नाभिभाषयेत् उपदेशश्र
तरागानां निसृष्टार्थकृदुच्यते वेधो नास्मिन्नद्यानां प्रवाहे शान्तः पुनः पुनः स एव रोचते
येषां बद्धास्ते पशवो यथा पशवो विबुधा देवास्त्रयः पन्नगाः खगाः सर्वे बद्धाः पाश
जालैः प्राकृतैर्मन्तजोधिकं बद्धा एव पुनर्बन्धं दृष्ट्वा यन्ति विबुद्धयः अतः पशुपतिं देवम
जेत्याशाविमुक्तये भजनं दुर्लभं तच्च भवेत्काश्यां निर्मलस्या च काश्यां प्रविश्य पुरुषो भ
वेद्दृढनिश्चयो महान् तद्गतेनैनं तथा भिक्षुर्न पादुन्याति साधनैः न योगयागनियमैः प्राप्य
ते कैवल्यं तथा नीरागमानसैर्भक्तैर्निष्पापैः पुण्यतत्परैः प्राप्यते मोक्षजननी महापाप
घ्नैस्तथा सत्साधनसरवैस्तथा तथ्यं न कुत्रचित् यथा वाच्यजनानां च यथा शास्त्रोपका
रतः काश्यां स्थायिजनानां सर्वे शिवविश्वस्वरूपिणः तस्मात्काशीजनान्नैव दूषयेदपिपा
पिनः न धर्मः काशिजनतातो वनात्मनागतः परः तथापि काशिलोकानामपराधो यतः परे
विनं सम्यग्दुरादृष्यं तस्य तिष्ठप्रतिपद्यते मद्भावान्सर्वे यातिजनः सुतनवर्जितः उद्यदारच

ब्र.वै.
५५

99

नष्टप्रविष्टिनो होत्तामपि शयनस्काशयं श्रीमन्मितारात्मनः सम्यग्दिने मामाज्ञामप्राप्यान
नोन इन्द्रियस्याखिलनानन्ते प्रतिनिनन्दकोनिकन्नेहसो ऽश्रुष्टीमासिकमेर्षयेद्दिनद्दा
शाले स्वरो मे स्थिरः निराल्लं वेमनो ऽनज्ञ्यकरोति विषयैर्युते कान्तं नयानैके योगाः स
पाद्यः साधुभिः सदा सावकाशानरास्सवैपुवाभ्यासकृतेश्रमाः गच्छेन्मयगाम्भमार्गेण
सर्वधर्मविवर्जिताः अतः सन्तेगगामात्मागाणिविनिस्यपरायणाः प्रवकाशविराधार्य
साधयेज्जीवनावधि इदं शरीरं मानुष्यं परमोत्कर्षहानिदं उत्कर्षार्थं प्रयुञ्जीत न तापक
र्थार्थयादरान् स्वरूपेणनशांदनन्तरंदयमस्वरूपार्थनः न विन्नरस्सहस्त्राद्वारायोजयेन्मावा
नेयपि कृत्काशो नृपशरीरं हि मानुषं पुरुषार्थदं कृपापाविषयाः सर्वे यरिशणायाविषो क
राः नकाम्यां व्याकुली भयनीरं मेघुमनोनयेत अनेन जन्मनैकेन सौख्यं कुर्याच्छाश्वतं
पदं जीवनोपन्नं वकार्यामविविशेन्द्रियात्मना न नस्समेव नैकेलाभेन वैकुण्ठेकण्व
न अतो नकुर्वन्ति महानभावाः पापं कदाचित्स्वल्पमपि कार्यशतनयापयुक्ताः खलु लौकि
कंहि भोगं प्रपद्यंगतिं कुतः स्मृतीरितं इति श्रीब्रह्मवैवर्ते ज्योतिर्विभागे द्वाविंशो ऽध्यायः २२
सनवकृतुः धर्मराजसदस्यात्तेयमकुलोद्वष्ट्यितिं श्रुतिस्मृतिपुराणानां महोसावः॥ ५५

99A

श्रुतो मया न् सूत उवाच समासेदं धर्मराजः पृष्टो निरययातनाः पापानि कथयामास यानि ता
नास्य पृष्टश्चित्रगुप्तः सदस्यानुवृत्तः कानि पापानि धर्मेश यातनाकाश्च यत्कृतानां यच्चानेकाः सके
६३ पापान्मदस्वान्सर्वतः धर्मराज उवाच मनसा पापमायानि वचसा कर्मणा तथा न संख्या
तानि पापानां यातनानां च सत्तमाः स्थूलान्यपि च पापानि लीलया विद्धि तान्यपि उपपातक
नां यानि प्रायश्चित्तादिवर्जनात् तथा पिंडकांस्थि हृदानि यातनाः पापसंयुताः सर्वत्र निरयाः से
ति गर्भवासादयो यथाः स्वर्गापवर्गाद्यपि च पुण्यपापानुसारतः सेयं पुण्यं यातनायाः भवे
ति ममप्राणनात् सुरापानलहरणादयो भवंति नरकाणामिह शौनिकानां प्रयोगो णा
मुख्या मे उविकाः कृतां प्राणिनां मवशोधाय भवंति हितं यात्रच तत्र तत्र निग्रहांते प्रा
णिनो विधियैर्युताः तथा विषयसंयुक्ता यातना स्युः पृथक् पृथक् देहाभिमाना च त्यायेन
तदृशावधको विभिः प्रायश्चित्ताद्वैधत्वाद्धिर्गोगोवधकारिणो देहाभिमानिनो ज्ञात्वा नेश्वरी
णां न द्विदुर्लभं ग्रममाभिमानो यस्य दुःखैः पापचयै नेजनैः सएव तु त्यागहत तस्य कर्मणो ज्ञाने
कृतः स्वत्वं ममता कुलचिन्तानां निरयायेष्वदारुणाः भवंति न च तेन गोगोवधादि समं कर्व
तो न स्वचेदिह कर्मणो देहदुःखसाध्ये सदुर्लभे प्रव्रतिर्विषये न गोयानकं किमनः परे कार्यहा

ब्रह्मवै०
१००

निर्वाणेन नावामेः तिरस्कारादयोपि च अहंदेहधियां येस्युर्गतेनिरयकोटिभिः प्रमत्तेमान्
षट्स्थात्स्थ्यामि च पुनः पुनः देहाभिमानजामार्तिमत्तुभयापियामरः नात्मानमनुसं
धत्ते देहरिपापह ईश्वरं परं मत्तनापि प्रयत्नेन दुःखं नेसाधयत्फलं अनायासेन सर्वेश मात्मा
नेनानुपश्यति अतः परं किमश्चास्ति पापं परमदारुणं कल्पकोटिशतैर्यादेहाभिमानिनां
नेके वज्रवर्तिपदे तिष्ठन्महात्मा सिद्धामनेषामे आत्मानंममन्यते हीनं चांशलं दुःखभाजनं
100 अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनं भरतेन च संवादं जनकेन विपश्चिता कश्चिद्धजोना
मम्महान् जनकोमिथिलाधिपः तीरे तीरे देवनद्याः प्रददर्शाऋषीन् बहून् कर्मज्ञानरता
न् सर्वान् स्वस्वशास्त्रक्रमान् प्रपच्छ वेदतात्पर्यं विनीतः प्रांजलिर्द्विजान् केचिद्दानेन
पः केचित्तीर्थानि च तथापरे सत्ता वैराग्यविज्ञानव्रतानि विविधानि च वदंति चापरे शिष्य
स्वाध्यायाश्रमसत्क्रियाः तत्र तत्र ऋषिभ्योसौ श्रुत्वा राजा महामनाः संशयं मनसा मत्वा ब्रुवद
नाम स तोब्रवीत् जनक उवाच अहोमहत्कुतूहलं विचित्ररूपा माया यया मोहिता विश्ववर्याः या १००
त्मोभिमानेन यतो यतो मनः प्रवर्तते यांतिविदस्ततस्ततः सूत उवाच एवं स राजा जनकः
सर्वानपृच्छत्महर्षीन् उपक्रमोपसंहारतात्पर्यज्ञानकेचन अवदन्नः प्रतिवर्णाश्रवासाः

100A

परिभ्रमन् प्रमत्तवद्वनः प्राप्तो गंगाकूले द्विजैर्युतं प्राप्तोजनकेनाश्रवाज्ञानतं विज्ञानता
प्रतिरुध्यमानयोविंप्रसिद्धिनो आकुलमानसः जनकजउवाच कः स्वप्रसन्नः परिशुष्काकामो
तिः किंचनोभोगयोगादिप्रसक्तः किं वा मया प्राप्तं तु विचारितं तत्क्षणं येनतमासमानमनेजने
क्रुद्धाः समागमस्तेषु जनः समर्पण गन्तासि केन देशांतरः क्वनार्थः ज्ञात्वासिद्धः किं च न वाअ
भोहंकेन प्रयोजनः अकरोषि किं च अवधूत उवाच अहं जनगाश्रमात् निरोधन्स हि कर्ताप्रतीतेन
विभातिस त्वं अनेनकर्ताकरणेन कार्यं ज्ञानतः भ्रमः परपतितः शरजाले प्रमत्तनायत्ननतत्रेशा
काः शोकेर्युतः कलुषीभयदीनः भवमजनं निरयाणि वसायातेपविद्धं हविसर्ज्य इह रागानस
लेपरं त्वं स्वरसायनं मणिप्रभं परानेदमयं सनातनं आसाद्यकामानसमवाप्य शरणं इ
गीस्यकिंकामलेपाः सदाय सलेलाहूयमानो मणिरयमधुनाप्यव्रतारान्नवाये तानेः श्री
रामचंद्रः प्रविदितवमतिः श्रूयते सैव वेशचैः आह तत्तेः सचायं किमिति च कथयिष्या
तेषां समीपेमनापलानकं समद्धचिनतहरतैः प्रायया मासमभयः निः किंचनाः किंचनना
द्विंचते विसृजसदातं दमयं विहाय नसर्वविन्यासयुतोमहात्मा ह्यकिंचनो विषयासक्तः
भोगासक्तो गातुरवदीनचेतनसंदेहं तिदैन्यादिविषादमत्ताः ननोतिलक्षात्मकातिहायभोगान्

वृ॰सि॰वे॰
१०१
101

भजनस्त्वाक्तिंस्तु निरवद्यभोगं शमादिभिः साधनतमो निकषान् हृदा मप्रवृत्ते निपतेत्स योगः
प्रनः सदानं दमयेनिमग्नः स्वधीस्वरेवा सदेवेहृतनार्थः प्रहे मयात्मा विषयेषु दत्तः सर्वं
महानधर्मप्रणिप्रकाशः सच्छास्त्रसत्संगहरिप्रसादात्मनः प्रलब्धोविकारान्तु तोमया
प्तानः पत्नाप्त्रसमोः सदनमुपगतिर्दैवमात्रेणाजाना प्राप्यायन्मप्रसादोहितन दैवसंये म ४
श्रीमगोवैविमकान्त दोषंपछंति निसिसनडविनम्मघानाभावयेवार्पयंति यकेनहेमत
मादिनेरहिस्यमद्रः प्रापकंभोजनादेः विचारितंमेसविविक्तचेनसासमनमसंसश्रुति
वेनसामद्रः विचार्यसत्संग तोत्समघमेगतंनसमंसवयमेवाघचित्रे मनुष्यदेहेनसमंस्त
नेनकर्तुंसयोगंभवतोहृयत्सन कृतेनमेवाघमयामहात्मनेपिकान्तरात्मानेष्वनायोयंति
शान्तिंमेबोधनमन्यैवमहुमेवात्रवदामि किंते शांस्यगम्यादिनसंभवन्मलदेहादिह
भिःखल्लदेहिनांभवेत्न् जाग्रादिदेहादिविवर्जितेमलेगतागतंनवदंतोहामिरेव प्रसम
योकामचमरातन्यथार्यविर्हगतसाधिवासः जनकउवाच बहुभिर्जन्मभिर्विप्रनवे १०१
यंविमलात्मनिः एकेनजन्मनाप्राप्तिर्ज्ञानिनःस्यात्कथंवद जडभरतउवाच एवमेव पुरादेवः
एषोदेवैर्पिनाकधृक् कैलासशिखरेरम्ये सांबःस्कंदादिभिर्वृतः एकेनजन्मनामोक्षमव

101A

देवनचाप्यथा सर्वेषां प्राणिनामत्र नयावद्गमनावन श्रीमहादेव उवाच इदमेव मयाभीष्टं विष्णो
ज्ञानमद्यः परः एकेन जन्मना ज्ञानं कथं सिद्धं भवेन्नृणां श्रीविष्णुरुवाच जन्मानि कर्मशोधार्थं पितृःपाप
सहस्राणि च नश्यन्ति यस्मिन्वै भक्तिमतोमभेदो मयाप्तरः इमे दृष्टिः सर्वज्ञज्ञानदा ज्ञाननाशिनी वैराग्या
दिमहाप्तैः साधनैः संप्रवर्त्तते तथा बहुनि येकालेक स्वविनश्यजायते अनेन ज्ञानं गृहे मोक्षकाशी
विबुधदुर्लभा वेद्यानामगणनावरा जन्मवनाशामभशान्यर्थिना मीतिं चनर्दिनं काष्टकोटयः गरेहुसैः
मममाम्राघैवे दोलोत्ज्ञाम्रिनपोनमध्यविहिना संस्थापितया धुनावा हैः साकमहं दिनं त्रवसितं धीरो
क्षितनाममणिः एकेन जन्मनानेत्र मरणावसरे मलं ज्ञानमत्र यद्यनेनेनोः श्रुतिर्यन्निरूपितं ब्रह्मम
मेः स्वभावोयं महाज्ञानप्रदो नृणां अन्यथास्मा धनवैः कदाचिन्न भविष्यति अपराधविहीनानां काशी
काशी प्रथमं इति श्रीत्वमेवमहादेव यातनानेपराधिनां महेश्वर उवाच श्रोतुमिच्छामि देवेश ह्यपराधान्नृणां
गुरुन्देवेऽपराधाः कृतेन कृतेनः किं स्याद्दकृतैः किं च जायते विष्णुरुवाच ब्राह्मणानां त्रियविशां शूद्राणां
च सदाशिव अपराधाः पृथक्प्रोक्ताः सर्वेषां च विशेषतः प्रतिग्रहो ब्राह्मणानामनावापत्सु यापरः
तथा स्वधर्माचरणं शूद्रान्नं शूद्रसेवनं क्षत्रियाणां प्रजाद्रोहः रणाद्युद्धन्निर्वाणं भीः यद्येष्टव्यवसाया
दिमानकृतेषं वैश्यानां विशां अपराधामवंत्यवश्यं शूद्राणां दाणंस्त्रत्वाशंकार द्विजातिसेवावैदस्वार्थः प्रतिग्रहस्तथा वि

वृष्यैवे
१६

तपसा व्यसनं मयमंसादि मायया लोकवंचनं कृत्वा तु द्विरसेवा च वर्णानां वेषधारणं ब्राह्मणा
दैः काशिकायामनंतुर्जं पृथक् पृथक् विरुद्धाचरणा काशेणानकार्यमस्य चापरं विरुद्धाचरणो नास्मान
कारणादीन्नरस्यनेवशी याति हत्यापापसंघोघानन्नसंनाजन्मशतजस्य च सहशतनसदस्युपनाशायमेवका
शिका कार्षिकाजीवजननी काशिकासर्वदेशाधहेतन सर्वदा सुखदा काशी नो काशी को विरोधेन
तिनमारतुरुहान्नमणामपि जन्मशतेरच्च निहन्ति साच्च काशी यानि हि शिवमाकाशीडहार्थं वितन्मात्रा
102 सहसमानं ब्रनकासर्वहंतिकृत्वचित गर्भवासप्रदामाना काशी गर्भविनाशिनी काशिका दुरत्यनेस
द्विः सहुसमुर्जन्मभिः मनमसमादिनरकदेहस्यश्चाविनः सुनाः निरंहितं यनेमाज्ञानयथायापहेतो
धर्माः वासनाविविधर्मस्यसुखदामयदामता किंपुनर्धर्मकर्ता रंकाभ्यंसुखमवाप्नुयुः धर्मोमहात्म
कोदेवन स्मात्धर्मेन संसजेत मनुष्यासर्वविषयान्विस्मृत्यानतनयुगमवेन काशीगर्भविनाशिनीर
वमशेः शिवनान्यथक्ताद्दहेपत्नीगर्भवतीनिपीयसमयेः यमाद्वं येजावै विशेषंनंनयतिस्मउहृ
तिमिहासषाम्दिवान्नरसंयमः येसेसुखनार्पणामममनमोक्षं लभतुपोमहे यदा यदा विस्मरणं
करोति तदा तदा हरं प्रयांसि यदा यदा मां स्मरते महात्मा तदैव मध्ये प्रविशामि बोधुः यदा जनोय १०२
समागमेन स्मरनयथायाति विकारमेतः तदातदाकारनयायवर्तते सर्वत्रलोके सुखवेदिकेषु

102A

पुरीषैः स्वयं स्पृशतैर्महात्मा मोहान्धकारप्रशमेन मया भजेत् मनो महान्तं ममैव महानन्दो मो
हावेशो वाद्य मयैव साधनं मतिकेवडुरात्मा योऽस्मरेणात्र मो महान् कस्तूरिका विहायाश्र
येर्मनमा वालिका तथा दुरात्मा मोहिता विषयेषु विमज्जने गुरुं प्रसन्नः प्रदद्यामि काशीमध्ये परा
र्थीः स्वल्पगर्भवासे नस्यान्मम तत्त्वः सविचार्य यत्नाद्गुरुजे नमो काशिकायापराय वेदान्तमारोव
द्धृधास्माति मोहितमत्स्फुरे नेपालिकादौ प्रनेयत यस्मात्पाजं पुरदेशात्प्रस्थितः मानवं सर्वदैवरत्ना
गमगोप्रसन्त वेदान्तमारोवढ्धास्माति मोहितमत्कलामया भोगासक्तावहुविधायेस्वर्पे च प्रकाशिते
नीतो विमानो बहिश्च यथानं धान्यं मम संचितं सर्वव्यापकं नेयप्यतनतदुःखं तत्कारणं मत्स्तान्वन्क
तालेषु भोगानुबुद्धिः स्वकायार्थिकं सर्वविचार्य इहलोकाः सम्प्राभोगादिर्भुञ्जन्तो यो नपश्यतितेनो
दुःखमिहसंपालनेकरोत् नदेषांहि भवन्तैः श्रिन्नेषा नकुर्याद्विक्रयो नाथिकोनधनाकोप्राप्य
वंकालपववव श्रुताधृयरिवः श्रुतंयदिवः यापसंस्तयः सर्वभोगेक निलयापरमानेदशाप्यिनीं
भजनधकारिकाकोलाममानुग्रहयोवधि त्रयीमर्थीनमयात्यममानुग्रहभोगिनः भोगोपेड
र्लभोनतृणाभोगाविहितमवेनसा उपदिष्टचरणस्मरणोमहात्मालोककोरयः उपदिष्टमयादेवक
पमगर्भवासिनः महादेवउवाच नंभक्तवर्णाधिहरः परात्मभावप्रियोगभावकृत्वानोस्वहरः प्रभा

ब्रसैवे
१०३

103

वना॥ भामप्य वनो परास्माज्ज्ञानं विनाकिंनवभावनास्यात् नदाज्ञयायानिजनोजननन्नरा
नपासंहृतान्नेवपरं नन नदाज्ञया
नासिनयावनस्येपत्न यावन्नजानाति नवमन्ह्रूपेनास्वाघनाव्रन्मनोहविस्ता
जवस्वरूपाज्ञस्मनयार्हस्तोविषाग्निनादह्यतिकिंजगन्न नपासंवादेनगुरूपदेशानो
नलोकुटस्थानवसंप्रचारैः रमिनमक्तिपरिहृत्यमवायानेजनैः कदाचिद्विविधान्नवा
दैः नस्नेवनादेवनयानरः परंपदंप्रपद्यन्नवमः स्वडर्लभं नवेदवादेर्नचशास्त्रविस्त
रैर्नचेभिरायनमधानमंपवैः कालीकोऽहमानो सनेपदिनदा॥गस्तिस्थलवक्ताहवैः शा
लेशास्यमणोऽस्त्रमासिकचयात्साहस्त्रिका (१०००) भयर्थितो शालाध्यायनमात्रमेवपरिवे
नस्ताघचेहंडाछि नप्राप्याप्यंपंचशतो ५००) नदात्रिमानिकेवेकाथ१००) रोलादिषु विस्तृ
ताव नमेप्रियाः केपिनचाप्रियावासमस्यग्रहस्यमनानतनस्व नथापि दीयप्रभजामि
मानवंयेनास्मसत्सर्वमिदं ह्रतं नहन्ने नवाप्यसंस्कारविकारमानसैः प्राप्यः परात्माह
मतंद्विनः ह्रविन्न हरिप्ररूढास्विवनैः मरूयविरामचकेशास्थिमयैः समकामैः कापीस्य १०३
मीकलनकपंकिलमह्नाराजेंडनानामणीरामैः कामयदंप्रकाशिनमणीरामोधन्नोयोम

103A

णासोयं वै जगदीशानां दर महाराजेंद्र नानामणिराजो विस्तरंतो मनोजव इति प्राप्तप्रसिद्धि
र्द्धैनः कामप्रधानाः पुरुषार्थद्वारकाः वसंति यत्र त्वनेकुत्र स्फुराः तैर्लुंठितं नैव निजराजमं
दिरं दीनो वहिस्थितो विनिमध्यशक्तः ममापि सामर्थ्यमनेन नापि तेन मे निर्गतस्यापि वहिः क्वतं
यत्न गरहस्थितेन यमनिर्धिं विनाश्य वहिर्बस्थितो निवराटकाद्यैः येरहं सम्भूतैर्दृष्टः स्पृष्टः स
दृष्टितः श्रुतः स्पृष्टानत एवमानितं नमजेति कदाचन पीनापीनाः समजन्मयेयावनेत्र किमि
च्छति मयि किंनु महादेवा किंवानत्रियते मया प्रनोय विशंति कुर्यान्मो तदेपापहारिणी यदि
मां प्राप्नुमिच्छंति प्राप्नवंत्येव नान्यथा कलौ कलुषचित्तानां ह्यथायुः प्रमतो तिच मंदं निर्वाण
भूमिरणनत मत्त्वशाणाग्रथिंनां कलावपि प्रसन्नोहं प्रयच्छामि महेश्वर काशीयेन विमुच्यते
सेमात्रादुःखमनागतान् इयमेव पराभक्तिरिदमेव परंतपः इदमेव परंज्ञानं काश्यां पापविवर्जनं
कलौ काशी सावधानैः सुसेव्या देवस्यमिंतां सेवमानोपिचारान् स्वाम्याभीष्टैर्वाधिकैः स्पृशन्ते
नोन स्वाघाय्यः कालिकाहंमनिणः सः कलौ काशी सावधानैः सुसेव्या नाजितैर्द्विषैः श्रुजि
तैर्द्विया महापापाः किंनकुर्वंति पानकं कलौ कालेनैव यथाक्रमेण मात्रादिदोषेण स्वनिष्ठ
तेसान् तपोजपः प्राणानिरोधनादिदानं नपारतीर्थनिवासयत्नाः सर्वेसदाराणे पतिकलामा

ब्रह्मवै. १०४ 104

नाभं वेनिरागाय ममरद्रुयेलं पुनः कलौ दानमेकं कथंचित्काशीमुनीर्थेषु समाश्रयीत नमनृ
गणान्वा विवशाः समस्त्वामश्चेतलोकः खलु काशिकां तां नो चेत्स्वधर्माश्रमकर्मवर्तनेऽपि
कलौ कालामलेऽर्जिते द्वियैः तस्मात्सर्वाश्रमैः साधु हेतोः काशी सेव्या सावधानैः समर्थैः
लाभस्थानं रत्नगर्भं यत्प्रयत्नात्तन्मे वाधर्मो दानमस्य सदात्र येकाश्यां विहरन्ति पुराणपरमाः स
क्त्या सुनिष्ठाः सन्तो संगान्ममममत्वमोहात्यनिवर्याः जीवन्मुक्ताः साधवस्ताः येनुत्वाकुलदेहवि
नवस्तो वा सनन्तगणुक्ताः यत्तेषां कुत्र सत्त्वं सततः शिवपदे यान्ति देवा भोगात्तेन देवसैरुद्रमार्गेदीर्णा
मलिकस्याश्रिदं सन्तेनत्राधिष्ठिते निमेषं नवात्रिपानि काश्यां माप्नोति देहनाशं शालाधिष्ठिते निमेषं नेता
वनवासं प्राप्य तेशालिके सोमामस्य श्रीकपंचकरसैषा मामृग्यपालेश्वरः इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मन्नी
पर्विभाजेत्रयोविंशोऽध्यायः २३ अथ पप्रच्छुः काशीकथां पुनः शंभुः कौतुकं प्रपच्छ माधवं न वसि
मपि गच्छामि मत्तारसनिषेवणान् सूत उवाच श्रुत्वानंदसपप्रः सर्वे कथां सर्वांगमाल्विता समा
विपरमानंदस्वायिनीं दुःखनाशिनीं पुनः शिवेन सहर्षिः श्वः काशीरहस्यवित् कथयामास मन्त्रहः स
नु पुनः काशीकथामतं प्रीतिस्सूत उवाच यः काशिकां प्राप्य जनो न मुञ्चति श्रीमान्ममाकाशपरिपाल
कः सः मुंचमपायोऽधस्तिनमोचकः सपापवान्यो खल्लुपामराणां प्रहे विचार्यादिल शास्त्रजालस १०४

104A

ऽस्य मोहस्य निधानमेकं प्रसन्नहृद्यः खलु वैदिकानि काम्यानि स्थितानि मरणान्तापापफलं च विधेनिषा
क्तिष्वप्युपगारनिविद्यामध्यमा विषयजं नं प्रवर्त्तयेन्न बहिः समीचीनविधिनतायथेनश्रुद्धारेषु जिने
द्रियार्थं सकामाकामानि वृत्तमसज्जस्य धर्मविलेवन्नतविद्यग्नगः गुरुत्लिवनं प्रतिबध्यनः सेवेनप
गात्रपरस्पृज्याः यद्गुरुवाचोविभवैः हृतानां मवैनिलोकाः परिस्पृताकामाः नत्रैगुरुस्त्वामस्य हृदः प्र
काशंमनं तिमावैः सकलैर्मनुष्याः ननेत्तुमेकार्थकं समवसन्नं समर्थे तो वानमिवोवधंयदं सर्वोत्म
नाये प्रमत्तेनि मन्दं कृत्वनेन प्रयाणं सुविफलं कदाचित् कार्यमेव यथ वस्तं नेमनृष्यालैवेकापणः प्राप्नुव
ते स्यूवस्य ह्यानं दानेविस्तु गर्वेचैंन चानि नामज्ञा कुर्वन्ता कुत्रेबंधः धर्मानंदशकान्नुमावतोयेङ्गा
दंस्वस्थं प्रचरणारसेन नेकाधिकायामपराधहीनाम वंतिनि मैंप्रचरणाप्य्यानाः गजस्य मत्तस्य यथां
कुशोऽमवेन नदानरत्नोऽप्यवणमार्गदापि स्युनापिये पापवन्नावगाकालस्ताध्यपिंडेन हिकृत्य सैवोव
धेः श्रुतेन लपोभिर्व्रतदानजाप्यैः समस्तदेहादिनयेपकृपायैः साधर्ममनः स्थैर्यमदीनमस्य तैर्नैवह्र
मः स्यात्कुमनोऽपहीनैः श्रियंयथायस्य मनः स्मरेननयाप्रवृत्तिः खलु नस्य शुभः द्वारोहवेगावनकेर
तैर्वाप्रेरितैः श्रियस्तान्नियामिकीस्तुतिः धर्मस्य पापस्य निदानमेकं ... देवप्रवदामि सम्यग् मन
प्रदंदानं समस्त्यसाम्यं ... विनयेन वेदाः नाउनं धनगृहादिनामानं तागाभोगापरिवर्जनेना

निच विघ्नजातमितितेनोमवचमलंकाशिकाविरहएवविघ्नदः देहादिविघ्नंसंप्राप्यप्रलिशेत्यो
तिमान्नरः सनिर्विघ्नइतिशास्त्रः सविघ्नंकाशिकांत्यजेत् विघ्नज्ञानेनवैयेषांकथनेशास्त्र
विज्ञाः महादेवउवाच विघ्नज्ञानंमहाविष्णोकथंभवतिदेहिनां केविघ्नाःकतिवाविघ्नाःकथं
ब्रह्मवै० निर्विघ्नताभवेत् विष्णुरुवाच मनःक्षोभोविघ्नरूपोविघ्नाःकामादयोमताः विषयात्मनोतेबह
१०५ वोभवंत्यसुखदेहनवः अप्रमत्तास्तुनयेषुनिर्विघ्नाकाशिकास्थितिः इमानैर्विघ्नजालैर्वेहिवि
105 घ्नोभवतिहि वदिविघ्नैःकाशिवासोनिष्फलःस्यात्पडमतेः अयमेवपरोधर्मोह्ययमेवाश्रमःपरः
यत्काशीवासोविघ्नरहितोभवेत्तत्कृतिनांस्थितिः अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं नेरूपाख्यम
हादेवनिर्विघ्नप्रतिपादकं कारणंकश्चिद्विजवरः सनातननूनिश्चयतः वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः सर्व
विद्याविशारदः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तः कुटुंबसहितःस्वयं ससदाकाशिमाहात्म्यश्रवणासक्तमा
नसः निर्विघ्नकामःसततंकाश्यांवासमभ्यसेत् चहं पश्येणानिकाष्णमहिमानमपूर्वंहं वद्यजन्मसफ
लीकृतकाशीयांकरोत्यजस्रंप्रतिनीयंमज्जनंप्रदक्षिणंविश्वेशदर्शनंकरोति कारणमेषसनातनोद्विजव
रोयःपुण्यकीर्तिर्महातेजाश्च पिष्टेरुत्सवेणितःसहिमगणोऽयमेवचनामगणः पर्यायेराविवेचवर्णानम १०५
धेतसमस्करोमेआयनः कोषेच्वनिरीक्ष्यनेनिगादितप्रायश्चित्तर्यादिभिः नसपुत्रात्मयःपौत्रानचसर्वेऽदरा

105A

नृपाः कलहप्रीतयासंदुर्भंदुर्वेदनैष्ठिकप्रियाः मानंदयितिनेयश्चद्रेनाद्युयंतिवर्हिर्मुखोः वेषणाव्यसनपा
वर्द्धिव्यसनेनममचिंताः ज्येष्ठः सुनानानसकृतः पितिनिःसोम्यात्कृतिः खलुः ज्योतिःपालप्रगरयनुद्दे
गाः स्त्रीमोहनेनावशी पकटोनः पुरेस्त्रीणांकरेवेश्यापरोहिताः भकाकाविद्राजपत्नीस्विनिनासुदे
णाव स्वयमेवव्याभिचरन्दृष्टोराज्ञासुबाहुना धृतः पापोहृदैर्बद्धः कस्यपश्यन्ताडितः नागरैः समि
निर्हृष्टोबद्धःपापोहृदः पुनः वद्यानोस्यनामेष प्रणपान्माब्राह्मणोनमः महाविप्रइतिख्यातस्ताव
मणापदस्युनः मेवैलोकालमिलितास्तारयंतिपृथक्पृथक् महाकालस्तवाङ्कनममशाप्येव
तास्विकाकालत्रयेमरणेकर्णपापासंध्याचयच्चपिणी कश्चिद्दतिराजेंद्रहृषीनाममाणिकणिका क
श्चिद्दतिवोपेरानीतेसर्वज्ञशाल्मना कश्चिद्दतिभार्यांमेनीत्वाविक्रीयचागतः कश्चिद्दतिड
गंधेमद्दंहविंनमल्लयच इत्यादिदोषजालेननस्पान्कानागरोजनः देयान्निःसरतस्य ए प्रार्थयामास
भूपतिं नसाकृतःपिताराज्ञा सनातनउदारधीः इत्यालभ्यौकवान्राजापुत्रवानस्मिनमम ब्राह्मणत्वा
न्मयात्मकोगाद्धपुत्रैर्यथासुखं ममराज्येत्वयाविप्रनस्थेयंपुत्रकार्मुक ब्राह्मणउवाच राजन्पुत्रोस्य
जात्यपकाशीवासार्थीमान्नरः ममचेद्दपराधःस्यात्तदावदमहामते राजोवाच अपराधास्तिविप्रेंद्रयस्य
पुत्रपराधगः पुत्रादिसंग्रहात्तसप्रापराधःपरेपदे सभाया मंपुत्रकृतं गच्छनेचेन्ममानवैः ना

पराभवमदाकोपिस्नेहहीनस्यदेहिनः स्नेहाद्बंधनमायातिस्नेहाद्धर्मंविपाम्यलं तपएवबंधकंस्नेहो
बद्धः कामणांविमोचकः मदानंदमयेतेत्रेभोगमोहात्पिदिमिदये स्नेहः कः कश्चपुत्रादौ कर्मनोबंधनको
दितः ब्राह्मणउवाच मत्कामयापुत्रपौत्राः कामीवासाभिलाषिणी नानूयथेष्टंमहाराजमिदयहं
ब्रह्मवै० ९६ 106 यथार्थतः राजोवाच गच्छविप्रयथान्यायंकामुंपानिष्टयथासुखं पुत्रादिस्नेहहीनोब्राह्मणःकाश्यांवा
सोनवर्मदः वसिष्ठउवाच एवमतः सविप्रागमोराज्ञास्त्रगृहबाहुनापुत्रायराधेपिशतचनाययाध
तिकर्दिविन कदाचितस्यसुधनीभार्याकलहकारणी शायनाविरतंलोकांस्त्रियोबालानपिस्व
नः राजानंराजपुत्रांश्चराजपत्नीश्चदुर्मुखी लोकैः सर्वैर्मिलित्वासाराज्ञोग्रेविनिवेदिता राजन्
इयायापस्यायान्नामसंज्ञाश्चनिरंतरं निर्निमित्तंडाकिनीयंदृष्टान्तांशासयतामपि राजोवाच आनेया
तद्विजंगृहंसंतानंनमस्विंमणिं कामयाः स्वखंडनतस्यपसौषाककर्कशीगृहे वसिष्ठउवाच आनी
तः किंकरैर्विप्रोराज्ञोग्रेविनिवेदितः दृष्ट्वास्वराज्ञात्तस्यधीप्रादराजानमानतः सतानन उवाच ये
द्रींकामपिकाचनीमिहकलामालब्धचेष्टाविनप्राप्यकुतात्लफलद्रुमोच्चहरतावष्टंभसंभाविनः
राजाराज्यकरेणकोदितगतिर्मः काशिकायामणीरामोनामनिजामपाहविदिग्रुलोजागर्तिशच्ची ९६
पतिः यस्याख्याभिजनाख्यायाधनस्यसौमस्यष्यवहाविकासंजानास्निमपार्थिवाम्भविमहाराजेंद्र

सर्वान्तरः काशणाद्यान्तरयोजनाच्च मदनस्योपस्थितेर्लंभकं यस्मान्मान्तरमेषसंपदिहहरः॥
काशणः कलंकीपतिः वाराणस्यभिधायकोदिनयदप्राप्तादिमेकान्तरव्यानन्दुहिरुदेतिवा
न्तरमंघोयस्मात्ययंमन्यादिवा कामोमात्रुययन्नेसमपणानिकोदेवोधन्तः यडितेवेजेयोनसमव्ये
सहिजडः काशपाकथंस्यासयति पुत्राः मघमनस्यकामार्योग्रुष्यविचारत्नः राजामिनापरा
धामिमयन्तांयदिरोचते येनयेनभवेज्ञवंकाशीनाथस्यमभजः ततद्रष्टामिमविंकाशीं
वकरुणामयीं राजोवाच सनातनमुनेगच्छकाशपांतिष्ठयथासुखं ग्रुपराधिनस्यायान्मकानका
शीमर्वडुःखहन विप्रउवाच पवंविप्रःकाशिकार्थं मवंमजनिविद्यहन्तु यिकहानाविषया
नमवद्याभजेकाशीमसर्वदा काशीप्रदेशान्नयणनसनी यांनिनानिनिमशः काशीलिंगा
न्यर्चयानिकाशीनामामरंजुषन् काशीनाथामरंयत्परिजनविदिनंकथणमुचैस्सुमयेशा
लायामंबुदानेहासिकिमिनितनंमगहासिचेति कामेशास्तेनएष्टोरहासिहृदमुपाहू
यडंकीनटनसेनाघ्रच्चालकोपामयमघापिनिरिनायपियिनाषाभेजे ततंमघंतदिनिएष
गेववामघपरामर्षकं तयशाः तेनकाशीनाथयंडितेनेडेणग्रयं कामेशमणिःएवंवसनका
शिकायांमान्तरमिःडत्रवंधुमिः वहः सनातनमणिः धनार्थंधनवर्जितैः धनंदेहिधनंदेहि

ब्रवैवं
१०७

107

धनं देहीति वादिभिः वध्यमानगृहे नित्यं बंधुबांधवधनप्रियाः राजा दृष्टः किमर्थं पि कवद्गुःया
मेर्थयाधमाः मत्वा तं मत्यजनामेषः कामशर्थनायराध्यानि नैव कुत्र प्रयमस्ति धनो राजन्नवंधय
नविवर्जिताः कथं जीवेम सर्वस्वं विभज्य प्रददातु नः पितृपैतामहं वित्तं सर्वेषां भागमर्हति
शाठ्यो धनपतिः क्रूरः कदर्यो निर्दयोऽधमः क्लिश्यमाने महाराज विभज्य प्रददातु नः धनं थाम
वयाल्लिखितमनुपैतामहं वसु राजोवाच सनातन मयो वित्तं वर्तते जवसं निधौ ददस्व पुत्र
मानस्मात्प्रयाम सत्वं विभज्याहि नो चेद्दिल्यामि सं कारयामसोस्मिविततोः सम्रक्रुत्त सनातन उवाच
राजन्ददामि सर्वस्वं न गृह्णामि च किंचन रत्नं सकाशिकायां मां त्यजामि सकलं वसु इति ता
न् यहमानीय रत्नानि सर्वस्वमपुत जगौ गाथां शांतमनाः काश्यपों विनष्टः स्ववित्त सनातन उवाच
प्रहोमयावल्लक सर्वमहग्रप्रास्येकलत्रादि विसर्जनेन गुरुर्मदीयः स्वमहायमान वराजा सुवा
हविषयान्निवारयन् प्रहोमयादेहकृतेनिभीषणो कृतेन महापापकृतां विकर्म कलत्रमत्राथिय
नादिमेव नं न सेवने विश्वगुरोः कृतं न हरे राजा भामसोपि बालः परिषदि विद्वुधैः काशिकामेलपि
नाप्रेतो सौ राजराजो गुरुर्यमितिच प्राक्तनैर्वैदवादैः शास्त्राणां भावनाभिः प्रतिदिनमभि
नोल्लव्यमानाज्यसिद्धिर्मायं नैकदुःस्तिनीप्राः तावमयमथिनो वाल्लवो मंगराजः कापेयधार्म्यं नेव ९७

107A

कुर्यात्करावि विदिशा विनध्यानयोगादि दानैः सिद्धैः साध्यो मोक्षधर्मादि शर्थैः क्षेयं काशी नहि हं
वा स्यनेत्री हीनः काश्यां योवसेद्दिस्वनाथ दृष्टे नानाथैः प्राप्य मारा धयेत्तं वाणिभिः कायेमानसैः सम
नायैः मोक्षानंदेवा समामोति मोदं ग्रज्ञाभिमानो बद्धः स्वकार्ये हेषादयो ह्यानिक्षेवाद्ब्रषस्य कामाद
योनाशात्कम्मस्वसम्यनर्थाद्यो व्याकुलयंनि चित्तं काशीकथामलमिदं हि सर्वं कथानकं संपदिजा
यते त्र संतः स्वसेव्याः सततं प्रयत्नाद्येषां वचोभिः स्वखंडः खहानिः काश्यां स्थितानाम पराधरगाम
वमवधं गुरुव र्जितानां गुरोर्गुरुः संदिशानेस्थि तिंस्यां निवारयेद्यश्च महाद्यसंकरान नीर्थेषु देवेष्वक
तोपराधो मोक्षानवश्यं मनुजैर्मदांधैः गुरुर्गरीयान प्रमजस्यवश्यं शास्त्राद्य देशान स्व महानुभावः गु
रुः शिवं वा स्वन विग्रहे यो वन्नपापस्य निरस्यहेतिः न यं निसर्वाः स्वभहस्ययस्तं नस्याधमस्याधियुतस्य
निंम्न गुरोर्विनानिष्ठृतियावताक स्वस्याभिमानोहृदयात्म्मयेति निरंकुशाः पापयुताः गुरुर्हा भवेन्यवश्यं श्र
वणादि वर्जिताः पंठं निजे भेनरके निदारुणीय येष्वकामाभिरतत्व विषादिनः विल्वरूवाच इतिगायांत्यागीय
मानं श्रुत्वा लोकाः स्वविस्मिता गुरु शास्त्रानुमविनीं श्रद्दधौ काशिवासिनः अतोय मेवशास्त्रार्थोस्य यमेव
गुरुक्रमः विसृज्य सर्व त्वरितं काशं वा कुर्यान्सलोवहं अनायासेन येषां हि योगं ते मोक्षकोविदाः नेपि कार्थे
तमेतेनां यमं दोहेशेत्र दारुणाः पकाकिनां धनं यत्वन दिशेश्वर साक्षते भवेद्येषां क्षत्राथीनां तेहेतवः

ब्रह्मवै.
१०८

तभागिनः वाराणस्यां समन्यायेवसेत्सत्कामिवेतयः सकालराजपाशेन बद्धः प्राप्नोति यातनां
प्रीतिं कुर्यात्काशिकायां नधनेन गृहादिषु यत्प्रीतिः फलं तत्र लभ्यते मानवैः स्फुटं काशीं विहाय
नधनेन पुत्रादौ विदोजनाः कुर्वन्ति कृतिनः स्नेहं जन्मनाशविदो यतः सूत उवाच एवं सदाशिवः श्रु
त्वा महाविस्मयमुखोक्तयाः प्रतर्क्य गुणसंस्पर्शां काशीं सर्वात्मनाभजत् इति श्रीब्रह्मवैवर्ते तृतीय
विभागे चतुर्विंशोऽध्यायः २४ सूत उवाच न लोकाश्चिंतयन्त्येते पापे काश्यां सकृत्कृते चिन्तयन्त्ये
वविघ्नानि दुःखानि च पदे पदे विनायराधनं चेदुःखभारो भवत्यवश्यं परिहर्तुं दापि केषां भवन्ति विघ्नाः ख
लु पापकर्मिणां काश्यां निवासे मरणे सज्जीविते उक्तं मया पुरैवैतल्लोकस्य हितार्थमुत्तमं यासोपि
काश्यां निःकाश्य गंगापारं प्रतापिनः काश्यां धनयशायेच ननेकाशिनिवासिनः सिंहासनोपविष्टा
नो दैन्यदुःखायके वले सार्वभौमश्रियाजुष्टः सर्वगणां च गणाकस्य च मनोरथसहस्रैश्च प्रार्थयन्त्येवया
पहुन् मोक्षलक्ष्मीप्रदे तेत्र विषयेषु रतिं दत्वा प्राकृतमानो गंगायां म्रियते सपियासया काश्यामे
तयोर्वसेत्सावधानः कश्चित्साधुः साधयन्त्येवसर्वं नोचेद्विधावादवालेर्यवितेः शोकालेशं व
विनेसपद्मनः ग्रहोविचित्रामहतीन्नमायाशिवस्यविष्णोः परमोहकर्त्री ययाविषं तत्परनीह सय
लोकाः सर्वं विनाशमस्तं मत्स्यरूपं स्पर्शयन्तुः कलौ न धर्मो न ज्ञानं नवैराग्यं न केशवे भक्तिर्विश १०८

108A

हास्त्रमगानकारणानयुक्तास्थितिः विचारतोननिर्वाणावाप्तोपिसल्लभोमतं कथंसंसारकूपान्त
तिःकाशःकामिनामिह सनतउवाच आसीत्पुराकृतयुगेमहापाशुपतःकृती शिवपादाब्जसंरतिर्जि
तेंद्रियमनोगुणः धर्मेश्वरसमीपेन्तविरक्तस्तपसिस्थितः महातपस्वीशिवनामममस्मरोमहानुभावःपरि
हृताकालः हिरण्यगर्भसकदाविरञ्चमहाभिमानात्मपिशाचकुञ्जरभाक् जातःपिशाचःपरमादरेण
श्रीकालराजेनसतानामानां असत्समाजेननयाप्रहत्याङ्गःखपुनःप्राप्यपुनंतत्रयंपरं सपदयज्ञं
असमतमागमात्मसर्वसुक्तंतेनसनातिनं कथंकथंवापैशाच्यप्रामःकायेणामतोपिरि सनतउवाच धर्मेश्व
रसमीपेन्तमठिकानस्ययोगिनः जितेंद्रियस्तपोनिष्ठोदृष्ट्वाजातेनयास्तुभाक् कदाचेनस्यपरमःप्रि
यःपाशुपतःकृती आकालमकरोद्दिग्ग्रामन्निर्धर्मनिधिःप्रियः धर्मनिधिरुवाच हिरण्यगर्भसत
त्वंकिंकरोषिमहामते कायेणास्थितिःकथंतत्रप्रमन्हंप्रतिपद्यते हिरण्यगर्भउवाच जयेनतंसूत्रशाखा प
योगयायोगयोगवा समाधिदानमानेषुः स्थितोस्मिसर्वदा धर्मनिधिरुवाच अहोपाशुपतमाचार्य
कथमेवंप्रभाषसे अभिमानयुक्तंवाक्यंत्यामाहैर्यन्नचोच्यते सर्वज्ञःशंकरोदेवोनान्योस्तिभुवनत्रये
परमात्मामहेशानःकोन्योजीव स्मि देवदेवेन् हिरण्यगर्भउवाच अहमेवशिवःसाक्षात्कर्तालोकशंक
रः नान्यद्दितीयंमनोन्यत्कुर्वेयदस्मतेवहं धर्मनिधिरुवाच त्वमेकःशिवसंन्यासीब्रह्म विद्याणवर्जितः

सर्वाणाहमिति मत्वापि विषयेषु कथं युतः विषयस्नेहसंयुक्तो ब्रह्माहमिति यो वदेत् गर्भवासमह
स्रेषु मुच्यते नापकल्पान्तरैः विषयाक्रान्तदेहस्य श्रवणादिस्तथैव हं मत्संगः श्रवणं विष्णोः काश्या
वासः शिवार्चनं भवन्त्येव सतां संगान्मत्संगः शोव्यधिर्भवेत् हिरण्यगर्भ उवाच सर्वांस्य किं कथान्तरायैः
ब्रह्मवै०
१०९
109
सत्संगादिभिरण्यहो येषां मन्ते भक्तवनः किमिंधनपरिग्रहैः धर्मनिधिरुवाच गृहोधार्थमनवम
हत्व ब्रह्मज्ञानाभिमानिनः दासदास्यादियुक्तस्त्वं गोमहिष्यादिसंयुतः धनधान्यादिसंयुक्तो हीनो
रागी रजोयुतः तथापि त्वयसे न त्वं वदन् ब्रह्मेति निर्गुणं हिरण्यगर्भ उवाच धनधान्यादि यत्किंचि
त् दृश्यते कल्पितं हि तत् अधिष्ठाने परा हृत्स्थर्मं सर्वांस्य सर्वदा ॥३०॥ स्वाध्यायाध्यापनाद्यैः प्र
तिदिनमदितानेहसं प्रेतमात्मास्तायेनात्ममसितावीकमिति च विधुना कालिको हादनोव हेम्नाक
स्माद्धेनोमिलितवधमहार्भमालेशनाको मयाह्ने भोजनाद्यैः प्रणीहितमहिलः साधयन्ते
राजमार्गः इत्युक्त्वा गहपापेतिहरः प्रोवाच तं मतिपुत्रः प्रतिग्रहपरो दासदासीयुतो निशे व्या
ग्रावाद्रुषिकः शौवो वैष्णवो धनलोलुपः निर्लेपः परमात्मा हि देहादिभिरनिंदितः देहः स्वकार्यं
कुरुते मायिको मायिकैः पनः किं वा पापं कस्य पापं पुण्यं वा कस्य पुण्यभाक् कः स्वर्गो नरकः कस्य १०९
रमात्मयनामये अयं पुमानिंये योषामायया कल्पितो भ्रमः मदीयं च त्वदीयं च यथान्यस्त्रियो यथा

109A

पंचात्मके शरीरेस्मिन् जातिवर्णाश्रमोहया ब्रह्मानंदरसेमग्नोनदेहादिषु रज्यते ईश्वरोहंस
मस्तात्मा नियामकं विना कृतं लीलया सर्वकार्येषु प्रवृत्तिर्ममनान्यथा स्वतउवाच धनार्थं
प्रयत्नं यत्नं करोति भ्रांतमानसः दासदासीगोमहिषीरत्नसंग्रहसंयुतः धनान्नवृद्धिपरमः
प्रतिष्ठाकाम एव हि करोति विक्रीतं सर्वं विदन्यविक्रीतं सदा प्रतिष्ठाकाम एवासौ भिक्षुभ्यो न
प्रयच्छति गृह्णाति बहुलोभेन ब्रह्मचर्चाविशारदः वदत्यविरतं ब्रह्मस्वरस्य विरतं धनं करोत्य
विरतं कर्म नैष्कर्म्यं संप्रदर्शयेत् सर्वं धनादिकं मिथ्या कल्पितं विश्वमायया त्यक्त्वा स्वभवेमवामे
विश्रांतिसंतानवर्द्धनं ग्रहो लोकस्य दोजन्यं कर्मबद्धस्य पश्यत शिवयोगिजने लोको वितंतना
पयेनेमस्कृतं सोमात्यार्थकेशोपायपृष्ठि विचलद्दोलादिषु केशलोमाश्रुदान्तपवाशेणापकलितं
यादृक्स्वरूपं परा कालीकोहतुरेस्वैरं पविवयमत्यर्पकं लेभितं प्रोच्यंते नद्विगुणान्देवयदिवास्मा
त्सिष्टपाप्तद्रुमः शालीनं चंद्रराजं समीपारवस्थितः साहवानां समाजे यत्नादावेघकार्यपापतुनरपि
रजनप्रापकं साधकार्पोत् वेद्वाग्रस्थेवमस्यस्थतिशुनरपतेर्लभयिष्याधिकर्तुं भूयाद्योपिम
वसदृक्षिणपमतोः समस्ताम्नायपंकेवे वेद्वादीनां प्रसादासुनरपि मिलितेराजकीयस्वकार्ये कार्यं
वाकालिकोदृष्टनदृष्टवस्तिः श्रीमणिः साहवानां आत्मसंकोषमच्चैर्दष्टपिनमधुना स्वात्मभ

दौर्लयात्मैस्य यानमस्मसमंतुष्टप्रकरकचरनाथाश्रमिनस्त्वतिशान्याः तेचैतेशिवयोगिनः कनिपये
शास्त्रातु मात्वेविनोवांछ्यिवेमणिंमहापरिवयातेप्राप्तवाग्वैभवाः अन्येचापिहिजानस्य
कवयोज्ञासाः स्वराःस्माहवाः सामाज्येनसमन्विताः प्रणायिनोजानंस्ममविश्वनः धनस्यकार्य
ब्रह्मवै॰ ११० 110 मेतद्धियद्विस्माक्रियेनवै वंधोधनकृतोनृणांाद्युनंदत्वाविमुच्यते धनमेवमनुष्याणांका
रणांवंधमोक्षयोः धनमेवपरंमोक्षमिनितुध्यानवंधकृत धनमीश्वरसाकार्यमिनितुष्याविम
चते स्वयंकरोतिधर्मात्मानतजीवस्तदीनकृतं इत्यादुपदिशनकार्यणांमर्वस्यवस्तसर्वथा ग
त्मास्वेवमहाधूर्तोधर्मानुपदिशनबहून् वसनतानेवंदत्तोध्यधनिनोपनकाम्यया क्वचिद्विम
तिपवलोभद्वात्तपरिवेष्टितः क्वचिद्देहस्त्ववरूपेणाप्रतारयतिमानवान् क्वचिच्छाक्तः क्वचित्सौरः क्व
चिद्गाणपत्यएवच क्वचित्स्मार्तःक्वचिद्धौतः प्रासादयतिमानवान् क्वचित्तपस्वीशास्त्रार्थवक्ताभ
वतिजापकः इत्यादिधनलोभेनकरोतिवहुधाबुधः दंभंप्रपंचयन्लोकंशोकंसृजनयन्नरूः आ
मंत्रितःकदाचित्तुवलाद्दादरपूर्वकं धनंगृहीत्वेवपुनर्भंक्तोग्रहभाषकः एवंकाशीवसन्धूर्तःप्र
मोहयतिमानवान् स्नातिनस्त्रेणासंवर्षत्रिलस्त्रासनाहक्षकः कदाचिज्जेमणांक्षुवेनवायुरूर्ध्वगतोभ ११०
वन् व्याकुलत्वमापजेस्राणानविमकेविमकिदे यानतोदहग्राविशणभैरवःपापसकंच पानयामासवह्न

धापापंसंसारयनकुदा त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च यात्यमानोन बुबुधे दुःखैरात्मान
मण्वपि यातनां तां ते कालराज उवाच जगदार्तिहा भैरव उवाच हिरण्यगर्भ धन्योसि महापापरतः
कृतो वर्णाश्रमसमाचारः सम्यक्संसेवितस्त्वया किं वर्णयामि देवस्य विमुक्तस्य विचेष्टितं श्रुयु
तविचितयं किं विस्मृतं त्वयेन महात्मना पापान्सारतो नैवकृतं न पुनस्तु निराद्रात नवपापस्य भोगस्त
कल्पैरपि न सिद्ध्यति यत्त्वया कायिकायां वाचकृतं पापं विजानता ज्ञात्वा काश्यां यस्त पापं करोति प्राय
स्तस्य ज्ञाप्य भं ज्ञायनं चैव कामेशं वामानयमेच येनोधू तं मे नो नास्तिकः सोति गर्ह्यः ज्ञात्वा का
श्यां यस्तु पापं करोति हि नराधमः न तस्य निष्कृतिर्वेदे पुराणेषु पि दृश्यते त्वं तु माधर्ममकेकदापि
दृष्टिवच्च श्रीब्रह्मपुर्यां स्थितः कायपासे साध्यमानां समवसनिवयमणीः स्त्रायवानुस्वभोग्या कायप
पुत्र्यैगेवानप्राणिभिरविलसनेल्लदोपस्थ्यापिण्णी देवंतानामगीर्विसमरतिपरिचितसानुरागेनयोर्वै
सतउवाच इत्युक्त्वा भैरवो देवो महापातकनाशनः दंडपाणिं समाहूय प्रोवाच भगवान्भवः दंडपा
णानयस्वैनं मोत्तदं मणिकर्णिकां तत्राविमुक्तं देवेशं विज्ञापय यमात्तयो असैयापरायपत्नोद्भीमुक्तः यापा
त्परारगोत्र दिग्रणंतामसर्वतोभद्रं स्वलनं तारकं महत् देवोस्य विमुक्तेपनं नमहाराजेन्दुतारामणी
रामश्रीमणिकर्णिकोद्यपुलिनेन तारकं ब्रह्मसनकाललोत्रममदृनोचितनमिलस्तस्यमशान्यान्न

कं मंधयाम्नानजय प्रधानममसकृत्कुर्वन्व सत्यत्र च इति श्रुत्वा नंदं उपाणि गणा ज्ञात्वा तं भैरवीं शुभां द्विजा
गणगर्भं निष्पापं शंकरायन्वेवेद [illegible] द ह्युत्तं देवदेवेशः उवाच प्रसन्नमनसा शनैः शंकर उवाच अहो पा
पपन श्रेष्ठ सम्यक्कृत कारणं त्वयि तं मया एवमेव सदा कार्यो मुमुक्षुभिरयो यमः धिक्कं पापसमाचा
ब्रह्मवै. रं तं मिके धनलोल्लुभं ब्राह्मणं प्रमानुषं प्राप्य न त्रापि हितं यशस्विनां काशं पाधनार्थ्योमद्वः क्रियाणन
१११ ल्लोपयः सदैव मे अहो जन्मसहस्राणां पापं यानाशयेद्ध्रुवं तं प्राप्य पेयना यपं प्रहन्ताः तेनमवानिनः
येषां युगसहस्रेषु सापरमायुर्विनिश्चितं ते पि काशं पाप्ताव्यथा नास्ति इंति हि दिवानिशं मणकामनुजाः
पापानि मे शोच्यनि जीविनः कुर्वंति सततं पापं लभं ते यानननाशनं अहो साहसमग्रे न प्रशंसन्ति बुधाः
स्फुटं वैस्त्रवामायया अस्वाविचारविमूढाः कृतनाः याकाशी धर्मजननी या काशी मोक्षदायिनी या
पत्तयकरी याच तां काशीं दुःखनेधमः ईश्वरस्य प्रकारं च करोति मनुजो प्रियः नस्य द्रोहात्मकृतत्वं
सा महानिरयभाजनं उपकारसहस्राणां जनिश्चैर्मलिकरानमः तां ड्रोग्धुमिच्छन्निरयेपतेतं किं
दुस्तनीति यः सूत उवाच इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुर्ढुंढिपाणिं प्रचोदयेत् अंगपालंकारविधये द्विवेचदु
ष्टबुधि दंडपाणिरलंकृतमनेजो मयवपुर्हरं दर्शयामास देवाय दीनानाथा दिवेधवे सचापि भ १११
गवान्देवः काशीनाथो महेश्वरः व्याच हेनारक ब्रह्मलयकुवाव्रह्म मां व्रजेत शालाध्यापकचंद्र

111A

जोमगीम याश्रीमाधवकाशः पुराकाशीनायकस्तेनीन्द्रमानितनविवाहाग्रुतमवाप्रेतकः प्राप्तः श्रीव
लरामगायकमृगोविशमेणासाकंस्तरोगराज्ञेवनदूहसंस्थितः समनजेः संगीतनानारिछुपवंदि
रागपगर्भः सप्पायउधनतत्परः अनेकाप्रुतकालेसप्यानतंप्राप्यमुक्तिभाक् अतएवहिजंकाश्या
धनदेहत्यरायणाः पापसंग्रहमासायपच्यतेयातनाग्निषु शिवविस्मृपरायेचयेवदानरताः सदा
पापसतंग्रहस्तेषांनभवेदतिदारुणाः स्वयमत्यवहाल्पगोतांपप्यन्यानंदकानने नसविल्लः
शिवोदेवप्रसन्नः काशिकासदाजीवितंनरस्तंज्ञात्वाधैर्यमालंब्यशास्त्रनः ज्ञानोग्रयानंतोदेवा
नमीनास्मिहंतिसाधवः विपर्ययायतोधर्मादूयराधशानान्यपि हमतेसंकरः शांतः संग्रहादति
दुष्यति दानवामिनिकाप्रणानोवक्तव्यमनजेः क्वचित् ग्रहोराजमतिक्रम्यनदानं हिसर्वदामवे
त् रोगातं पर्वसुचशांतं चंद्रग्रहेभवेत् सूर्यग्रहेसहस्रं तन्मरणोनंतकंस्मृतं नसमाहात्वमिसुनं
दपमेवनचान्यथा बुधेस्तदेववक्तव्यंदानेप्राथ्यं पदेवहि उक्तानदीपत्तेयद्धियातनावहमेवतत्तदा
नेमवकलेनिंदगोप्रायश्चित्तंनचेनरत् कामणामपिकृतोदोषोनपप्यन्येवहिदानतः दानवामिनिगो
दानमन्कामधात्रीप्रदोययथा प्रतारयतिपायान्मानतस्मादानफलं वृथा नपान्येषापिदानेषुप्रतिकलेपान
धर्मतः धनिनांकृपणानांचदांभिकानांदुरात्मनां दानवामिनियो कृपान्तदरानागउपामरः नसः

तद्दृष्टं न श्रुतं पापं नाशं करोति यः ऋषिपुत्र उ॰ सनत्कार्यं श्रीकृष्णकारणमेव प्रियेतनयः
कारणं निरूपस्य कथय श्रीकृष्णगीत्वा नैव ममस्यते सनत्कुमार उवाच कारणं समस्तानां सर्वेषां तु किरेवं समा
गधः बुद्धिः सर्वे कृत्वेन पापं दुःखाद्येव मम वमले शृणुत्वं सनविचित्रार्थकथां तु द्विविधा मृत्यिनी यथा
ब्रह्मवै॰ धर्मः पापमीतिः स्वमये तत्त्वविचारतः कामनामासीत्सदाचारो वणिक्कुलसमन्वितः कृतो नस्य
११२ ता पुत्रद्वयं तदासीत्तस्य सर्वसंपद्दृशीनैः एकः कल्याणनामासौ धनप्रियस्तदाहृतः धनं विभज्य च
112 पिता ददात्याकाशे समवाप्य कल्याणः स धनेनैव दानानि वस्तुयाचके कालेन तीर्थानि ज्ञेतो महत्
श्रीकृष्णतमतीवान्ति धनप्रियो द्वितीयस्तु पुत्रः पापरतः शठः पितृधनं दिन धनाय श्रीकृष्णं व
कारक वेश्यासु तं समधपानरतिः पापमतिः सदा श्रीकृष्णयह श्रद्धानास्त्या तदेवेद गतिमात्मनः पुण्य
पापसमाचारौ समतौ काशं वणिक्सुतौ सर्वे नृकिं प्राप्ततां च प्राप्य मोक्षमस्तं यथौ इति श्रीब्रह्म
वैवर्ते नीतिविभागे पञ्चविंशोऽध्यायः २५ ऋषिपुत्र उ॰ श्रीकृष्णकृतावपि कल्याणः कथं मुक्तिमवा
सवान् धनप्रियो श्रीकृष्णं कृत्वा कथं मोक्षस्य भाजनं वद प्रियो रसेन कृत्वा कथं कोकिलयालिवितः स
नत्कुमार उवाच धार्मिकाः श्रीकृष्णभोक्तारो यो प्रियेणात्र प्रमादतः स सदैव मुक्तिमाप्नोति श्रीकृष्णेन स्ववशं करः ११२
श्रीकृष्ण गुणान् सदा ति भगवान्सुरैः धार्मिकस्य मतिः प्रोक्ता जायते श्रीकृष्णभोगिनः विशेषशम

112A

वणाचांनेनेनविधापियोज्ञणी स्वयमेगीकृत्य स्मरणां नारकं प्रदिशमले नारकस्य वर्णादि
प्रविश्यैषामृत्वनिःसृतान् जायते व्यापकं सालानं स्मात् द्वैमोहिरहितमि कल्याणं प्राप्य कल्या
णं काशीमरणामानमनः निलीनं निरालंबन तनः काशीमाकाशीकस्यानुग्रयः धनाश्रयोधिकृतन
लकालगाजेनयानतो प्राप्तितेमृत्तनशः सर्वभोगार्थं स्मरणा हृत्वा च कुंडं बभोगकोष्ठम्य स्मरणं
कृत्वा विमुच्यते सपापान्मात्महृत्तनयतितोः प्रतिपद्यते ग्रहः सर्वैर्कुपायैर्हि स्मरणाच्छुद्धिः स
मोहितो स्मरणां धनेचापि तिमेत्रशास्त्रे यत्तु रूपेणाशिवप्राप्तिं नदस्यनो मंत्रनिषेवकोयः
कोयं पामृतारा मणीरेवमात्मानं अपयत्नतः महात्मानमथोसतत्राविताकाशिमत्यो या
तयामहात्मभावेन महीपालसमन्वितः पुनः कांचिनस्थितिं त्रिकिका यत्तो निवसन्नासतो य
यानमानवो यातियानतो कालभैरवी सनत्कुमारउवाच सनातमसंगः श्रवणाश्रूयकीर्तनैर्मिदापर
हेषविष्णुरिवर्जनैः दानैर्व्रतैरिंद्रियनिग्रहैश्च प्रतिग्रहत्यागाद्विवर्जनैश्च मंत्रैः लोकांश्च
नो विरामः कामादिव्वासेहृषराजयुक्तः विपाषतो निदंनवर्जितः जनार्दनं स्मानन यश्र
वीत वन्मापरम्ववाम्नानां मन्नतोनिरयागतः संदेहोनमनिरुप्रेणाःपुनर्यो सम्पतियानतो परायवा
पापात्मा सर्वपापहृदयुवः पद्मानेनिरयेमापिमहापातकिभिःसह अग्रेवोदाहृतं नोममिनितां

ब्र०वै० ११३ 113

संपूजनेन सद्यः फलप्रदा विंदा दर्शिना विष्णुशर्मणो पुत्रा येन विनीतेन मुनिनाथ तपशर्म
णा विष्णुशर्मापि तन्वेदान्सांगोपनिषदाक्रमात् अधीत्य सर्वशास्त्राणि पुराणानि च सर्वशः
पप्रच्छे पितरं पुत्रो विष्णुशर्माभिराकविः प्रत्ययदत्तिवक्तव्यं तद्बुद्धिकथयतापितः यज्ञशर्मो
वाच शृणु तात महाविद्यां पुरुषार्थफलप्रदां यामाश्रित्य नरः सर्वे जायते भोगमोक्षभाक्
सर्वप्राणिषु विश्वात्मा परमात्मा जनार्दनः संस्थितस्तस्य पीडां वा निंदां वापि करोति यः सया
ति निरयं घोरं विष्णुद्रोही शिवाज्ञया ज्ञातं मुनिवरैः सर्वैः सर्वतपोविद्याविशारदैः ततो न कस्य
चिन्निंदां पीडां वापि प्रकुर्वते विष्णुशर्मोवाच देहस्तु निंदितः सर्वै शास्त्रैर्निंद्यो न केनोचित् पी
डा तु किं कृता तात के निंदितानां स्य दर्शने गुरुरुवाच देहिदेहसमायोगाहमिमानो भवत्यलं
तन्निंदनात्महद्दुःखं जायते नात्र संशयः तस्मान्न निंदा कर्तव्या निंदितस्य हर्षापितृना निंदना
धितोभिर्दुःखं जायते विदुषामपि अध्यात्मसंपदः ज्ञायदेहादौ माभिमानो भवेत् तस्य निंदापीडो
द्भुःखं चैतावासापद्दसमाज्ञेयादपात् मासादवाक्कुहापरेड्डःस्वदातोऽनिष्ठे ज्ञातात्मा सर्वदा पापरूपा
निंदकानां महत्वं धर्मतत्वः समन्दपापमयं तीर्थव्रततपोदानं विद्यादि च निरर्थकं आत्मानं सद्गुणै ११३
मन्वाप्याह्वाचरणसंमतं ततो ऽप्यस्य करोत्पत्तो निंदां निंदितमपवसः निंदयानद्भुषो राजा शान्तकोंत

113A

समोमहान् पतितः स्वर्गतोप्यवीश्च हाधर्मे हृदयाद्धो श्रात्मानं सर्वकृपालं मत्वैव परं निंदकः
भवत्यवश्यं पापात्मा कुमालः स्वामघातकः यस्य कस्यापि विप्रो देवः शिवो वा विष्णुरेव वा सक
लं निंदते जीवान् सर्वात्माराधकोऽनसः प्रमादादपि यत्कौ पुनिंस्तस्य गतमस्मीति न सर्वात्माभ
गवान् विष्णुः पतितेवाक्यमनमे स्वकर्मपापमरः शृणु तान् यतन्त्र महत्तस्य च निंदा करिष्यति मोहा
त्परलोके हृषीकेशः अतएव पापस्य निंदा कल्पापि देहिनः नश्यान्तत्त्वानकर्तव्यान तस्यैव यं गङ्गा
यत्रसा विप्लः शर्मोवाच उपदेशः समीचीनः श्रामस्तानमयाधुना कार्यं पापस्य ताप्यमनन्तं निंदं
मत्रनिवासिनः अभिमानमहासर्पग्रस्ता नो पापकर्मिणः ते पदेवहता नां त्वकागनिंदा वदस्व मे
यज्ञशर्मोवाच सद्भावा समम मते ते कुरु स्थावरजंगमे स्थिता नो प्राणिनो निंदां कुर्वन्पाति लघ सन्मः
यचेत्स्वतो हि यं जीवं प्रवर्तयति देहकृत नयायप्रवर्तते सोपिनस्तं ते तस्य कस्य न स्वयं न पापविधो मनाक
यमं मत्वा विनिंदयेत्सर्वज्ञं तं बुद्धिमन्तं धर्मिष्ठं तं न पापात्मनि निंदं तिय पमानो प्यस्तं गमन लोकान् पूर्णाति
धान् कार्यस्य निंदनपतान्परमात्रे शकाभ्यंगो मनानवि ही यान यतेमहात्मा श्रीकालरुजश्च निषः
प्रयतः परेशः सोसायन मम हृतं तव विधि स्तवेच्च नस्मात्कार्यं सर्वस्मत्वे शुद्धिः कर्तव्या ते रुद्र कृ
पामहादो पश्चादस्मद्धर्मजातं तव शतन्याकर्तव्यं ते पुत्रशोकवा गारदेनोः विप्ल शर्मोवाच निंदाकृतं

ब्रह्मवै.
११८

महत्पापं प्रभुनमस्ताभिराद्दृशान् मिथ्यानुवादिनां पापं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः यमशर्मोवाच मि
थ्यावादा बहुविधाः संति ब्रह्मविज्ञानकाः अनेश्वरमनेप्राज्ञाः सर्वज्ञानिशुभसर्वदा विहाय विलसद्य
ते ममानि मिथ्याप्रवदंते वेदाः सर्वभूतगणानि शास्त्राणि सज्जनास्तथा मिथ्यावादस्तथं प्रयोग
भंगा समस्तदेवाः सस्यं विसृज्य मिथ्याकृपस्सवा गिह्रियं भजेत् तेनाशायनिपापिष्ठ्यावदामृत
के५ तेसत्वं लोकिं भवयः वायोमिथ्यावाग्जायतेनरः तस्यापि निष्कृतिर्नास्ति मिथ्यावादानुसारतः
114 धर्माय यथैनयोमस्तोभिथ्यावादंकरोति च तस्याशस्तकृतंपापं तिनरकं प्रतिपद्यते देहान्ते यद्भव
दतियोनरोनून्नपत्रवृद्धि सयानितैरं सपापेतनपुनः समपभागमवेत् अत्रनतानां नचांतोनतियानानां
वपुत्रक वर्गेशावानेतानान्तारतमयमवांतरं नवाच्यमत्र नंतानंतनवाच्यंवाच्यमेवत्त इति निश्चि
सविचरेत्मनसमयमरावपि अपयोराजस्त्रपयोवैश्यतः शूद्रा स्तथांत्यजाः अन्येपिदेवयज्ञाद्याः
यातिनाशमत्रनेतनहि अत्रनंतंनवदेत्मानंःमानौः कंठगतेरपि कोटिकेनापि हि महान् स्वेरहारयेष
पितृवित्त अत्रनंतंसर्वपापानांपातकं नस्मिन्हि संजितं पापराशि तद्धि महानत्रापतेवर्द्धितेपि च
वहुनाचकिमुक्तेनपापराशिरनंतकः दुःखप्रदातमवति नारकानामनंतकं परं विष्णुशर्मोवाच कानि ११८
संति पुण्यानि यावान्मोक्षनिमहांतिच अन्यान्यपुण्यानि संख्यायावदमेपि च यमशर्मोवाच ब्रांते

114A

पाद्मं वैस्नवं च शैवं च लैंगं सगारुडं ततो भागवतं प्रोक्तं भविष्यं चैव सत्तमं नारदीयं च आग्नेयं

मार्कंडेयं च कूर्मकं मत्स्यं च ब्रह्मवैवर्तं तथा वाराहमेव च स्कांदं च वायवीयं च पुराणानि च तत

त्विवट् इच्छेकश्रोत्रनामानि मुख्येन प्रथितानि हि ततस्तान्यान्यानि नामानि विभक्तानि विशेषतः

सर्वाः कथास्तु भगवानेको कृत्य जनार्दनः कृष्णद्वैपायनश्चक्रे त्वष्टादशमितानि सा विस्तृशामा

पितृत्वं कृत्वा कुत्वानिंदामृषाफलं पुरास्तसमागमोस्त्यत्काष्ठगणा पारमो भवत्त ग्रन्थो धर्मकथानि

तेषु शास्त्रं च तत्त्व ग्रंथनिच महानुभावाः सततं ते मिथ्यानिंदां निहतये अथयत्रुत्रुः सूतनाम्यानि पुरा

णानि श्रुतानाष्टादशैव तु तेषां नामानि नो ब्रूहि कैः कृतानि मितिश्च का सूत उवाच आद्यं सन

त्कुमारं च नारदीयं द्वितीयकं ततीयं नारसिंहाख्यं शैवं धर्मं च तुर्यकं दौर्वासं पंचमं षष्ठं कापिले

यमतः परं सप्तमं मानवं प्रोक्तं सौक्ष्मं अष्टममेव च वारुणं नवमं प्राहुः ब्रह्मांडं दशमं विदुः कालिपुरा

णं ततस्तेषां काद्शाय मह्वाख्ने वासिष्ठलैंगं द्वादशं माहेश्वरं त्रयोदशं साम्बं च तुर्दशं प्रोक्तं सौरं पं च

दशं स्मृतं पाराशर्यं षोडशं मारीचं तत्सततः परं अष्टादशं भार्गवाख्यं सर्वधर्मप्रवर्तकं पनान्युपपुरा

णानि सर्ववेदमयानि च ऋषिभिः संप्रयुक्तानि च चतुर्वर्गफलानि हि वेदधर्माः पृथक् कृत्य ज्ञायंते

सर्वकालिमिः नपुराणा विना विप्राः अष्टादश्या प्रवर्तते पुराणां विना कश्चिन्मम संरक्षसमप्यगच्छते

प १ ग्रस्मयानि रैः स्थानेष्व वर्णादिविवर्जितः शुभाशुभविवेकस्य श्रवणादेव जायते पुराणोक्तं च सर्वे
पुनामभेदेन कानि विनि द्यानासंयांतितान्येव कालभेदेनकुत्र विन श्रुयमेव पुराणोक्त्या त्वयमे
व ह्येषोपरः इदमेव परंज्ञानं पराज्ञानमुच्यते भयात् नद्रयंन विनाकाशीप्राप्तिर्नाविजहातिहि वि
ब्रह्मवै. शेषाविं यहणमुख्या शिवस्य परमादया धर्मयोगादिसहूतफलं काशीपदाप्यते काशंणरिव्यत्ना
११५ देवदेवं शिवं ये विस्मवायैसंयजंते मनुष्याः तेवैलक्ष्मीपार्वतीकांतमकादितेधर्मैर्मान्वयुक्ताश्च
115 तेत्र तथापिपापाः परमार्गयुक्ताः दीनाः सुहीनाः स्वधैर्यवीर्यैः दीनान्नमजंतेतेविष्याद्विषोपमा
न किंतोभजंते ते निरयानपद्माः ऋषयऊचुः सूतजीवमहाबाहोश्रावामशिष्यहृषित्रिय यवयाकाशि
माहात्म्यंश्रुतं विनाऋषयोपला स्वधर्मदानद्रत धर्मसाधनैरस्मैश्च योगादिभिरवाप्यते यत् श्रुतं पद
टं तेन भवेन्नस्ति सर्वाकाशीकथा श्रवणोमानवानां सूतउवाच इदंमहात्म्यानमशेषपापनाशनं
विनाशनं काशिनिवास मोक्षदं श्रुण्वंति गायंते महानुभावाः परोमुदं प्राप्य परं लभंते स्त्रीका
ई स्त्रीकपाटं वा निस्यं काशीकथामरते पिवंति ये महाभागास्तेषां मीनस्तिनं भैरवी मदूपान कस्तुको
पिस्तृणाभाद्यः कथामिमां समृतोमतिमामोनिस्तु एवं समारंडुलभं देवपुत्रवयस्यादिसंस्तोयम ११५
त्वेषुकाशिका ब्रतेषुएकादशीमुख्या पुराणेषु तथा सिंदं जगद्गुरु शिवर्तदिवदेति श्रुतिमालयः

ब्र॰मै॰
११६

116

काशीवृत्तिवसान्ताद्धि विड्ंषणगुनि चवक्षणां काशीकथाश्रवणात्तः काशीकीर्तनतः स्मृतेः पश्य
तेजायनेष्टानानतयोगादिभिः कृचित सर्वसविघ्नेमोक्षस्यसाधनं काशिकां विना काशीति
विघ्नजननीकाशीमोक्षस्य सत्तत्वनिः विश्वविश्रामभूमिस्त्वं शिवविश्राममन्दिरा श्रेयो
देवयानीस्त्वं यत्रविश्राम्यतद्भूताः प्रसरणाग्रपिरमंतेत्र पंचक्रोशात्मके स्थले ग्रसराणां वरा
कांतारानिरत्यत्रयापापतः येर्हसाये स्तकाशी येस्मरन्तकीर्तिनायथवा तयेवं वेधाः रुन्याद्बहून्तात
योगक्षिभागिनः श्रेयः यद्भुवः वर्ह्नियोगिनोदेहे काशीरूपं विमुक्तिदं ग्रंतर्हस्यामहात्मान
स्तत्वंयेसतनेद्न स्तनवाव प्रांदोकाशीयांधर्ममार्गेगणावासः पापस्यागःकाशिमाहात्म्यदर्शिः दे 11
हेगंहविनष्ठज्ञादिपसमर्वनच्छेसोधिकारीमहात्मा जीवन्देहेकाशिकांकर्मभिर्लनज्ञयांदे
वैतत्त्वविदेनूणांद्धि देहःकाशीकाशिकादेहरूयातस्यशेकायोविरक्तः सदाले तयापिमन
योवञ्चितसौतेसतनंरयरं लिंगनीयास्थनेकानियथानांनिशरीरके तथास्थूलाधमाश्चर्यंक्वमेतः
शशकोद्रेश्चाश्चर्यकारिमननंनेनानात्वोविलयोवैः स्थूलादपिस्थूलनराकाशिकाव्रत
रूपिणी यथामनघादेहेस्मिन्तयाधिनेम [illegible] इतिश्रीब्रह्मवैवर्तेतरंतीयवि ११९
भागेषष्टिंशोध्यायः २९ ॥ [illegible] हरीम राम राम राम

ाआश्रमविवे
तेवकालमें